

812/10/6
A-95

Ахмадов Гумар

КЪОНАХАЛЛА

Из библиотеки -
Великова Ч.А.

НОХЧ-ГИАЛГІАЙН КНИЖНИ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ГРОЗНЫЙ—1972 г.

ОТДЕЛ ОБСЛУЖИВАНИЯ
ЦГБ г. ГРОЗНОГО
364051 г. Грозный, пр. Победы 22

ГОРНО-ТАЛАНСКИ КНИЖНИ НАСТАВНИЧЕСТВО
ТРОШИНИ—1912 г.

ОДЕЛЪ ОРГАНИЗАЦИЯ
НА РЕЗЕРВНОТО
304051 г. ТРОШИНИ, по Поща 25

КЪОНАХАЛЛА

КЪОНАХАЛЛА

Иза хилира тіом болабалале хьалхарчу шерашкахь.

Ламанан цхьана колхозан даьхний долчу фермехь ха деш вара Аьстамар. Цкъа да волчохь буйса яккха сецира цуьнан кхойтта шо кхаьчна клант пионер Тимар.

Йочане лаяттара гуьйренан денош, кест-кеста доьлхура догӀа, бӀаьрга юьттина пӀелг а гур боцуш, Ӏаьржа яра буйса-наш.

Аьстамар, шовзткъа шо гергга хан йолуш, онда стаг вара. Лохачу ото чохь латийначу стогара къуьданна тӀе а вахана, луьйдигах хьарчийна йина цигаьрка а латийна, Аьстамар цӀенкъахь луьллучу тишачу истанга тӀе агӀорвелира. Морсачу машин чой, месалчу кхаакханах бина Ӏаьржа куй дӀа а ца боккхуш луьллуга иза. Тимар, нохчийн пеша хьалха а хиьна, вохлуш Ӏара.

— Тимар, дешна ваьлча, мила хир ву хьохь? — хаяттира дас, цхьана хӀуманан ойла а еш.

— Суна-м ца хаьа, дада, — пеша хьалхара дена тӀевирзира Тимар. Цунна боккӀалла а хаа а ца хаьара, юьртара школа чекхъяьккхича, ша кхин дӀа хӀун дан деза.

— Нахана дика болх бан йиш а йолуш хьан дешар хилахь, гӀуллакх ду иза, ца хилахь, эзар шарахь дешахь а пайда бац, — корта дӀа а ца берзош элира дас. Цул тӀаьхьа Аьстамар вист ца хуьлуш вехха Ӏиллира. Цо ойланаш йора шен кӀентан хиндолчун хьокъехь. ТӀаккха, цӀеххьана цхьа хӀума дагадеана, кӀегара хиира иза.

— Вайн лулахочух Мохьаддех хилларг хьох ца хилчхьана тоьар ду, — велакъежира да. — ВорхӀ шарахь школахь деша а дешна цӀа веача, налогана данйтинчу квитанци тӀехь хӀун яздина, аьлла, шегӀа дас хаяттича: «Дера ца хаьа, дада, суна-м кху тӀехь дерг хӀун ду», — аьлла Мохьаддис. Иштта ма хилахьара хьо, аьлла хеташ бохура ас-м, — юха а агӀорвелира Аьстамар.

— Тхан хьехархочо боху, вайн юьртара школа чекхъяьккхинчул тӀаьхьа, кхидӀа а дешча тхох инженераш, лӀоьраш хир ду, — шен хьехархочо аьлларг дийцира Тимара.

— Дика болх бу-кх хлета, — юха а боккха баьккхина кIур чутуйхира Аьстамара. ТIаккха жимма Ийна элира. — Кхана де хаза хилахь, талла гIур ву вайшиь. Топ нийса тоха хаьий хьуна?

Оцу дешнаша дог ловзадаькхира Тимаран. Цуьнан са-кьераделира.

— Дера хаьа, хьастагIа айхьа соьга топ кхиссийтина дага ца догIу хьуна, дада? — дозаллица дагадаийтира кIанта. Цунна кхин хIума ца оьшура, деца цхьаьна талла вахарал совнаха.

Аьстамар хьала а гIаьттина, коьрта тIе гали а оьллина, цигарканах тIаьххьара кIур а баьккхина, аравелира. Тимара, тIе а вахана, ден шалгу топ схьайцира. Ийна-а иза каг а йина, чу хьаьжира. Чохь патармаш дацара. Ший а зIок а оьзна, уьш йожийра. Тимарна чIогIа лаьара шен да кхузахь а воцуш ферме борз йогIийла. Цунна сурт хIоьттира, ша иза юьйш. КIант юха а зIок юлуш воллуш, да чувогIу хаавелира. Топ снхха шен метте охьайиллира, пеша хьалха а вахана, тохара санна охьахира иза.

— Дукха ирча буйьса ю тховса, экха ма гIортахьара кхуза, — элира дас, шен коьрта тIера догIано дашийна гали дIа а доккхуш. ТIаккха ламаз эца хнира. Пхьуйьра ламаз динчул тIаьхьа, шиммо а гIалмакх-чай а молуш, пешахь юхайохийна шийла сискал, кIалд йинира.

— Тимар, хьо дIавижа, кхана талла ваха деза вайшиннен, — кIанте а аьлла, даьхний чохь долчу божална ха дан кечвелира Аьстамар. Топпа чу ши патарма а бахийтина, гIан гIодаюкьах а йихкина, аравелира. Тимар тогар а байина дIавижира. Амма наб ца кхетара. Кхана талла вахар дара цунна дагахь дерг. Хьун фермина гонаха ма яра. Тимарна луург цкъа борз гар дара. Оцул ломахь Ийиннашехьа, и угIуш хазар бен, кхин ца гинера.

Вехха Иллира Тимар кханалерчу дийнан ойла еш. ДогIа тийра. Аьстамар уьйтIахь вара. Тимара ша Iуьллучохь дика ладуьйгира, борз угIуш хазаре догдохуш. Амма корах ара бIаьрг тоьхча, Iаьржа бодаш боцург, хаалуш хIумма а дацара. КIантана наб кхийтира.

Тимар цIеххьана самавелира. Цунна шена цхьа тамашийна аз хезча санна хийтира. Амма хаалуш хIумма а дацара. Шена гIан-набарх и дуьхьал тесна моьттуш, хIара паргIатволлушехь, кхунна борз угIуш санна хийтира. Тимар, хьала а гIаьттина, корах арахьаьжира. Стигал екхнера, гуш седарчий

а дара. Бакъду, да хаалуш вацара. Тимар, тле хлуманаш а юьйхина, уьйтла велира.

— Дада, ва дада! — мохъ туьйхира Тимара.

— Вай! — Абстамара аьлчий бен ца хиира цунна, шен да генахъ воццуш тлулга тлехъ хиина лаш вуйла. Абстамар цигаьрка а уьйзуш цленна букъ а берзийна лара.

— Дада, борз яц и углург? — аз дайдина хаьттира тле а воглущ кланта.

— Ю дера, — вела а кьежна, жоп делира вукхо.

— И ен хлунда ца йоь ахъ? — жимма Ийна хаттар дира кланта.

— Дукха генахъ ю иза, — велавелира да.

— Хилча хлун ду генахъ, топ тоха езара цунна, — шениг дуьйцура кланта.

— Делахъ, хьо ваьхьар варий и ен? — ша лаччура леррина кланте хаьжира да.

Цо билггал и хлунда хоьтту ца хууш, Тимара сикха жоп делира:

— Дера ваьхьар вара.

Цунна моьттура да юххе а ваьлла, шаьшшиммо ваха а вахана экха дожор ду. Амма ден дагахъ кхин хиллера.

— Хлета, хлара топ а ю хьоьга, дло басы тлехъ борз а ю хьуна. Гайтал хьо мел кьонаха ву, — олуш, Абстамара меллаша белш тлера топ схьаяьккхира.

Тимар вист а ца хуьлуш, ладийча санна лаьттара. Цунна ца моьттург хуьлуш доллур.

— Ваьхьар вуй хьо? — хаьттира дас.

— Ву те, — нуьцкьаш хезаш жоп делира кланта.

— Длавало, хлета, — кланте герз дладелира Абстамара.

Тимарна хлннца бен ца хааделира ша шелвалар. Иза борз углучу аглор хьуьнах длахьаьжира. Хьуьлла генна басара схьахезира аз. Цу аглор лаьржа яра. Тимара топ буйна а йовллина меллаша глулч яьккхира. Тлаккха сецира.

— Дада, хьо ца воглущ? — ша дена кхеравеллийла ца хайта гертташехъ, иккхира цуьнгара и дош.

— Ой, ца ваьхьа хьо? — цецвелира важа.

— Ваьхьа, — глийла жоп а делла, хьун йолчу аглорхьа длавовелира Тимар.

Абстамара цлехьана дага а деана, шен клант майра вуйла хьажархьама динера иза. Нагахъ Тимар генна длаводахъ, цунна тлаьхьа ваха сацийра цо. Ткьа жима кьонаха хьуьнна юкьа ма кхеччинехъ сецира. Да тлаьхьа воглущ, ца воглущ хаьжира. Важа-м тлулга тле а хиина, цигаьрка а уьйзуш лара.

Тимар юха а длаволавелира. Жимма дланехъо велира. Коьл-лаша настаршна тлера мерцхалгаш даьхнера. Цеххъана Тимар, бай мохъ а болуш, цхъана жимчу ор чу вуьйжира. Оцу сохъта яраш юкъахула цхъа хлума длаиккхира. Кхеравеллачу кIентан карара топ юьйжира, дог детталора. Жимма метта-веача герз схъа а ецна, буьрсачу хъуьне ладуьйгира цо.

Тийна дара, амма Тимарна хетара хIинций-хIинций цхъа экха схъа а иккхина, шена тIекхета кечлуш ду. Иза кхин дла-ваха ца ваьхъара, ткъа юхаверза дех бехк хетара, цо шена стаг вац аларна кхоьруш. Талла вахарх дог делира. Когаш, дегI тIадийнера, шелвелла вегавора кIант. Стигала хъала-хъаьжча, гуш дуккха а седарчий дара. Уьш шех дуьйлуш сан-на хетара. Амма церан бала бацара лаьтта тIехъ долчуьнан.

Шен кIанте мохъ болу хезча, Аьстамар цкъа кхеравелира, иза лазийна мобытуш. ТIаккха хира цунна хIумма а ца хил-лийла. Вехха Iийра, цо хIун до хъоьжуш.

Оза а, лекхочу дегIахъ а волу шен кIант дукхавезара де-на. Тховса фермехъ дуьххъара висинера иза кхуьнца буьйса яккха. Цунна ца лаьара шен кIант кIилло хуьлийла. ХIинц-цалц дена ца хааеллера цу декъехъ цхъа а билгало. Тховса Тимара лелочунна реза вацара да. Иза шен воI волчу агIор-хъа вахара. Важа-м гена воццуш коьллаш юккъехъ вега а веш лаьттара.

— КIант, хъо хIунда сецна? — оьгIазе хаьттира дас.

— Суна ца хаьа цига ваха, — ша кхерар ца хайта гIоьр-тира Тимар.

— Цул а со ца ваьхъа ала. Хъо-м жIаьлех а кхоьруш хилла. Хъуьлла басахъ Iаш волчу Эльмурдан жIаьла дай н барзах тера углуш дерг-м. Ма кьонаха хир вацара хъох, пас-пас, — аьлла кIантера топ схъа а якккхина, иза цхъа пхьарс а лаьцна, хьалха ваьккхира цо, — дIавало хIинца, дIавижа!

Кест-кеста кIант фермехъ вуьтуш меттиг йогIур ю-кх, ойла яра ден. Ткъа кху тIаьхарчу хенахъ кхочуш хабарш а дара, оцу я вукху колхозан фермина къуй гIоьртина, олий. Цхьади-ка аьтто-м ца баьллера церан! Хьанна хаьа, Тимар ша ви-синчу хенахъ къуй кхузахъа гIоьртий а, бохург дагахъ, гер-зах кIант волийта, хIумманах а кIант кхоьруш воцуш, Iамо дагахъ вара Аьстамар.

Цундела дара цо кхин кхоа ца веш, кIанте бехк бак-кхар а.

Тимар бIаьргех оьхуш, муж санна мела, хиш а долуш, чIенг а егош, чу вахара. Тховсалерчу буса дуьххъара шен де-на хьалха юьхьIаьржа хIоьттара жима кьонаха. Аьстамарна

а чIогIа халоне даьллера шен кIант кхоьруш хилар.

Меллаша чу а вахана, юргIанна кIел а вoьлла, хала кьурдаш а деш, вилхира Тимар. Иза доллучу а дуьненна oьгIазваханера. Цунна борз ю моьттинарг жIаьла хиларо гуттар дог эшийнера.

И дерриге а берашна хаарна кхоьрура. Ткьа цара тIехдеттар дара, кхеравелла бохуш. Иштта тховса шен коьрте беанарг дукха боккха бала бу, аьлла хеташ волу иза сих-сиха самавуьлура. Дагара дIа ца долура дас шена: «кьонаха хир вац», алар. Ша кхераваларна, ша-шена oьгIазьoьхура.

ШолгIачу дийнахь даьхнийлелорхой берриге а схьабаьхкича, цIа вахара дай, кIант. Новкьахь вовшашца кьамел ца хилира цаьршиннен. Аьстамаран дагахь шен гIайгIанаш, баланаш, дан дезарш дара. Ткьа Тимаран ойланера дIа ца долура сийсара хиларг. Дас аьлла «кьонаха хир вац» боху дешнаш лаьхьа хилла хьерчара цуьнан ойланех. Цунна луург, дена хьалха цхьа кьонахалла гайтар дара.

И дан аьтто ца болуш дIаoьхура денош. Да шена резавоцуш санна хетара Тимарна. Цу тIехь вукхо гайтина хIумма а ма дацара. Делахь а кIантана иштта моьттура.

ТIекхечира шийла Iа. Тимар деца мосуьйттаза дечиге вахара, салаз еш гIо дира. ЦIахь дечиг доккхура. Амма дас цкьа а ца хастийра. Хьалха а ца дора цо иза-м. ХIетахь и хаалуш дацара Тимарна, ткьа хIинца билгалдара. ХIуьу дина а майра хила гIертара иза.

Тимар хьалха шен гIуллакхана буйьсанна араваьлча, и дIа ма деллинехь сихха чу эккхара. Кхоьруш а ма дацара и. Цхьа дегаза хетара, хан яьллачу хенахь латта, буйьса чIогIа Iаьржа хилча-м муьххале а. ХьасттагIа фермехь кхеравелчхьана дуьйна буса ша уьйтIа-м муьххале а волура, ур-атталла генна беша а вoьдура. Иза дена хаьийла лаьара. ТIаккха хуур дацара техьа цунна, ша кхоьруш воцнийла, аьлла хетара. Амма Аьстамарна-м ца хаьара кIант буса ша араволу а, ца волу а.

Нагахь хинчи а, цунах тамаша бийр болуш а вацара.

Цхьана дийнахь школера цIа вогIучу Тимарна нехан цхьа жIаьла чухьаьдира. КIанта, вада а ца водуш, шен карарчу гложца иза хьавзийра. ЖIаьла вон чукхиссалуш летара. Тимар кхин хьалха а дуккхаьза жIаьло хьавзийнехь а, тахана санна дераниг тIе ца нисделлера цунна. Цо гIеххьа холчу а хIоттийнера кIант. Араяьллачу хIусамнанас жIаьла дIа ца

эккхийнехъара, хЮкху шиннан тасадалар муха чекхдер ду хууш а дацара.

Оцу балех кІалхъараваьлча, Тимарна гира тІаьхъавогІу да. Ма хаза хийтира цунна и тІекхаьчча. Цунна гина хир ма ду, кІантера даьлла хьуьнар.

— ТІаккхахула хьайна жІаьла летча. Іадда хЮьттина лаьтташ а ца хьовзош, дІа а волалуш, хьавзаде ахь. ХІусамнана ара ца яьлলেখъара, сарралц церан кетІахь латта-м ца воллура хьо, жІаьлина гІаж а лестош? — хасторан метта, Іоттар йира дас.

Кхуьйлира кІентан бІаьргаш. Халахетаран кьурдаш дира, амма дега хІумма а ца хаййтира. Дагадаькхира «кьонаха хир вац» боху ден ирча дешнаш.

Цхьана дийнахь Соьлжа-ГІала вахана Аьстамар цІа ван хьевелча, и схьакхаччалц фермехь Іен Тимар вахийтира на-нас. Ден шалгу топ а, гІап а энна вахара иза. Аьстамар схьа ца кхочуш садайра. И оцу буса цавеача хазахетар долуш ва-ра Тимар. Амма бода кьовлабалале да тІаьхъавеара.

— Делахь, со цІа вьоду, дада,— неІара юххера гІаж схьа а энна, аравала тохавелира Тимар.

— Іаьржа ма ю вайна. ДІаваха ваьхьар вуй хьо? — дас хаьттича, вукхо майрра жоп делира:

— Дера ваьхьар ву, буййса юккье яхана елахь а-м.

Цкьа кІант ша дІа вахийта дог а хилла, тІаккха корох арахаьжча, дукха бодаш гича, ойла хийцира дас.

— Кхана Іуьйрре цхьаьний гІор вайшиь, — элира Аьста-мара.

ХІинца Тимарна лира, дена ша кьонаха вуйла ханїта.

— Дада, вахийтахь со цІа, цхьана а хІумнах кхерам бац суна, — дийхира Тимара. Ткьа цу хенахь арахь чІогІа мох бе-лира. Ший а араваьлча кхийтира, тховса хІумма а новкьа во-лу буййса ца хиларх. Хьобкхучу мохо схьагулїинчу мархаша стигал дІаюькьнера.

— ДІавала, Тимар, гІуллакх хир дац цунах. Тховса кху-захь буййса яккха дезар ду хьан, — сацам боллуш кІантана дІавахар дихкира дас.

БІаьстенан юьхь яра иза. Іалам дендала доладеллера. Де-лахь а хьаннаш хІинца а ерзина яра. Дитташа чІенигаш хьца йолийнера. Бакьду, буййсанах хІинца а шийла йогІура.

Шаьшшинне йовха хІума а йинна, чай а мелла велира дай, кІант. Арахь догІа догІура. Аьстамар тахана гІала ва-хана кІадвеллийла хууш, Тимара элира.

— Дада, хьо гІелвелла хир ву, ха дан со гІо?

— Ма бакъ бахара ахъ и, Тимар. Ас цхъана-шина сохъ-
техъ наб ешшехъ, божалан хьалхарчу лабана клеларчу чана
юккъе а хайй гехъа, — тлетайра да.

Тимара цо боххург дира. Ден герз а эсна вахара иза цига.
Чалах воьлча а шело хаалуш яра. Бакъду, тлаьхъ аьхна ту-
журка хиларо цунах дика ларвора. Мох лагбеллера, ткъа до-
гла-м цхъана эшшарехъ тлесерсара. Ша йуьллучохъ дика ла-
дуьйгира Тимара. Хетара тховса цхъа экха фермина тлегор-
тахъара аьлла. «Ас и дийча-м хуур дара дадина, со стешха
воцийла», — дагадеара. Вехха Ийра Тимар кхин хлума ца
хаалуш. Наб тлегерта юьйлира. Амма и кхетале Аьстамара
схъа а веана, клант чувахийтира. Длатевжишшехъ клантана
сихха наб кхийтира.

...Гю-в аьлла цеххъана топ елира. Тимар чехкка самаве-
лира. Цунна моттаделира дас барзана иза кхоьссина, кхин
шозза а герз делира. Тимар уьйгта ваьлча, беттан са а долуш
сирла яра. Цеххъана длахъаьжча цуьнан бляьрг кхийтира
воьжна йуьллучу дех. Цо узурш дора.

Техъаьдира клант.

— Дада, хъуна хлун дина?

Аьстамар мелчу цийх вуьзна йуьллур.

— Же, клант, къуша колхозан бежнаш дигина, суна топ а
тоьхна. Говра а хайй, юьрта орца даккха гю, — элира глогла-
на чов йина йуьллучу Аьстамара. — Лаха Ин чу бисси уьш.
Ваьхъар вуй хьо? — хаьттира дас.

Тимаран деглах цле кхерстира цо иза аьлча. Юьхъанца
цуьнан воьхна хилар а дладелира. Сихха шен ден топ а, цун-
на юххехъ йуьллу глап а схъа а эсна, иза длахъаьдира. Ти-
марна дагадеара Ин чу къуй биссанехъ, царна дуьхьал вала.
Клантана хаьара и муха дан деза. Ин чухула боьду некъ ах
го а баьккхина, ферма йолчу аглор боьрзуш бара, цхъана
готтачу меттигехула тлех а болуш. Тимар цига дуьхьал ваха-
ра. Клоргга лахахула длабаха дезара къуйн.

Тимар кхира царна клело ян. Иза тоьпа чу ши патарма
а бахийтина, охъавижира. Беттан сах гуш бара ши етт хьалха
а баьккхина боглу къуй. Уьш шиъ вара. Кланта хъажа а йина
топ кхоьссира тлаьхъо воьгачунна. Иза ког а шершина охъа-
вуьйжира, ши етт охъанехъа бедира. Шолгла патарма а бас-
сийра кланта. Хьалха воьгучо Тимар волчу аглор герз далий-
тира. Къушна Тимар ца гора, цунна уьш беттасах къаьстара.
Хьалха охъавоьжнарг хьала а глаьттина, юханехъа хъаьдира.
Кьола дан баьхкинчарна ххира, шайна охъадаха маьрша до-
цийла. Цигахъ клело йинера. Ткъа юханехъа баха а дара кхе-

раме. Цигахь цара вожийна хехо вара. Тимара юха а шозза топ кхоьссира. кхайкхаза баьхкинчу «хьешашна». Зуламхой схьа ца гӀоьртира.

Тимар тебаш хьовжура цара хӀун до. Ши стаг Iинах хьалавала гӀоьртира. Цхьана меттехула хьалатасавелира. «Ой, хӀинца дӀагӀур ву-кх и шиь», — аьлла дагадаера Тимарна. Цхьаь хьала а ваьлла, вукхуьнга куьг а делла хьалаволлуш топ туьйхира Тимара. «Я аллахI, дела, суна топ кхийти, Iусам», — олуш охьавуьйжира лахахь верг. Важа хьуьна юккье а вахана вайра.

— Со а витий ма гӀолахь, Iусам! Iусам!!! — мохь хьовкху-ра бухависанчо.

Амма важа-м дӀатилира. Чов хилларг текхаш, узурш деш охьанехьа вогӀура. Тимара цуьнга мохь туьйхира:

— Хьо кхин меттах валахь, ас топ тухур ю хьуна.

— Делан а, пайхамаран а дуьхьа кхин ма тохалахь, суна чов хилла, — гӀийлачу озаца мохь белира воьжна Iуьллучуьнга. — Хьо бусалба велахь, гӀо дехьа суна, — дийхира цо.

— Цкъа кхузара меттах ма валалахь, — мохь а тоьхна, шен да хӀун деш ву хьажа дӀаведира Тимар.

KIант дӀа а хьаьдда, бодашкахь кӀайлаваьлча, Аьстамарна шен дегӀе керла ницкъ боьссача санна хетаделира. «KIант юьрта чу а ца хьодуш, кӀушна дуьхьалвала ваханехь ду доьхнарг. Жима ма ву иза», — тесира дага. Катоьхна ятIий-ра цо шена тIера коч. TIаккха цунах цуьрг а даьккхина, сиха хьарчийна тIус бира. ГюгIан кIедачу дилхах чекхбаьллера хIоь. TIус тaIIийна чов йолчу а боьल्लीна, лакхора лоцуш гIогI кӀевल्लीна дӀадихкира Аьстамара.

Топ моьссазза йолу коьрте хьаьвзара: «Kхинна орпа ду те иза, я Тимар ву те цу зуламхошна герз кхуьссуш? Орца кхиа гено-м дера ду. Тешна а Тимар ву».

Шен гIогI а текхош, герзаш дуьйлучухьа таьIира Аьстамар.

Ведда вогӀу KIант дена тIекхечира.

— Орца даьккхин ахь? — хаьттира Аьстамара.

— Дада, иза кхачале кӀуй колхозан бежнаш а эцна дӀа-гӀур ма бара. Цхьаь ас топ а тоьхна вожийна, — дозалла дира Тимара.

— И бохург хӀун ду? — цецвелира Аьстамар. — Ве-м ца вийна ахь иза? Топ юьйлу хезара суна.

— Чов хилла Iуьллун ву, — элира KIанта. — Ши етт фер-ме схьабеана.

Фермехъ герзаш дуыйла а хезна, кестта юьртара орца кхе-
чира.

Герз кхетта зуламхо а, цо схьа а вийцина, цуьнан накъост
а лецира. Царна суд йира. Цигара ца веача Аьстамара к'ан-
те элира:

— Беа когачу экханах кхеравеллехъ а, шина кога т'ехъ-
йолчу шина барзах ца кхеравелира хьо, Тимар. Къонахалла
иштта хила еза.

Тахана уьстагIашна тIера рагI токхуш вара Шарпудди. Школьникаша каникулашкахь рогIехь дажадора колхозан уьстагIий. Шортта буц йолу ирзеш девзара цунна. Цигахь уьстагIий дика дажадора. Амма тахана цхьа хIун ду а ца хууш, царна тIаьхьа вала карах ца долуш кхуран IиндагIехь баца тIе агIор а ваьлла, ойла еш Iуьллурa кIант.

Шарпуддис, кисанара схьа а даьккхина, доьазлагIа дий-шира шен дас фронтера даийтина кехат.

Буьрсачу эзар исс бIей шовзткьей шолгIачу шеран август бутт бара и. Немецки ардангаш Кавказана схьа чу хецаллера хIетахь. Вайн халкьана хала мур бара иза. Воккханиг а, жиманиг а, божарий а, зударий а — дерриге а халкь шен ницкь кхочург деш дара, мостагIчунна тIехь толам баккхархьама. Дас фронтера даийтинчу кехата тIехь шен цхьаь бен воцчу кIанте яздора: «Шарпудди, со цIа вогIу а, ца вогIу а ца хаа. Амма со тешна ву, вайн халкьо фашизм эшориг хиларх. Гитлеровцаш шина кога тIера акхарой ду. Царел кьиза адамаш дуьненахь цкьа а хилла аьлча тешар вацара со. И акхарой хIаллакдийр ду вайн эскарша. Хаалахь, нагахь со тIамехь вехь, царех кхеравелла ца вийнийла...» Дас кехата тIехь хьехарш а дора кIантана. Оцу дерригено а ойла яйтира кхойтта шо долчу Шарпуддега.

ЦIеххьана и ойланаш юкьах ехира хьун екош басехь детачу дагаро. Шарпудди хьала а гIаьттина дIасахьаьжча, уьстагIий гуш дацара. Жима жаIу кхеравелира, ша Iуьллучу хенахь уьстагIий хьуьнахула дIадахана моьттуш. Амма сихха сапаргIат делира. Масех уьстагI юьстах бежаш хиллехь а, важадерш гена доццуш карийра цунна. ДIакьаьстинарш жах а тоьхна, Шарпудди диг деттарг мила ву хьажа вахара.

Аьхкенан сийначу стиглахь гуш цхьа а марха яцара. Де довха хирг хиларан тешаме билгало яра иза. Iуьйре дIаььллера. ХIаваь дохлуш доллурa. Хьуьнхахь олхазарш дека хезара.

— Гюза догург хилда хъан!—дечиг доккхуш воллучу воккхачу стагана тлевахара Шарпудди.

— Диканца дукха вехийла хьо а, жима кьонаха! — жоп делира стага. — Кхузахь хлун деш ву хьо?

— Уьстагий дажош.

— Дика ду, — элира вукхо, хьацар даьллачу коьртара куй дла а баккхина, садаа оха а хууш.

Хинца хиира Шарпуддина цо хлун леладо. Иза дечиган екъа юьхкаш йохуш воллур. Дика дечиг генахь ма дара. Цигара и хьокъица далур а дацара.

— Хьо мичара ву? — хьаттира воккхачу стага.

— Со-м кхуза клотарара ву.

— Ден цле хлун ю хъан?

— Йела.

Воккхачу стага хлума а ца аларх хиира клантана, цунна шен да ца вевзийла.

— Хьатун йелин клант ву со, — Шарпуддис аьлча, цецвелира важа.

— Ой, боккьалла а бах ах? Цу делан вазалора, Хьату вуьззина кьонаха а ма вара. Хьажахь, хьажахь хинца, ма члогла сан гергара стаг вара хъан ден да, — бохура дечиге веанчо. — Хъан да тламехь хир ву?

— Ву, кехат а данитина цо, — шен кисанара кехат длагайтира Шарпуддис.

— И немцой вайн махкара дла маца лохкур бу шавш боху?

— Ца хаьа суна-м, — гийла вистхилира клант.

— Делан вазалора, оцу военкомат олучу метта а ма вара со, тламли вахийта, аьлла. Воккха ву бохуш, реза ца хили-кх, — хьацарх бакъабеллачу коьрта длатиллира юхехь йуьллу куй воккхачу стага. — Йайт, да ватларг, цкъа гур дац техьа уьш бохийна де? — Шен болх длаболон хьалагьаттира иза. Шарпудди уьстагий долчу длавахара.

Де дохдаллалц лийлира Шарпудди уьстагий дажош. Кест-кеста хезара цунна гена доццуш диг детташ. Делкъанна уьстагий шовдане а дигина, тлаккха индагле лаьхкира Шарпуддис. Хлума а кхоллуш, садаа хиира. Дагаран гловла а длатиьра. Воккха стаг садоуш хир ву, я дечиг даьккхина а ваьлла вахана хила а тарло, дагадеара Шарпуддина. Олхазарийн гловла а длатиьра. Ур-атталла бацалахь са долу хлумнаш ека а ца хезара. Шарпудди хлума а йиина, индагlexь охьавижира.

Иза самаваълча делкъал тлаъхье яра. Хлаваъ чЮгІа дох-деллера. Шарпудди шовдане хи мала ваха новкъа велира. Данехъа хІара ваълча, цІехъана цуънан бІаьрг кхийтира цхъана адамах. Стаг меллаша теба а тебаш, дІавоьдура. Иза цец вара, мин-минотехъ, дІаса хьоьжура. «Там бара иза бан-дит хилча», — дагадеара Шарпуддина, цуьнгахъ автомат гина. Жимма Іийна и стаг текхаш дІа а вахана, хьуьнхах чу вуьй-лира. Шарпуддина хиира и вайн стаг воцийла. Ткъа и дІате-кхар школехъ тІеман занятешкахъ царна ма хьеххара, пла-стунски олу текхар дара. Бандитана и хаан йиш яцара. Амма вайн салти а иза вацара. Нагахъ хилча, хъанах лечкъар ва-ра иза? — аьлла хетара кІантана. Шарпуддина сихха дагате-сира: «Немецки парашютист хила там бара иза». И дагах дуьйлира. Школехъ хьехархочо дукха хан йоццуш ма аьллера, мостагІийн парашютисташ-диверсанташ ломахъ охъакхисина меттиг ю. ХІун дан деза? Вукхуьнан белшах кхозуш автомат ма яра. Бай ког боккхуш, цунна тІаьхъа волавелира Шарпуд-ди. Гена валале юха а цуьнан бІаьрг кхийтира оцу стагах. Иза некъана дукха гена доццуш сецира. ТІаккха голаш тІе а хиина, жимчу белаца коьллаш юккъера латта ахка вуьйлира.

Цкъа кІотара хъада дагадеара Шарпуддина. Амма иза генахъ яра. Кхуьур вацара. ТІаккха воккха стаг дага а веа-на, ведда цига вахара иза дІавахана-цавахана хъажа. Ва-жа-м дечиган гоьргаш, юьхкахъ ворданна тІе а йобттина, нов-къа волуш воллур. Бага са а кхаьчна, Шарпудди схъаик-кхира.

— Хьуьллу, хьуьллу... немцо, фашист..., — сихвелла ала ца луш куьг хьежадора Шарпуддис парашютист волчу агІор.

Иза боккъалла а фашистски диверсант хиллера.

— Сих ма ло, жима къонаха. Ахъ хІун немцой буьйцу? Схъа-м ца кхаьчна уьш? — цецвелира воккха стаг.

— ХІаъ, хІаъа... хьуьлла, — юха а куьг хъажийра ведда веана, хІинца а метта ваза волчу Шарпуддис.

ТІаккха воккхачу стага ворданах дІатесна йолу чуьйна гІуммагІ схъа а эцна, хих ши-кхо къурд байтира кІанте. Шарпудди метта веара. Цо шена гинарг дІадийцира.

— Ой, цІе йожа кху белхан. Дена неІалт хиларо, кхо хІун леладо хІокху хьуьнхахъ? — Шен диг схъа а эцна сихвелира воккха стаг. — Цу делан вазалора, сан докъана тІехула а ваьллий бен дІах гІур ма вац иза, — чехкка мостагІ волчу агІор дІаволавелира иза. Цунна дагахъ а дацара, диверсан-техъ герз хир ду, цо дуьхьало йийр ю, бохург. Дукха хан яла-ле кхарна гира ор доккхуш воллу фашист. Схъахетарехъ, юх-

17-чу агіонна

хехь адамаш доцйла а хиина, жимма сапаргIат даьлла вол-
лура иза. Лавттах бел етташ сихвеллера. Цундела цунна ше-
на тIе адамаш догIуш ца хааделира.

— Хьо схьа ма вола, жима кьонаха. Нагахь суна цхьаь
хилахь, орца доккхур ахь, — юьхьанца мостагIчуьнгахь герз
хирг хилар дагахь доцуш хиллачу воккхачу стагана, хIинца
кхин дагадеара. Шарпудди сецира. Бай ког а боккхуш, ка-
рахь диг а долуш, тIаьхьашха оьгIазаллица тIеволавелира
воккха стаг. И дIанехьа а валийтина, Шарпудди вукха агIор-
хьахула немцо волчу волавелира. Цунна дагавеара тIамехь
волу шен да, цо даийтина кехат. Шарпуддина лаьара ша
мостагIчух ца кховрийла дена хаьийла.

Цициг санна тебна вьдура диверсанта тIе жима кьо-
наха. Шарпуддина шера хезара шен дог детталуш. ОхьатаьI-
на воллучу гитлеровцан белш тIехь кхозу автомат гира Шар-
пуддина. КIант дохко велира ша цунна тIе воккха стаг хьа-
жийна. «И вуьйр ву-кх фашисто. Цул а кIотара орца даккха
ваха везаш хиллера со», — дагадеара. Амма хIинца тIаьхьа
дара. Ламанхо парашютистана тIекхоччуш воллура.

Гитлеровцо автомат шена юххе бацала охьайиллира, мет-
тах мосазза хьов и сецо кIорда а дина. Тизбаш, герга тIелачу
кIентан бIаьргаш хIинца оцу автомата тIехь сеца девлира.

Кхузахь цIеххьана дагахь а доцург хилира. МостагIчунна
хаа а ца луш, стаг цунна тIекхечира. Амма иза вайнехан
гIиллакх мостагIчуьнца а лелон вуьйлира. Цунна тIаьхьашха
тохар, тешнабехк бар, кьонахалла цахилар а лерина, цо ша
вуйла хоуьйтуш нохчийн маттахь мохь туьйхира:

— Хьо хIун деш воллу кхузахь?

Диверсант кхеравелла ша воллучуьра юьстах кхоссаве-
лира.

— Меттах ма валалахь, ас диг тухур ду хьуна! — диг ай-
бира ламанхочо.

— Хьо мила ву? — юха а нохчийн маттахь хаьттира цо.

Коьрта боккха месал куй а тиллина, даккхий мекхаш а.
дукь тIедаьлла онда мара а болуш буьрса, оьгIазе кавказски
юьхь гича, немец вуьйхира. Оцу хенахь тIаьхьашха тIекхач-
нера кIант. Автоматах ка а тоьхна, юьстахьиккхира иза.

МостагI сикха меттавеара, кхийтира шена хьалхалаьттарг
диг доцург карахь герз доцуш хиларх. Цо сацам бинчух тера
дара, ламанхо вен а вийна дIаваха.

Иза автомат иллинчухьа кхоссавелира. Шарпуддис оьр-
сийн маттахь мохь туьйхира:

— Куьйгаш хьаладахийта!

Нохчийн маттахь ламанхоcho бохург хIун ду ца хиннехь а, тIехьа лаьтIачо оьрсийн маттахь бохург хиира цунна. МостагI куьйгаш хьала а дахийтина, дIавирзира. КIант гира цунна. Амма, и жима велахь а, цуьнан карара герз буьрса дара. Гитлеровцана хиира шена хилла тешнабехк. Охьабахара цуьнан корта. Воккхачу стага букьа тIехьа дIадихкира фашистан куьйгаш.

И дIалачкьо ца кхинна раци вордана тIе а йиллина, хьалха мостагI а ваьккхина, дIавахара воккха стаг, коча автомат а тесна. Сарахь уьстагIий а далош цIа веара Шарпудди. Цо дийцира ша лелийнарг. Амма цунах цхьа а ца тийшира.

Цул тIаьхьа бутт баьлча, районера хьаькамаш а баьхкина, кIотарарчу колхозникийн собрани хилира. Баьхкинчаьрца воккха стаг а вара. Партин райкоман секретара дийцира, Хатуев Шарпуддис гIо а деш, хьуьнхахь диверсант лаьцна хиларх. ТIаккха дош делира хьаькамашца веанчу воккхачу стагана.

— Делан вазалора, Хьатун Iелин кIант Шарпудди па хил-
лехьара и немцо схьа-м лоур вацара,— элира цо.— ТIе шуна
баьдберг дезахь, хIара мидал оцу кIантана йогIуш а ма
яра,— шен некха тIерачу медалана пIелг а Iоьттина, юха
Шарпуддина тIе хьажийра цо.— Ас хьаькамашка ала а ма
элира, хIара цунна ло аьлла. Вуьззина турпалхо ву-кх иза.
Делан вазалора ву!

КЪОНА МЕХАНИЗАТОРШ

Дешаран керла шо д'адоладелча, школехь пхьаболу хий-цамаш хилира. Царна юккхехь шена т'е тидам бохуйтуш дара производствон баххаш Iамо керла хьехархо Хизар Мадаевич вар. Цунна дика евзара юртабахаман техника. Бераш кхетош д'ахьора цо урокаш. Школьникашна а езаелира юртабахаман техника.

Цхьана дийнахь дешархой а эцна, совхозан механически мастерске экскурсе вахара Хизар Мадаевич. И дара техника Iаьнна ремонте ма х'оттийнехь. Хьехархоcho экскурсанташна гайтира вовшахъяккхина тракторан мотор, комбайнан меженаш, кхийолу техника. Цо дуыйцура маса стеган метта болх бо комбайно, маса говр оьшур яра тракторо оххучул дийнахь латта аха. Хьалха берашна ца хезнарш дийцира, гайтира цо оцу дийнахь. Мастерскойхь техника гайтина ваьлча, хьехархоcho берашка элира:

— Хаттар дуй шун дан?

Цхьана юк'анна тийналла х'оьттира. Кхин хатта х'умма а дац аьлла хетара. Дерриге а кхеташ дара. Уьссалгачу классерчу дешархоchун Илесан дутк'а аз дийкира ц'еххьана.

— Хизар Мадаевич, бехк ма биллалахь, хьуьлла лаьтта комбайн совхозе вайна еха мегар дацара? — п'елг хьажийра цо мастерскойн кертахь, цхьана маьIлехь лаьттачу ша лелачу «СК-4» комбайнна т'е. Бераш аг'ор д'ахьаьвсира. Хьехархо жоп а ца луш соьунг'а хилира. Т'аккха элира:

— Цк'а т'е а г'ой, хьовса вай цуьнга. Бак' ма бахара ахь иза-м.

Хьехархо а, бераш а т'едахара хеной, йочанаший берк'а яьккхинчу, д'атесна лаьттачу тишчу комбайнна.

— Х'окхунах дан х'ума а дац, ша тиша металл гулдеш пачхьалкхана д'а ца лахь, — забар йира цхьаммо.

— Мекха йоьлла х'ара-м, х'уманна мегар йоцуш ю, — бохура вукхо.

— Суна бехк ма биллалаш, иштта хир яц, кхуьнан меженаш вовшах а яхна, хьакхар а хьаькхна, г'уллакх дича, —

цаърца резавоцуш къуыйсура шена дагадеанарг чекхдаккха гIертачу Илеса.

Леррина комбайне хъаьжначул тIаьхъа элира хъехархочо:

— ГIирс тиша-м бу, бераш, делахъ а вай кIад а ца душ тобахъ, цхъаь хир ду кхунах.

Цхъаммо а цунна дуьхъал хIума ца далийра. Дешархой тешара шайн хъехархочух, цо ша аьлларг, муха цо волуш, кхочушднийр дуйла а хаьара.

Амма тиша комбайн школан уьйтIа яло иштта атта ца хиллера. Цу дийнахъ Хизар Мадаевича и гIуллакх мастерскин заведующига дийцира. Цо ша дуьхъал вац элира, амма дерриге а директорх дозийла хаййтира. Бакъду, цхъаболу комбайнерш а, слесарш а реза бацара оцу гIуллакхана, оцу техникана тIера меженаш кхечарна ремонт еш оьшур ю, бохуш. Цхъа кIира даьлча, ерриге а дуьхъалонаш дIаевлира, тиша комбайн школан керта схъа а ялийна, мастерскойна уллохъ parly кIел дIахIоттийра.

Юьхъанца цхъанне а ца хаьара цунах хIун дийр ду. Хизар Мадаевична дагадеара ша занятеш дIахьочу хенахъ комбайнан мотор а, кхийолу меженаш а школьникова кхин цкъа а гайта, йовзийта. Амма и ойла кестта хийцаелира.

Цхъана дийнахъ цо гулдира борхIалгIачуй, уьссалгIачуй классашкара бераш.

— Вай хIун дан дезий хIокху комбайнна? — дIахьедира цо. — Кхунна дика ремонт а йина, тIейогIучу аьхка совхозан кIа чу дерзош гIо дан деза-кх. Реза дуй шу?

— Ду, ду, — жоп делира дуккхаммо.

— Муха йийр ю вай цунна ремонт? — гIайгIане хьаттира сикхха и тоян луучу Илеса.

— Вай цу гIуллакхана бригадаш вовшахтухур ю. Цхъаболчара моторана, вукхара комбайнан кхечу меженашна ремонт йийр ю. Цхъайолу инструменташ мастерскехъ ю, важаерш цIера ян а мегар ду. Оьшуш меттиг ягIахъ, совхозан мастерске а хьур ю вай цхъацца меже, — шен план дIайийцира хъехархочо. — ХIор кIиранна белхан график хIоттор ю вай, дешарна новкъарло ца еш гIуллакх хирриг.

Цу дийнахъ кхоь бригада вовшахтуьйхира. Бригадираш хаьржира Тарамов Илес, Вахаев Завалу, Семенов Юра. Цунах гIуллакх хир дац аьлла хетарш а бара. Хьалха юьхъанца дуккха а дIазбелира бригадашка. Жимма мастерске а ихина, цхъаберш юкъара дIабевлира. Амма дуккха а бисира.

Дешарна новкъа ца хуьлчу кепара график хIоттийра. Бригадаш вовшашца йохье евлира. Ремонт еш куьйгалла до-

ра Хизар Мадаевича. Иза ша хьалха комбайнер а, тракторист а, механик а хиллера.

Дерриге а шера дIа ца доьдура. Цхьайолу меженаш керлачаьрца хийца дийзира. Хьалха комбайн школана яла реза хилла волу механически мастерскийн заведующи хIинца дуб-хьалвелира керла меженаш ца луш, тишъеллачарна сварка ца йойтуш. «Механизаторшна оьшуш йолу меженаш берашка а елла, эрна стенна йойу?» — бохура цо. Ткьа совхозан директор берашкахьа ваьллера. «ЗIумма а дац, вайн бераш Iамаррий, царна юьртан бахаман производство езаяларрий бен, зен хир дац», — гIо даьккхира цо дешархошкахьа. Цул совнаха, иза тешаш вара хьалха совхозан тоьлла механизатор хиллачу, хIинца хьехархо волчу Хизар Мадаевичах. Tie, хьехархо чо дош деллера, аьхка ялташ чудерзош оцу комбайнца совхозана гIо дан.

ДIабохура Iаьнан денош. Лайн дарц хьийзош цкьацкьа Iалам карзахдолура. Доккха ло диллина долуш цIеххьана бовхо малх а хьаьжна и дешира. TIаккха хаттан ткьарш хIоьттира. Юха шело еара. Амма графикаца болх бан билгалдина цхьа а де эрна дIа ца дахара. Жим-жимма еш, меллаша ремонт йира техникана. Бакьду, юьхьанца санна бераш дукха дацара. Кхаа бригадах цхьаь йира. Бригадир Тарамов хаьржира.

TIекхечира бIаьстенан денош. Белхаш хIинца чекхбовла герга баханера. TIаьххьара гайка а тIехьовзийна елира. Цхьанхьара деана басар а хьаькхна, хьалхарчу майнна кечйира комбайн. Тохара шек хилларш хIинца тийшира коллективан ницкьах.

Амма коьртаниг хьалха дара.

Совхозан комисси леррина хьаьжира школьникаша диначуьнга. Комиссин председатель волчу мастерскийн заведующис тIе а хинна школан уьйтIахула дIайолаялийтира машина. Бераша «ура» бохуш маьхьарий деттара, шайн комбайн тойина гича. Царех эхь а хетта, жимма комбайн дIаса а йолаялийтина, иза охьавоьссира.

— Боккьалла а хIокху бераша йина кхунна ремонт? — хаьттира цо, цецвалар лачкьа а ца луш.

Хизар Мадаевича юххехь лаьттачу бригадан членашна тIе куьг а хьажош, дозаллица жоп делира:

— Дера йина, оцу кIенташа-м.

— ЧIогIа собар долуш стаг-м хилла, цаьрца хIара тиша кечIалг тоеш ваьллинарг, — цецвуйлура мастерскийн заведующи.

Дегнаш даккхийдеш лаьттира бераш.

...Текхечира школьникийн каникулаш. Кхиира совхозан кIа а. Дешархойн бригадо совхозана гIо дан сацийра. Царех уггаре а дика техника евзаш болчу дешархошна школьни комбайна тIехь болх бан бакъо елира. Хизар Мадаевич юххе хIюьттина а волуш, ялтийн арахь дуьххъара кIенан кесаршлахь комбайн дIаюлаялийтира Илеса. Куьйгаш дегадора. ДIа а цIеххъана иккхира машина.

— Меллаша, сих ма ло, — хъехар дора Хизар Мадаевича.

Цунна хаъара кIентан дагахь дерг. Дуьххъара комбайнна тIе хиича шен вохар дагадаера. Илес сихха вуьйлира техниках. Хийцалуш вуьш бераш а дIахIиттира комбайнан штурвала хьалха. Техника кIоначу комбайнерийн лаамца лела йолаелира. Берашна шаьш дуьненахь уггаре а ирс долуш хетара. Бан а бара кIона механизаторш ирсе. Церан кIинхъегамо махкана пайда бан болийра. Ирс дац иза берашна?

СТАРОСТА

Школера делккъехъ ша цѣла ма кхеччи Гиназа портфель кхоьссина маьнги тѣ дѣла а яхийтина, шен ден нене мохъ туьйхира:

— Баба, со меца ву!

Поккхачу стага шен клантана яахIума елира. ВоI а, нус а балхахъ долуш, дийнахъ сарралц цѣлахъ ша Iара иза. Бакъду, школера цѣла веача Гиназ хуьлур цуьнца. Амма хIума йиннчул тIаьхъа иза ловза а вoьдий, ша юьсура. Тахана а изза хьал кхолладелира.

— Со берашца ловза вoьду, — багахъ Iуьйшуш юург а йолуш, чуьра араиккхира клант.

Йоккхачу стагана хаьара, шина-кхаа сохьтехъ арахъ ловза а левзина. Гиназ цѣла вoьгIур вуйла. ТIаккха урокаш ян вoьлалур ву. Ткъа тахана, левзина а ваьлла, ша чувеача, Гиназ урокаш ян охъа ца хиира.

— Баба, цѣлахъ ян елла урокаш тхан классерчу бераша муха йо талла ваха воллу со, — шена тIера тиша пальто дѣла а яьккхина, цѣнаниг тIе а юьйхина, аравала кечвелира иза.

— Ой, хьo школехъ хьаькам-х ваций, царна тIехъажа ваха? — цѣьбелира йоккха стаг.

— Со староста ву. Кхетий хьo, баба? — дозалла дира Гиназа. — Тахана классехъ хиллачу собранехъ ас юкьадаьккхира, массо а бераша цѣлахъ урокаш цхьана расписаница ян де-зар. Хинца цара уьш йo, ца йo хьажа воллу со.

— Дѣавала, клант, хьайн доцчу гIуллакха юкьа а ца гIерташ, цѣлахъ Iе хьo, з дуьхьальбелира баба.

— Диь сахьт даьлчхьана пхи сахьт ах сахьт даллалл математикан, оьрсийн меттан урокаш йийр ю. ТIаккха ялх сахьт ах сахьт даллалц кхийолу урокаш Iамор ю цара. — ден нана кхето гIоьртира Гиназ.

Дѣлахъ а важа реза яцара.

— Ца оьшу цхьанхьа ваха а. Хьo хIунда вoьду цига? — бохура цо.

— Суо староста волу дела воьду. Кхетий хьо, баба? — кьуйсура Гиназа.

— Хинца кхийти со. Шайн классехь, юьртда санна, хьабкам ву-кх хьо, — тIаьххьара а кхийтира йоккха стаг. — Делахь гIо хьайна.

Цхьанхьа воьдуш, кхечанхьа чухIуттуш вехха лийлира Гиназ бераша урокаш муха йо хьобжуш. Цхьаболчара хIоттийна раж тергал а ца еш, Iамайора цIахь ян елла урокаш. Вуьш урокаш ян хIинца а буйла а ца беллера. Шеца цхьаьна парти тIехь Iаш волу Селам волчу вахча, Гиназана дагахь а доцург хилира.

— Гиназ, вайна елла задачаш еш гIо дехьа суна, — дийхира цо.

Амма мел чIогIа Гиназ уьш ян гIортарх а, гIуллакх ца хилира.

— Ахь цIахь ян ца йина уьш? — цецвелира Селам. Гиназан ша уьш ца ярна даре дан дийзира. Бакъду, иза волчуьра а ваьлла, Жарадат йолчу кхачна, цо задачаш йинийла шена ма хьинехь, юха Селам волчу а веана, цунна гIо дан дагахь хилира Гиназ. ТIаьхьа дара. Селам задачаш йина волуш тIе-кхечира иза.

Бераш долчухула вехха леллачул тIаьхьа, цIа кхечира Гиназ. И хIинца а урокаш яза вара. Баба оьгIазьханера.

— ХIей, тараста, кхин хьайн гIуллакх а ца деш, нах нисбан гIур вац хьо. Кхийтин хьо? — дов дора ден нанас.

Цул тIаьхьа ша урокаш йина ваьлчий бен ца воьдура иза кхечара хIун дина хьажа.

ЦIахь дешархоша урокаш яр вовшийн таллар бахьанехь, классан дешаран гIуллакх дикка тоделира. ТIаьхьабуйсучарна гIо дора дика доьшуш болчара.

Цхьа хан яьлча, Гиназа цхьана сарахь ден нене элира:

— Баба, дагадогIий хьуна, тхан классерчу бераша урокаш муха йо хьобжуш со лелла?

— Дера догIу. Дукха хан ма яц иза-м. — жоп делира ву-кхо.

— Делахь, тахана кхин цхьа дика хIума дан а докку тхо, — дозаллица шен кьайле йийца хIобьтира кIентан кIант.

— ХIун ду иза?

— Тхан классерчу бераша шайн цIахь денний, нанний гIо муха до хьовса докку тхо тахана.

— Ма оьзда гIуллакх ду и. Хьалха хьанна дагадеара шуна иза? — хьаттира йоккхучу стага.

— Суна дера деара, баба. Хьсхархочо со хастийра, ас и юкьадаккхарна, — дийцира Гиназа.

— Ткьа муха хуур ду шуна цара дийриг? — хаан лиира кьеначу зудчуна.

— Кхаа дешархочух вовшахтоьхна рейдови бригада ю тхан. Хинца даха а дахана, тхо хьовсур ду бераша хлун гю дина. Уьш урокаш йина девлла хир ду. Баба, схьалол сан пальтой, куй. Соьга хьобжуш хир ду бераш, — сихвелира Гиназ.

— Массара а дан дезий цлахь гю? — цхьа тамашена Гиназе хьаьжира и.

— Дера деза, баба, массара а дан-м, — дагахь хлума а доцуш жоп делира Гиназа.

Дехьа чу а яхана, йоккхачу стага схьасара кIентан бедар. Гиназ аравала кеч ма веллинехь, цо элира:

— Цкьа хьалха хьайн бабина гю а дина ваха веза хьокхечара хлун до хьажа. Валол, рагIу кIелхьара дечиг чу дал вайна. Соьга далур дац и. КIад а елла, цIа еача хьан нанна а хала хир ду.

— Ой, баба, со тIаьхьа ма вуьсу. ЦIа ма кхеччиннехь дахьар ду ас, — дIаволавала гюьртира кIант.

Амма йоккхачу стага сацийра.

— Нахана дика хьехарш а деш, айхьа хлума а ца деш, Iан воллура хьо? И хир дац хьуна, — дуьхьалъелира баба.

Гиназ ден нанас бохург ца дича ца велира. ДIаваха сихвеллачу цо чехка бора болх. Амма дечиг чуэцна ваьллачул тIаьхьа, кхидолу гIуллакхаш а дайтира цуьнга йоккхачу стага. Аттана хи малийра, божал цIандира, бежанна докьар дилира.

— ТIаьхьа ма вуьсу со, баба, — Гиназа бахарх а дош ца хилира.

— Массара а дений, нанний цлахь гю дан деза бохуш вацара хьо? Эхь ма ду тарастас и ца дича. Хьо вац дуьххьара и юкьадаьккхинарг? Хьан доттагIаша хлун эр ду, ахь цлахь гю ца динийла хичьа? — бехк баьккхира цо Гиназах.

КIанта кхин дуьхьало ца еш, шеге бохург дира.

— Хинца ваха мегар ду хьуна кхечара хлун дина хьажа. Юьхь кIай гIур ву хьо, — дIаваха кIантана пурба делира бабас.

— ТIаьхьа ду. Сан ши накьост тоххарехь дIавахана хир ву, — гийла элира Гиназа.

Цо и бохуш лаьтташехь, керта кхечира Гиназан ши доттагI. — Гиназ, хьо хлунда ца веара тхьоца? — хаьттира цара.

— Хьовсал, кхуо цлахь дина ггуллакхаш, — Гиназ вист а хилале, элира йоккхача стага. Тлаккха берашна цо гайтира Гиназа дина цера дезарш. Гиназан юбхь екхаелира, цунна хазахийтира шен ден нанас ша хастийча. Ши клант а цецвелира. Церан блаьрг буьзира цунах.

— Хьавьсирий шу, бераша цлахь шайн дайшний, напошний гю муха до? — хьаттира Гиназа шаьш юбстах девлча.

— Хьавьсира.

— Массара а дой?

— Цхьаммо бен и ден ца карийра тхуна.

— Дика клант ву и. Мила вара иза? — сикха хьаттира Гиназа.

— Вайн староста.

ДОТТАГІЙИ

— Мама, доттагІалла хьаьнца лелон мегар ду? — хьатти-
ра Іуьйранна школе ваха кеч а велла, амма дІа ца вьодуш
ойлане вахана Іачу Селама.

— Харцдерг а дуйцур доцуш, тешаме а волуш, мичча хе-
нахь а хьуна гІо дан кийча а волчу, муьлххачу а кІантаца ле-
лон мегар ду, Селам, — жоп делира нанас пешара цІе а
тоеш.

— Кхин хьаьнца лелон мегар ду? — шен ал ши бІаьрг нан-
на тІе буйгІира кІанта. Цунна кхачаме дацара цо делла
жоп. Дагана тоам ца хиллера, кхин дІа а нанас цхьаь олийла
лабара. Ткьа билггал цо ала дезарг шена а ца хьара.

— И стенна хьотту ахь, Селам? — кІантана тІейир-
зира нана. ТІаккха цо жоп даларе а ца хьобжуш тІе-
туьхира. — Хьайца н лелон лууш волчуьнца хьаьнца
а леладе ахь.

— Дика ду, — аьлла шен сумка схьа а эцна, иза дІавола-
лушшехь, нанас хьаттира:

— Марет цомгаш ю боху, цуьнга хьажа ваханий хьо?

— Ца вахана, — гІийла элира кІанта.

— Делахь, хьо школера цІа веача, Марете хьажа ваха
веза хьо, — тІедиллира нанас.

— Мама, ИбрахІима бахара, кІантаний, йоІаний юк-
кьехь доттагІалла ца хуьлу. Бакь дуй иза? — хьаттира, ара-
вала неІарна юххе ваханчу Селима.

— ИбрахІима хабар дуйцу, Марет санна йолчу йоІаца
гергарло хила мегар ду хьуна.

Селам школе ваха новкьа велира. Цунна дагадеара дие де
хьалха хилларг. ПхобалгІачу классехь доьшуш долу Марет-
тий, Селаммий вовшашна гена доццуш Іаш дара. И шиь шко-
ле а, цигара цІа а догІура юх-юххе а хІуттий. ИбрахІима
тІехтоьхнера Селамна:

— Даима оцу Маретаца гергарло долуш ма ву хьо. Цунна
тІехийзаш хир ву хьо, — аьлла.

Селам шен школьни доттагІчунна оьгІаз ваханехь а, ам-
ма цул тІаьхьа Маретаца школе ца вахара. Ши де хьалха йоІ

цомгаш а хилла, занятешка йоглуш яцара. Ткъа хлор луь-
ранна Маретглеран кетла хинта йеминчу Селаман, шена хлун
ду а ца хууш, сагатделира. Тахана нанас йоле хъажа ваха
веза аьлча, сакъераделира кентан.

Селамна цеххъана телоттаелира Маретан нана.

— Селам, тхобга хлунда ца воглу хьо? Хьо Маретан дот-
тагI вац? — дехар деш санна а, халахетаран озаца а хьаттира
зудчо.

— Занятеш дIа ма евлинехь воглу р ву со, — аьлла сихха
дIаиккхира кIант.

Делкъал тIаьхъа цIа веача, Селам Марет йолчу вахара.
Нанна а, йолана а хазахитйира иза веана. Бераш цхъаьна
дитина, нана араелира.

— Марет, хъан хлун лозу? — йоле а хъаьжна, велакъежира
хъаша.

— Со шелъелла боху лобро. Буса дагар доглу суна, дегI а
лозу. — шен къа-бала дIаялхийра йоIа. — Шкоlexь керла хлун
ду? Тахана алгебран урокехь хлун Iамийна аш? Истори тIера
муьлха параграф хъехна шуна? Хлун деш дара бераш? — ду-
кха хеттарш дора йоI. — С шул тIаьхъаьусур ю, — гIийла
элира йоIа.

Цеххъана Селамна ша бехке хийтира Марет тIаьхъайсар-
на. Ша и цомгуш хиллачу дийнахь дубйна веанехъара, иза
хир доцуш санна хийтира цунна.

— Марет, ас хъуна вайна елла ерриге а урокаш Iамор ю.
Дика дуй? — хьаттира доттагIчо.

— Хъажийтахь, тахана ян хлун задачаш елла, — ша луьл-
лучуьра кIегар а хиина, алгебра схъа а эцна, и охъахуьушехь,
Маретан нана чохъаелира.

— Марет, лобро хьобга Iадда Iилла ма аьлла, шуьшиь
хлун деш доллу? — цецъелира и.

— Тхъашна тахана елла урок Маретана Iамо воллу со, —
дозалла дарца жоп делира Селима.

— Селам, кестта Маретана гIолий а хилийтина, тIаккха
Iамор ахь, хIинца а то ма ца елла иза, — кIеда-мерза кIант
хьостуш элира зудчо.

— Мама, сан хлумма а ца лозу, со тоелла. Тхан классерчу
берел тIаьхъаьусур ю со, — елха озийра йоI. ТIаккха бIаьр-
гех хиш хъаьвдира.

— Ой, Марет, хьо кхохкийна ю, хъуна дагар дIа ма даьл-
линехь, Iамор ю аш цхъаьний урокаш. ХIинца Iадда Iилла
еза, — йоI метта охъа а йижош, цунна тIе юргIа теси-
ра нанас. Селам дIаваха хъалагIаьттира.

— Со кхана юха а вогуру, — аьлла, длаоьллина пальто тле а юьйхина, меллаша маьнги тле вахара Селам. Кледлахула хьежош бляьргаш а долуш, йолана тлехюьттира клант. — Хла, Марет, хлара хьуна беана ас, — пальтон кисанара схьабаккхина боккха лаж йоле длабелира цо. Марета а, цуьнан нанас а баркалла а аьлла, и длавахара.

Кестта Маретана голе хилира. Амма иза тоялаза яра. Ловро урокаш ламо бакьо елира. Хлор дийнахь цхьаьна уьш йора жимчу шина доттагичо. Цхьана дийнахь церан классера дуккха а бераш вовшах а кхетта, Марете хьовса дахара. Цаьрца Селам а, Ибраьхlim а вара. Чохь юьззина гулбеллера хьеший. Церан синкьерамечу аьзнаша, кьамелаша самукьадаьккхинера Маретан. Чохь йоблан нана а яра.

— Оха хлун сацийний, Марет? — шен кьамел дладолийра классан старостас, — хлора дийнахь рогехь хьо йолчу а догуш, зудабераша хьовца цхьаьна вайна елла урокаш ян сацийна. Тлаккха хьо тлаьхьяьсур яц.

— Баркалла шуна, бераш, — цхьа а вистхилале элира Маретан нанас. — Аш бохург оьзда гуллакх ду, дикачу доттагичо бен дийр а доцуш. Селама хлора дийнахь ван а вогуш, Маретаца цхьаьна урокаш йо хлара масех де ду.

Чохь тийна дара. Селамана дагахь а дацара, ша лелориг берашна хуур ду аьлла. И мелхо а Ибраьхlimна хлара болх хаарна кхоьрура. Цо тлехдеттар долу дела. Тийналла старостас йохийра. — Молодец, Селам! — аьлла куьг делира цо Селаме. Чохь болчара баркалла элира клантана.

Шолгичу дийнахь переменехь Ибраьхlimа тлехтохам бира Селамна.

— Селам, ма члогла гергарло тасаделла хьан Маретаца. Йолех хуьлу доттагичо? Хьуна цхьа хлума хилча, хьовгахьа гюлаккха а яхьар яцара иза, — бохура Ибраьхlimа.

Амма дахаро кхин гайтира. Марет тоелира. Ла дладала гергадаханера. Цу дийнахь кхеттачу малхо ло сихха дашадо-ра. Бераш шайн юьртана гена боццуш болчу юма тлехь бинчу ша тле конькеш хехка даханера. Селам вацара цаьрца. Делкьал тлаьхье яра. Хьовса даьхкина бераш а дара, йисте-хьо лавтташ. Шана юккьехь хи тледаьллера. Ша стомма цахилар хаалуш дара, тлехула конькеш хаьхкича иза чусеттарх. Цлеххьана массарел воккхаха а, дегана веза а волу Ибраьхlim, ша каг а белла, хи чу вахара. Берийн маьхьарий девлира. Бераша маьхьарий деттара: «Нека де, Ибраьхlim», — бохуш. Амма хи чохь воллучунна юххе бакка ца баьхьара.

ИбраѡхІм шах тасавелира, амма иза шозза а и каг а белла висира.

ЦІеххана доккха тата а долуш ша иккхира. Цунах кхера-делла бераш девдира, Марет йоцург. Цунна гора, шен ницкъ ма кхоччу хи буха ца ваха гІерташ воллу ИбраѡхІм. КІентан са кхачаделлера. Цо хала садоу хезара. Иза шах дІа а тасавелла воллур. Ткъа тІевала ницкъ бацара. Хино яшийначу бедарша дегІ кхин а даздинера. Цо гІийла мохъ хьобкхура: «ГІо дейша суна» — бохуш.

— ИбраѡхІм, ша дІа ма хецалахъ, — мохъ туьйхира Марета. ТІаккха шен кочара еха шарф схъа а яьккхина, бертал текхана кІантана ши-кхо гІулч йолуш юххе яхара. Цхъанхъа-м дешнера цо стаг ишта охъавижча ша атта каг ца ло бохуш.

— ДІалаца, ИбраѡхІм, — аьлла шарфан цхъа юьхьиг кІантана тІе кховьссира цо.

КІанта цкъа цхъана куьйга схъалечира шарф. Шина куьйга и лаьцча, ша хи буха гІур ву моьттура цунна. Марета шарфан важа юьхьиг схъаозийра, ИбраѡхІм хъала ца ваккхалора. Марет кхин а цунна тІетекхира. Муьлххачу секун-дехъ ша каг а белла, ший а цигахъ дисарна кхерам бара. Йол ирахІотта ца яхъара. ТІе ма язъеллинехъ, ша кагбаларна кхьорура. Оцу хенахъ ИбраѡхІман ша оцу балех кІелхъара вериг хиларх болу тешам байра. Иза вегавора, велха волавелира.

— Марет, со а витий дІа ма гІолахъ, дІа ма гІолахъ, со хи буха гІур ву, — мохъ обхура холчу хІоьттинчу кІанте.

Марет дІасахъаьжира. Цхъанхъа а орца дацара гуш. ТІаккха цо меллаша шен аьтту ког ИбраѡхІм волчу агІор а берзийна, шах гІорийначу цхъана тІулгах гІортийра. ТІаккха доггаха шина а куьйга шарф схъаозийра. ИбраѡхІм хъалаваьккхира. Цхъа хан яьлча, юьртара орца кхечира. ДІадаханчу бераша даьккхинера иза. ИбраѡхІм вехха Іиллира больницехъ. Цул тІаьхъа цхъа бутт баьлча, боккха кхаъ кхечира школе. Хи чу вахана кІант кІелхъара ваккхарна, Маретана медаль елира. «Пионерская правда» газета тІехъ цунах лаьцна: «Ишта хила деза доттагІалла», — аьлла статья зорба туьйхира. Цу тІехъ дуьйцун Маретан хьуьнарх лаьцна. Девд-да дІадаханчу берийн цІераш ца яьхнехъ а, школехъ массарна а хууш бара уьш муьлш бу. Ткъа ИбраѡхІма кхин Селамна тІех ца туьйхира Маретаца гергарло леладо, аьлла.

ТӀавххӀарчу уроке йогӀуш, классни куыйгалхочо Аза Мухтаровнас цхьа жима яьшка еара. Берийн массеран а тергам цуина тӀе бахара.

— Вайн классан пенан газете шавш язьеш йолу заметкаш хӀокху яьшки чу таса еза аш, бераш, — яьшка куыйга хьала а айбина, чохь болчарна дӀагайтӀира Аза Мухтаровнас, — хӀара хӀоккхуза дӀатухур ю, — яьшка хин йолу меттиг а ханйтӀира.

— ХӀун яздан деза заметки тӀе? — хаьттира цхьаммо.

— Шайн накъостех, церан дикачу гӀуллакхех, классан дӀарх, дешарх лаьцна яздан деза.

— Хьарцахьара лелачу берех дуьйцуш яздан мегар дуй? — хаьттира Салмана.

— Дера мегар ду. Классехь а, араьх а вон лелачарех, низам талхочарех лаций дийца аш заметкаш тӀехь, — жоп делира хьехархочо.

— ЦӀахь дас, нанас бохучуьнга ла ца дугӀуш волу дешархо вуьйцуш йолу заметка пенан газета тӀе тухур юй? — юха а хаьттира Салмана.

— Ма чӀогӀа лууш ву хьо корреспондент хила, Салман, — юттар йира Мохьида классни куыйгалхо йистхилале хьалха. Ткъа Салмана дегабаам бира.

— Мегар ду хьуна, Салман, цӀахь вон лелачарех лаьцна а, лаахь буха хьайн фамили ца язьян а, — дерригенах а кхетӀира иза хьехархочо.

Цу дийнахь Салманна «корреспондент» аьлла Мохьида тиллина цӀе дӀаьхара.

Пенан газетан хьалхарчу номерна тӀетоха яийтинчу материална юкӀахь ара зорбанан элпашца язйинарг. Цунна хӀоттийнера «С. Кор». Заметки тӀехь дуьйцура, цӀахь ян елла задачаш Мохьида ша а ца еш, доттагӀчун тетрада тӀера схьаязьярх лаьцна. Иза боккӀалла а хилла хӀума дара. Заметка газета тӀе яьлча, Мохьид оьглазвахара.

— Хьажахь, Салман аьлча а, оцу кӀиллоно динарг, — шен доттагӀчуьнга арз дира Мохьида.

— Цо ца язйина хила а мегний иза-м, — доттагIчо аьлча а, шен ойланах юха ца велира важа.

— Заметки кIел яздина «С. Кор». ца гина хьуна? — бохура Мохьида. — Салман Корзиев бохург ма ду иза. Корреспондент хила гIерта хьо, аьлла, ас шега хьастагIа забар йина дела язйина цо и.

РогIера номер араяллалц, и хабар дIадижира. Амма керла арадаьллачу газета тIехь дерг кхин а тамашийна дара. Цу тIехь берийн дика гIиллакхаш дуьйцуш дуккха а заметкаш яра. Ткъа «С. Кор.» цIе кIелахь йолчунна тIехь Зуев Валерий вуьйцура, иза урокашна тIаьхьавуьсу бохуш. Цунах доккха дов хилира. Цхьана парти тIехь Iаш а, ши доттагI а волу Салман, Валерий ийгIира.

— Сайн бехкенна а доцуш, со урокана жимма тIаьхьависарх, стенна яздора ахь газете? — оьгIазаллица хьяттира Валерийс переменехь доттагIчуьнга.

— Ас-м ца язйина иза, Валерий, — цецвелира Салман.

Амма Валерийна хийтира цо хIилла лелош санна. И ца лелош хилча, ша чIогIа цецваларан сурт а хIоттор дацара цо, дагаохура Зуевна. ТIе Салмана мекара батт сеттош санна а хетара. И шех ца вешаш цо кеп хIоттор лорура кIанта. Валерий дог тешна вара, Салман бехке хиларх. Селханалерачу шина доттагIчух тахана ши мостагIа хилира.

Вовшашка вист а ца хуьлуш лелара ши кIант. Кхин ца товш бехха лела тарлора уьш, цхьа хIума ца хиллехьара. Цхьана дийнахь Салман школе веара, бешара даьхна дуккха а Iежаш а дахьаш. Переменехь цо берашна а дакъа дира. Ткъа Валерий, хIуьттаренна санна, цу дийнахь школе веара, переменехь кхалла хIума ян йиц а йина. Цу тIе гай а яра, ша меца хилар хоуйтуш. И Iадда Iийнехьара-м сатоха а мегара Валерийс.

Нисделла долу и даккхий Iежаш Салмана дешархошна дIадовкъуш гича, са ца тохаделира Валерийн гайга. Юккъеш-хула Iежийн хаза хьожа а ма яра кийра гIерташ. Делахь а Валерийна Iаж беха эхь хетара. Амма дог чIогIа даьтIера. Ур-атталла Мохьида а ма бийхира Салмане Iаж. Валерийн цергех оьхуш хиш а долуш, Салмана йоккхачу переменехь шен кисанара дерриге а Iежаш классерчу берашна дIадийкъира, цхьаь боцург. TIаккха са ца тохаделира кIанте.

— Массарна а стенна ло ахь Iежаш? — къайлах ши бIаьрг Салманерчу Iоже а хьажош, кисана доьллина ши куьг а долуш, цунна юххехула велира Валерий.

— Безахъ, ас-м хуна а лур бу. Діаэца, — шегара Іаждіа-кховдийра Салмана.

— Ца оьшу суна-м, — Валерийс аьлlexъ а, иза кхин діа а ца вьдуш саца а сецна, тлаккха Салманна тлевирзира. Шен дагахъ Іаж схьаоьцур бац, аьлла ойла йолуш и хилlexъ а, амма и ЧогІа нисбелла хиларна, цуьнга кхин цкъа а хьажархьама сецир-кх. Валерийн бІаьрг тІехІоттарца цхьана, юха а оцу башхачу стоьман хаза хьожа кийра хьаьвзира. Цо ойла хийцира.

— Хьайна бита ахъ. Хьоьгахъ кхин хир бац, — цергех даьллачу тезчу хин кьурд бира Валерийс.

— Валера, портфель чохъ кхин цхьаъ бу сан, діаэца хьайна, — машаран Іаж діакховдийра догцІенчу Салмана.

Валерий шен дагахъ кьинтІера велира доттагІчунна, цо шена Іоттар еш пенан газете яздинехъ а.

Кестта «С. Кор.» автор а волуш, кхин цхьа статья а елира газета тІе. Цо буьйцурш урокехъ кьамелаш дийраш бара. Цул тІаьхьа цхьа а ца ваьхьара занятеш йолчу хенахъ классехъ хабарш дийца. ХІора а кхоьрура шех лаьцна яздарна.

Дешархой тешна бара, и статьяш язйийриг Салман хиларх. Цхьадолу бераш цуьнца ийгіра. Накьосташа Салманах лечкъадора шайш переменехъ деш долу кьамелаш а. И тІе-воггІушехъ, церан вовшашца долу хабар сихха соцура. Хьанна хаьа, цо иза деста а дина, газета тІе доккхий а? Ткъа Салмана, ша ца язйина статья аьлча а, цунах ца тешара.

Дерриге а шен метта далийра цхьана дийнахъ хиллачо. Цу дийнахъ арадаьллачу газета тІехъ яздора, классан тоьлашха йолу дешархо Сацита тІаьхьарчу хенахъ урокашкахъ тидаме яц, даиманна а діасахьоьжуш хуьлу, бохуш. Статья кІел яздина буьрса диъ элп «С. Кор.» дара. Сацитас сихха арз дира Аза Мухтаровне, заметки тІераниг харц ду, аьлла. Занятеш чекхъевллачул тІаьхьа, класс діа а ца хьоьцуш сацйира Аза Мухтаровнас. Цо дешархошка элира:

— ЧогІа дика болх бина аш, бераш, хьарцахьара лелацарах а, урокашна тІаьхьабуьсучарех а лаьцна пенан газета тІе яз деш. И бахьанехъ классан низам а дикка тоделла. Критика еш йолу заметкаш дика а ю...

— Салмана язйина уьш, — цІехьхьана вистхилира Мохьид.

— ХІета ма ца язйина, — дийкира Корнаева Сацитан аз. Класс чохъ тийна дара. Дерриге а бераш йоле ладугІуш дара. Ткъа Сацита йоха а йовхна, корта охьа а оллийна, йист ца хуьлуш Іара. Иза докко яьллера ша аьллачунна. Амма хІинца тІаьхьа дара.

— Ткъа хъан языйна уыш, Сацита? — Аза Мухтаровнас хаъттича, йол меллаша ирахлоъттира.

— Ас языйна-кх, бераш урокехъ вон ца делейтархъама, цаьрга дика дешийтархъама, — бехказа юыйлура йол. Оцу минотехъ берийн гловгланаш евлира. Цхъанна а ца моъттура цо и саннарг дийр ду. Дукха эсала ма яра иза. Говгла длатий-ра, классан куыйгалхо йистхилча.

— Хьох лаьцна таханлерачу газета тлехъ йолчу заметкин автор мила ву? Цунна клел хиттийнарш а ма ду изза эл-паш? — хаъттира хьехархоcho.

— Ца хаа суна-м. Цу тлехъ дерг нийса дац. Со урокехъ вон ца лела. Бераша урокехъ къамелаш до, я ца до, цара хлун дуыйцу хьожуш, ладуглуш яра со. Занятеш йолуш со тидаме на ла, аьлла яздына суна, — чохъ бехкениг лохуш санна дласахъаьжира иза.

— Иза-м ас языйна, ахъ тлаьхъарчу хенахъ урокехъ дика ла ца дуглу дела, — аьлла хъалаглаъттира Салман. — Вукхарна сан гуьнахъ дац.

— Сацита, кхечарна ахъ критика йина дика ду. Хинца хъайна иза йича а лан деза, — элира, ела а елла, хьехархоcho.

Май бутт сихха чекхбелира. Аренаш а, хьаннаш а сенъ-елира. Дуьне хазделла, тоделла, длахюьттира. Тлехечири аьхкенан школьни каникулаш. Оцу муьрана хЮораннан а шеншен план яра. Сиражди и хан луьйчуш, а, члериь лобчуш а яккха дагахь вара. Тлаусан ойла шайн юьртана гена боцчу цхьана барзана тле яханера. Бляста яьлчхьана дуьйна цхьана адамаша и барз ахка болиьнера.

Мехкадаьтта лаха бохку хир бу уьш, аьлла даьржира юьхьанца юьртахь. Кхечара завод юьллур ю, бохура. Тлаьххьара а даьржира, цигара шира кешнаш ду схьадостуш, бохург. Тлаусана члогла лаьара борзехь хЮун до хаан. Цхьана дийнахь цо шен доттагЮуьнга Сиражде элира:

— Барз охкучу хьажа гЮо вайшиь!

— Цигахь хЮун са кьоьрур ду вайшимма? Цул а члериь леца гЮо вай? Хьажал, суна мамас млериь а эцна, — нанас шена дина совглат гайтира Сираждис доттагЮунна. — Хлан, хлара шиь хьуна а бу, тлийриг айхьа лохур ахь, — Тлаусана дакьа дира цо.

Дагахь реза ца хиллехь а, доттагЮо аьлча, Тлаус члериь леца вахара Сираждица. Амма шолгЮачу дийнахь накьосте хЮумма а ца олуш, Тлаус ша кхечири дагахь йолчу метте. Барзана тлеваха ца хЮуттуш вехха лаьттинчул тлаьхьа, Тлаус цига юххе таьлира. Цигахь белашца латта длакхуьйсун воллур масех белхало. Тле а веана, лекхачу дегЮахь волчу цхьана стага Тлаусе а хьаьжна, кледа вела а кьежна, элира:

— Клант, хьуна хЮун оьшу?

— ХЮумма а ца оьшу. Со-м иштта хьажа веанера, — жоп делира Тлауса, кхузара еккха ма вахьара ша, бохург дагара а ца долуш.

Шен бляьргех дохку лаьржа куьзганаш дла а дохуш, лекхачу дегЮахь верг клантаца тлекаре велира. Мичхьа лаш ву, муха доьшу, Даймехкан истори хаьий, — бохуш цхьацца хет-

тарш дора стага. Ша экспедицин начальник хилар а хайи-тира цо.

— Хюкху меттехь генна хьалха заманчохь даьхначу ада-мийн дахар довза лабий хьуна? — дагахь а доцург хаьттира цо Тлаусе. Клант кхин ойла а ца еш тлетайра. Цуина члогла езара ширачу заманан истори. Кху шара оцу предметана пхит доккхуш чекхъяьккхинера цо ялхалгла класс.

Экспедицин куьйгалхочунна Брис Петровичный, Тлаусний юккхехь доттагIалла тасаделира сихха.

— Хьайна вайнехан генна дIаяханчу хенан истори хаан лаахь, кхуза воглур ву хьо, хьайца накъостий а ба-лош. Шайна лаахь, тхуна гIо а дийр ду аш. Ца лаахь, ца дан а мегар ду, — велакъежира Тлаусан керла дот-тагI-Илманча.

Хьалхарчу деношкахь Тлаус ша ихира борзе. Сарахь болх чекхбаьллачул тIаьхьа Борис Петровича хаза хIуманаш дуьй-цура ширчу заманах лаьцна.

— Илманчашна билгалдаьлла шовзткъа эзар шо хьалха Нохч-ГIалгIайчоьнан лаьтта тIехь адамаш даьхна хилар, — дийцира цо. — ХIетахьлерачу адамех неандертальцаш олу Илманехь.

Цо дийцира хьалхалерачу адамаша тIулгех герз деш хи-ларх а лаьцна. ТIаьхьара а элира:

— ХIара барз аьхкича, кхузахь Ийна адамаш маца даьх-на а, цара хIун лелийна а хуур ду вайна.

Тлаус сарахь цIа веара. ЧлогIа тамаша бора цо Борис Петровича дийцинчух. Клантана вайн мехкан шира истори хаьара. Амма цкъа а ца хезнера Нохч-ГIалгIайчохь иштта адамаш даьхна олу. Цу сарахь Тлауса Сираждина а, шайн классерчу кхечу берашна а дийцира шена хезнарг. Дуккхам-мо а кхана борзе ван сацийра. Ткъа Сираждин дагахь кхин дара.

— Муха хуур ду оцу ахь вуьйцуцу Борис Петровична шовзткъа эзар шо хьалха хилларг? — бохура цо шеконца. — Шена гIо дайтархьама шуна туьйранаш дуьйцу-кх, — ца ва-шарца велавелира иза.

Сийсара цига бахка дуй биьнарш шолгIачу дий-нахь берриге а ца баьхкира. Тлаусца кхо клант, ши йол деара борзе. Цу сарахь Илманчо члогIа хаза хIуманаш дийцира.

— Дуьхьара адамашна юкьадаьлла метталл — иза ез ду. Цунах пайдаэца болийна ялх-ворхI эзар шо хьалха хьалхар-чу Азехь, — дуьйцура тидамца ладугIуш долчу берашна ар-

хеолога. — Ткѡа дуьххѡара езан, бронзан металлурги дуьне-
нахь дѡайолийначу меттигех ю Кавказ.

— Нохч-Гѡалгѡайчохь хиллий бронзах йина хѡуманаш? —
хаьттира Тѡауса.

— Хилла кхо эзар шо хѡалха дуьйна-м, — жоп делира
Илманчо. Кхин дуккха а берийн хеттаршна жѡьпаш делн-
ра цо.

Дешархойн чѡогѡа самукѡаделира цо дуьйцуцух.

Цул тѡаьхѡа масех де даьлча, дийнна берийн тоба вовшах-
кхийтира. Цо доккха гѡо дѡа археологашна. Амма, дешар-
хошна цунах кхин а боккха пайда белира. Царна ширчу за-
манах лаьцна дуккха а хѡуманаш хиира.

Тѡаус чѡогѡа гѡьртира Сиражди шеца борзе вига. Ткѡа
важа реза ца хуьлура.

— Лѡьттах карош йолчу цѡаьццачу пѡьегѡех, аьчкан хѡу-
манех лѡций ма хаза дуьйцу мѡьтту ахь Борис Петровича, —
элира Тѡауса доттагѡуьнга.

— Цунна муха хуур дара, кхийрачу пѡьегѡашна тѡе хѡа-
жарх, я тиша эчиг гарх, царех хѡун деш хилла? — ца вашар-
ца бохура Сираждис.

— Оха динчу муьлххачу а хаттарна жоп-м ма ло цо. Во-
лий ахь хаттал, хуур ду хьуна. — Тѡауса аьлча, Сираждис
шен ойла хийцира.

— Делахь, кхана сарахь шун оцу Илманчо бохучуьнга
ладогѡа вогѡур ву со. Тѡаккха хуур ду-кх цо хѡун дуьйцу, —
элира Сираждис.

Иза шолгѡачу а, кхоалгѡачу а, дуккха а деношкахь а хи-
лира берашца борзехь. Кхечара санна, баккхийчарна гѡо дѡра.
Археолога дуьйцачуьнга чѡогѡа ладугѡура. Цуьнан кѡамелех
самукѡа ца дала йиш а яцара. Башха хаздой, сурт хѡоттош
юьйцура цо адамийн шира истори. Амма массарна а хаа лаь-
ара, шаьш хѡинца окучу борза клел хѡун ю. Ткѡа юьхьанца
жимма резавоцуш хиллачу Сираждина гуттар чѡогѡа лаьара
борзан «кѡайле» хаа.

Цѡаьна сарахь болх чекхбаьлча, борзана гена йѡццуш цѡе
а латийна, цунна гонаха хевшира бераш. Сиражди а вара
цнгахь.

— Сан хьѡмен доттагѡий, — кѡамел дѡадолийра Илман-
чо, — ас тахана дуьйцур ду, шуна карийначу хѡумнех лаьцна.
Йоккха хазна ю уьш. Ши эзар шо гергга хѡалха адамаш
даьхна хѡокху хѡинца вай хевшина ѡачу меттѡхь. Муха дѡаш
хилла уьш? Цара кхобуш уьстагѡий, хѡакхарчий, говраш
хилла.

Илманчо хьакхин цѣ яккхича, Сираждина дагадеара, шен ден нанас олуш хилларг. Цо чІагІдора, вайнаха генна хьалха заманахь хьакхарчий лелийна бохуш. И хича санна, вукхо элира:

— Шуна цІахь баккхийчара олу хезна хир ду, вайнаха хьакхарчий цкѣа а ца лелийна. Бусалба дин царна юкѣадаьл-лачул тІаьхьа лела а ца йина. Амма цул хьалха цара хьакхин жижиг дууш хилла. Хьовсал хІокху даьІахке. ХІара хьакхин ю. — Цо берашна гайтира тІулг йоьлла шира даьІахк. — ХІара уьстагІан ю. УьстагІий дукха лелош хилла вайнаха. Оцу заманчохь церан говраш яккхий багош а йолуш хилла.

И дешнаш цо аьлча, юха а Сиражди цецвелира. Цунна мичара хуур дара говран бага муха хилла? — ойла йора кІанта. И шеко яйра Бориса Петровича хІара дешнаш аьлча:

— Хьовсал, Сираждина тахана карийначу дуьрстанан гаьллашка. Уьш говрана бага юхкуш хилла. Гой шуна, ткѣа сантиметр еха ю, — куйга хьала а айбина, гайтира цо. — Бага йоккха йолу дела еш хилла хІорш иштта яккхий.

Боккхалла а ян а ма ю уьш-м яккхий, дагаоьхура кІанта. Цунна сурт хІоьттира масех эзар шо хьалхалерачу боккхачу динан. ХІинца и схьабелахьара, ма тамаша бийр бара цунах. Хаьхкича массарел а ма хьалха бера бара иза, аьлла хетара. КІанта дагахь дозалла дора цуьнан багахь яьхкина гаьллаш шена карорах. Юьхьанца санна ца тешаш вацара иза Илманчо дуьйцучух. Боккхачу тидамца ладугІура цо Борис Петровичан хазчу, хьекъалечу къамеле. Дагаоьхура цхьацца хІуманаш.

Карийначу хІуманех лаьцна дехха дийцира археолога. Берашна хьалха сибаташ хІуьттурса хІетахь даьхначу адамиьн, цара кхобуш хиллачу дохнан.

Ехха йийцира цо вайнехан шира истори. ТІаккха тІаьхьара а элира:

— Хатта хІумма а дуй шун?

Массо а дика кхийтира цо дийцинчух. Хатта хІумма а дацара, цхьа ТІаус воцчуьн.

— Сан ду, — элира цо.

Сираждин кийра лов аьлла цѣ йиллира. Иза кхоьрура шех лаьцна доттагІчо цхьа лартІехь доцург аларна: тохара археологех ца вешаш ша дийцанарш хьахорна.

— Хаттал.

— Археологан дешар Іамон институт юй вайн махкахь?

— Дера, ю. Ваха воллурий хьо? — вела а велла, хьатти-ра Илманчо.

— Воллу, школа чекх ма яьккхинехъ, — жоп делира ву-
кхо.

Ткъа цIеран серлонехъ цIарула цIе хеташ йолу Сиражди
юьхъ елакъежира. Тховса цо а ма сацийнера археолог хила.
Ша доттагIчуьнга и хьахийча, иза шех веларна кхоьрура.
Хьалха и Илма емал деш ма вара Сиражди.

КХО НАКЪОСТ

Пионерски лагерехь кхо доттагI хилира Юнус, Толий, Сайпуддий. Уьш массанхьа а цхьаьна хуьлура. Бакъду, массо а хIуманна тIехь цхьабарт-м бацара. Къаьсттина вовшашца къуйсура гIалара веанчу Толикий, Сайпуддиссий. Юнус цхьаьннице а девне вацара.

— Кхуза лагере борз ягIахь хIун хир ду техьа? — элира цхьана дийнахь лагерна уьлорчу хьуьнах хIорш хиина Iаш Толика.

— Эш, ахь хIун боху! Кхуза ян-м яхьхар яцара борз, — ша цхьа говза таллархо а волуш, экхан амал дика евзаш санна, бохура Сайпуддис.

— ХIунда ца яхьара иза? Ас книги тIехь дешна, борз юьрта чу а юьгIий, цо уьстагIий хьо, бохуш, — шен дош тIедаккха гIюьртира Толя.

— Лагерехь дерш уьстагIий дац. Борз адамех чIогIа кхоьру, бохуш ас а дешна, — дуьхьалвелира Сайпудди.

— Юнус, алахьа, яхьхар яцара кхуза борз ян? — доттагIчо гIю лацаре догдохуш хаьттира Толика.

— Суна-м ца хаьа. Вайн пионервожатега хаттахьа. Дайманна а вовшашца тарлуш вац-кх шуьшиъ, — цаьршинна ша резавацар хаййтира Юнуса.

Бераша кьийсина, кьийсина, кхин барт а ца хилла, дIадижира и гIуллакх. Цул тIаьхьа юха а тасавелира ши кIант.

— Хьуьллара лам эзар метр лекха хир бара-кх, — элира Толика.

— Хир бацара. Ши километр ах километр хир бу. Мел дукха белахь а, ши километр бархI бIе метрал лекха хир бац, — чIагIдира Сайпуддис.

— Хир бара.

— Бацара.

— Бара.

— Бацара.

Дехха дийцира и. ТIаьхьара а Юнуса хаьттира.

— Суна-м ца хаьа, пионервожате хатта деза, — ша дайманна луш долу жоп делира вукхо. КIантана хааделира юь-

хъанца дуййна шайн доттагІалла дика цахилар. Делахъ а и дІа-м ца тосура.

Цхъана кІирандийнахъ Сайпуддина тІаьхъа деара цуьнан дай, наний. Уьш стоимаш а, конфеташ а яхъаш баьхкинера. Вехха царна юххе ваьлла лийлира кІант. ТІаккха уьш тІехъ баьхкинчу «Волги» тІехъ ша хакхийтира Сайпуддис. Шина доттагІчуьнга хІумма а ца элира цо.

Цхъа хан яьлча кІентан дай, наний дІадахара. Делкъал тІаьхъа садоу хан чекхъяьлча. Юнус, Толик шен доттагІ волчу вахара.

— Сайпудди, ловза вогІий хьо? — хаьттира Юнуса.

— Тахана ца вогІу со, — жоп делира доттагІчо.

Цу дийнахъ шаьшшиь левзира Толик а, Юнус а. Цаьршин-не хааделира Сайпудди тахана шайца хила лууш цахилар. Дукха хан ялале иза чуьра ара а ваьлла, бераш доцчухъа а вахана, Іаж баа хІоьттира. ТІаккха боккха кхор бира. Цул тІаьхъа конфеташ а юуш, волавелира. Толикний, Юнусний хира шайн доттагІчо лелориг. Амма цуьнга хІумма а ца элира.

ШолгІачу дийнахъ, хъалха санна, цхъаьна ловзуш а, уьдуш а, спортивни хъуьнарш къуьйсусх а лийлира уьш. Толик а, Сайпудди а вовшашна реза вацахъ а, Юнус шинне а везара, и тийна, эсала хиларна. Иза шен ницкъ ма кхоччу вукхашиннан барт бан гІертара. Юнус ца хилча, тоххарехъ ийгІина хир вара важа шиь.

ШолгІачу кІирандийнахъ Толикана тІаьхъа цуьнан нана еара. Ма хаза хийтира цаьршинне вовшашна гина. Нанас совгІаташ а деара везачу кІантана. Дукха хабарш дийцира Толика нанна, шен доттагІий хилар а хайтира. Толика цаьршинге тІекхайкхича, Юнус бен тІе ца веара. Иза нанна вовзийтира Толика, шена еанчу конфетех, Іежех дакъа дира.

Юнусана тІаьхъа цхъа а ца вогІура, иза Іаш волу юрт лагерна дукха гена яцахъ а. Цхъана дийнахъ, бераш кхузара цІа доьлху хан тІекхаччале хъалха, Юнусана тІаьхъаеара цуьнан наний, жимах волу ваший. Малхо ягийна юьхъ а, Іарждина куьйгаш а долуш яра нана.

— Толик, Сайпудди, схъавоьл, мамас схъавола боху шушинга! — мохъ туьйхира Юнуса, геннара къайлах Юнусан не не бІаьрг бетташ лаьттачу шина доттагІчуьнга. И шиь мохъ тоьхча тІе ца веача, ша ваха а вахана, схъавалийра цо. Берашна эхъ хетара. ТІекхоччушехъ маршалла хаьттира.

— Мама, хІара шиь сан ши доттагІ Толиккий, Сайпуддий ву, — дукха воьлуш, сакъералуш бовзийтира Юнуса уьш. —

Мама, хьо х'иниццали х'унда ца йог'ура? — хьаттира цо нене, шена цуьнан бахъана хуъушехь, накъосташна а иза хаййтар-хъама.

— Хас-стоьмашна асарш д'а ца даьхча ца довлура. Хъан да а вац мукъа. Ца кхуьура. Т'е х'ара вайн кегийра бераш а ма ду лело дезаш, — бехказа юьйлура нана. Цо кхаанге а хеттарш дира. Т'аккха цхъана сохътехь иййча, д'аяхара иза.

Юнуса шен нанас т'аьхъа деана кхораш а, хингалш а ша ца дира. Нана новкъа а яьккхина, юха ма веънехь, цо доттаг'ашка схьакхайкхира.

— Толик, Сайпудди, даал мамас дина хингалш. Ма мерза хуьлу цо динарш! — охъайиллира цо нанас сана юург.

— Ас-м ца дуу, суна ца деза хингалш, — т'е ца г'юьрти-ра Сайпудди. Ткъа Толикана ч'ог'ла лаъара, ша цкъа а диина дому, амма Юнуса хестош долу хингалш даа. Делахь а, Сайпуддис а ца диича, эхь хетта цо а элира:

— Суна юург ца еза, ас йина.

— Ой, вай доттаг'ий дац? — Юнуса аьлча, ший а цецвели-ра. — Доттаг'ашна дакъа а ца деш айса х'орш дуур долуш вац со-м, — аьлла Юнуса хьалхатеттира шина к'антана шен нанас еанарг. Вукха шиммо вист а ца хуьлуш йири.

Сайпуддис х'умма а цааьлlexь а, амма дагахь юьх'аьржа вара, шена т'аьхъаеанчух ша дакъа ца дарна. К'анта ойла йо-ра: «Юнус, Толик дика доттаг'ий хилла. Т'аккхахула ас а диьр ду сайгахь йолчунах царна дакъа».

МУХА ХИЛИРА СОХ РОБИНЗОН?

— Жуьнид, ва Жуьнид! — орца доккхуш санна, кетлахь мохь бетта хезара суна цхъана сарахь сан лулахочо Знавдис. Тхан жлаьлех кетла ван ца вавъхаш кхойкхура иза соьга. Сихха нехчий, бепиг дууш воллучу соьга, мичахь далало, хьуна, цунна жоп. Цкъа корах ара а хьаьжна, мохь тоха дагахь, ас бага глаттийча, баьпган цуьрг легашка а иккхина, холча хЮьттина воллучу сан кхин а чЮгЛа дог даьттлера. Ткъа важа-м ца соцуш мохь бетташ лаьттара.

«Со хЮума йина валлац, хьан хЮьттаренна ара-м вервац», — айса сайга а аьлла, юха а баьпган цхъа юьхк бага яхийтира ас. Амма Знавди гуттар сихвелира. Хieta а, вета а парглата хЮума яан цо суо вуьтур воцийла а хинна, буйнахь бепиг, нехчий а йолуш арахьаьдира со.

— Хьо кьар-м ца велла? Мохь тоьхча ара хЮунда ца волу хьо? — мелхо а суна ша резавацар гучадаьккхира Знавдис.

— Церпоштно санна, мохь хЮунда хьоькху ахь? Вайшим-мо хЮун дийцинера? — оьглазвахара со а.

— ХЮумма а ца дийцинера-кх, — цецвелира Знавди.

— Муха ца дийцинера?

— Иштта ца дийцинера-кх. ХЮун дара иза?

Хьажахь, кхин эхь а ца хеташ и шен кьорза ши бляьрг те а бовгІна цо аьлларг.

— Хьайна со эшахь, мохь а ца бетташ, шоқ тоха ца аьллера ас хьоьга? — дагабаййтира ас цунна тхавьшиммо бина барг.

— ХІан, со вицвеллера. Жимма нехча лохьа суна, — машар беш соьга куьг кховдийра доттагІчо.

Эццахь цо и ца динехъара, иза жлаьлех кхоьруш хилар цунна тІехтоха воллура со. ТІаккха тхойшиннен дов а дер дара. Цул тІаьхьа лаххара а шина сохьтехь вовшашка вист а ца хуьлуш а лелар вара.

— Жуьнид, сан вашас ма хаза книжка эцна суна. Иахь ешна а хир яц. Со вавьла хьоьга йовьцуйтур ю ас, — ша деанарг схьадийцира Знавдис.

Хлун книга ю иза? — хаан лнира суна.

— «Робинзон Крузо» олу хезний хьуна?

— Эш, иза-м ас аькха ешна, — хайитира ас доттагичуьнга.

— Собыга-м ца хайитира ахь.

— Хьо лагере вахана цлахь вацара, — бехказавелира со.

— Ма хаза а ю-кх иза. Тахана ешна вер ву со, — элира Знавдис.

— ЭхI, ма дика хан яьккхина Робинзоний, Пятницассий сцу глайри тлехь, — дагадеара суна Робинзоний, цуьнан доттагичой лелийнарш. Ма-дарра аьлча-м айса книга ешчхьана дагара наггахь бен дIадолуш дацара цара лелийнарш.

— Суна хлун дагадеаний? — со ойланех юкьахваьккхира Знавдис. Тхойшиь тхан ценошна гена йоццуш йолчу жимчу майданыхь бай тIе охьахира.

— Хлун дагадеана хьуна?

— Со Робинзон а, хьо Пятница а волуш хьуьнха ловза ваха везара вайшиь, — балдаш а дахдеш, шен бIаьргаш карчийра Знавдис. Цо и аьлча, дукха дог даьттIа, цунна тлехтоха вон дош ца карош со холчу хIоьттина воллуш, Знавдис тIе-туьйхира. — Хьайна лаахь, хьо хила Робинзон.

Эца меттехь цуьнан багара и ца даьлলেখьара: «ДIаваьл, хьох хуьлу Робинзон, куйна кIел диллал бен доцчу тхан жIаьлех а кхьоруш волу», — ала дагадеанера суна.

Доттагичо иштта хабар дийцича, сан дог дастаделира.

— И суна дагахь долу дукха хан ю. Стоьмаш хуьлу хан тIекхаччалц бохуш Iара-кх, — сайн кьайле дIайийцира ас.

Цу сарахь дукха дийцира оха тхаьш лелош дерш. Орца кIел Iаш долчу тхуна гена а ма яц хьаннаш йолу меттигаш. ТIаьххьара а тхойшиннен барт хилира, тIедогIучу кIирандийнахь лела ваха.

— Мичхьа гIур ву вайшиь? — хайттира сол мелла а жима волчу Знавдис.

— Таттавелла орцахула дIагIур ву-кх, — кхин дала жоп а ца хилира сан.

— Цул а кхаа ломал тIехьа валлалц дIагIо вайшиь, — элира Знавдис. Цо боху меттигаш сайна хлун ю ца хаахь а, амма цунна реза ца хилархьама, сайна дагадеанарг дIаэлира ас:

— Вайшиь цига ца вьодуш, Лечанан коьрте ваха веза, — Робинзон хила везарг со ма вара. Пятницас хьеха ца оьшура цунна.

— И мичхьа бу? — шена и цахаар ца лачкхийра Знавдис. Хаа-м суна а дера ца хаьара иза. Баккхийчара олу хез-

нера-кх. Делахь а дагахь со боккьалла а Робинзон тарвелла-чу ас, цхьа хIума хуучух жоп делира:

— Иштта орцахула дIавахча бу-кх, — лаьмнаш долчу агIор пIелг хьажийра. — Оцу меттехь Лечанан бен хилла олуш ду. Дукха буьрса меттигаш ю боху уьш.

Цу тIехь тхойшиннен барт хилира. Къайле цхьаьнга а ца хайта сацийра.

ТIекхечира йиллина Iуьйре. Малх цу дийнахь серлабаьлла лепаш бара. Оха лелориг цунна хууш санна хийтира суна. Бежнаш дажа дIадахийта гулдеш дара юьртан майданыхь. Де хаза хирг хиларан билгалонаш яра массанхьа а. Со юьхь юьлуш воллуш, кетIахь шок етта хезира. «АхIа, Пятница схьакхьачна», — дагадеара суна. Юьхь тIера сабанан чопа дIаяккха ца кхуьуш сихвеллачу ас, дика цIандина довлаза долу пIелгаш бага а доьхкина, шозза шок а тоьхна, доттагIчуьнга хаам бира. Робинзон кийча ву бохург дара иза. Бакъду, са а хилале шок хIунда етта, бохуш, нанас дов-м дира суна.

Юьхь йилина воллушехь, гатанца дика и якъа а яле кетIа хьаьдира со.

«Ой, и мила ву? ТIе цхьа тиша хеча а юьйхина, месаш а охкийна лаьттарг хIун адам ду?» — хийтира суна, цхьа беркъа духар долу кIант гича. Зनावди велакъежчий бен ца вевзира.

— Ой! Ахь хIун леладо? — йиш йоьхна со а велавелира, сайна иштта доттагI гича.

Суна жоп даларан метта, цо «Робинзон Крузо» книжка схьа а йиллина, цу тIера сурт гайтира.

— Схьавоьл, Жуьннд, хьажал кхуза. — Шен духарца а, хьалха охьаохкийначу месашца а Зनावдех жимма тера а волуш Пятница вара сурта тIераниг. — Со Пятница ма ву. Кхийтин хьо?

Суна боккьалла а леларг со бен вац моьттура. Зनावди сол а чIогIа лелаш хиллера. Сихха чу а вахана, Робинзоначух тера хила гIерташ тиша бедарш тIе юьйхира ас. Цхьана маьIаргонехь мамина гучу а волура. КетIахь тхойшиннен къовсам хилира.

— Ас вайшинна даан жижиг а, бепиг а эцна, — казахетарца хаййтира Зनावдис.

— Цхьа а тайпа юург ца оьшу, — хадийра ас цо бохург. — Робинзонний, Пятниций муха лелла ца хаьа хьуна? — сайна цара лелийнарг хаарх дозалла дира ас. — Хьуьнхара акха стоьмаш тоьар бу.

— Нагахъ вайшиъ мацлахъ а аьлла эцний ас-м хIара, — жижигах вала ца лаьара Знавдина.

— ХIан-хIа! Цхъа хIума ца оьшу, — юха а элира ас.

— Делахъ кхунах хIун де ас? — хаьттира суна тIевирзичу Знавдис.

— Вайшиннеца хир ду сан жIаьла Борз. Цунна дIало ахъ, — сайн сацам дIахайитира ас Знавдига. Со тешна вара айса боххург цо дийриг хиларх. И Пятница ма вара. Амма суна хетарг аьттехъа а ца хиллера. Ас жIаьлин цIе яьккхича, гIовгIа эьккхийтира доттагIчо. Суна дицделлера иза Барзах, ша саьрмиках санна, кхоьруш хилар. ХIинца и Робинзон, со Пятница волуш санна дIадирзира гIул-лакх.

— ЖIаьла ца оьшу. Вало, хIара жижиг, бепиг Барзина дIа а лой схъавола. Хьело вайшиъ, — ша некъана араяьккхича юург соьга схъакховдийра Знавдис. Со и а эцна керт ва-хара, жижагах кхоам а хетта, цунах сайна а дакъа дира ас. Юха со кетIа ваьлча, Знавди тIе тужурка а кхоьллина, лаьтташ вара. Книга а эцна, тIоьрмигаш а долуш, новкъа велира тхойшиъ.

Кестта хьуьн чу вуьйлира. Iалашо нийсса дIа хьалаэхар яра. Цкъа хьалха Знавди Пятницан духар а дуьйхина ван дагахъ хилира. Амма жIолмаша а, юьхкаша а дегIа тIера мас-сийттанхъара мерцхалг даьккхича, шен бедарш тIеюха дий-зира цуьнан. Хьуьнхяхъ башха хаза дара. Акха кхораш, Iе-жаш, хьаьмцаш, стеш, кхин масане дара цигахъ Робинзонний, Пятницний даа хIума. Цуьрриг юха а ца озалуш дик-диканиг а лохуш стоьмаш дуура.

— Робинзон, вайшиъ хIор кхура кIелахъ, стеш кIелахъ иштта вежа сецахъ, оцу Лечанан коьрте тахана дIа-м кхочур вац, — суна хьехар дан вуьйлира Знавди, бронзан бос болу шен юьхъ суна тIе а ерзош. ДегIана оза велахъ а, ницкъ бара цуьнгахъ. Со цул жимма зобртал а, партал а вара. Бакъдерг аьлча, суна хIинцале а кIордийнера тхаьш лелориг. Хала ма дара хаддаза орцаца дIаэха. Делахъ а, Робинзон со хиларна, яхъ дIа ца яла, ас элира:

— Стоьмаш ца лахьийча девр дац, Пятница. ТIоьрмигаш дуза деза, генахъ уьш хуьлий а ца хаьа.

Оха тхаьшшинна даан хIума гулдира. ТIаккха буйна гIожмаш а эцна, юха а хьалнехъа дIаволавелира.

— Гена буй техъа Лечанан корта? — хаьттира соьга Знавдис. Иза дара делкъахан хилла хир йолуш. Суна-м ца

хаъара и мнчахъ бу а. Айса и аьлча, санй робинзоналлах
вухур вуйла хууш, ас жоп делира:

— Хуур ду-кх хлокху орцан дукъ тIе вайшиъ ваьлча. Кху-
зара дIахъаьжча гуш бац иза.

Дагахъ кхин дара. Орцан дукъ тIе ма веллинехъ, дIа а
хъаьжна, гуш болчу уггаре а генарчу орцан корта и бу алан
гIертара со.

— ХIума яа вайшиммо? — Пятницах дагавелира гIелвел-
ла волу со. КIад чIогIа веллера.

— ТIе ваьлчхъана юур ю вайшиммо, — реза ца хилира
накъост. Хъажахъ, ша Пятница бен воццушехъ, цо лелориг да-
гадеара суна. Амма цуьнга дIа хIумма а ца элира. Хъанна
хаа тIаккха тхойшиннах Робинзон мила хуьлу а? Кхузара
цIа вахча берашна дийца а ма деза тхаьш лелийнарг.

Хъуьнихахъ олхазарш декара. Церан бес-бесарчу шакарша
арц буьзча санна хетара. Халла бен дIа а ца вахалуш юькха
хьун яра цхъайолчу меттигашкахъ. Гуьйре хиларе терра, гIаш
мажделла догIура, амма хIинца а лаьнтахъ шортта буц яра.
Цхъана кулла юьккъехула чекхволуш воллчу сан ши бIаьрг
цIеххъана тIенисбелира, дечига тIехъ Iачу цхъана хIуманна.
Иза жима месала цIога а долуш яра. «Вай», — аьлла со кхе-
равелла юханккхира.

— Ахъ хIун до, Жуьнид? — соьга хъаьжира тIаьхъа вогIу
Знавди.

— И дIогарниг хIун ю? — гайтира ас со кхеравелла жи-
ма эхха. Знавди гIадваххана велавелира.

— Иза-х тарсал ю! Цунах стенна кхоьру хьо? Цо хIумма
а дийр дац, — Знавдис аьлча, дог дегIира сан.

— Хьуна мнчара хаа и хIун ю а, цо хIума дийр доцийла
а? — Iоттар йира ас.

Знавдис тарсалан гIиллакхаш дийцича, тийшира со цунах.

— Кхузахъ тарсал хиларна реза вац со. Цхъа хIилла ле-
ладой теьха цо? — хаьттира ас Знавдде. Робинзонна хаа ма
деза акхаройн гIиллакхаш.

— Тарсал цкъа а стагах леташ яц. Вайна хIумма а дийр
дац цо. Ма кхера хьо, — тIаьхъарчу дешнаша юха а дог да-
тIийра сан. Со кхеравелларг лоруш воллу-кх хIара. Делахъ
а доттагIчуьнца эгIа ца лууш, дагара ца хаййтира ас. Амма
орцан дукъ тIе тхойшиъ ма веллинехъ хиллачо догдохийра
сан.

Тхаьшшинне охъахаа меттиг карийра суна. Хаза бай а бо-
луш жима прзо дара иза. Цигахъ Iуьллуш йолчу дечиган цхъа
гериг новкъара дIакхосса дагахъ, ас хъала ойбушехъ, нийсса

сан мера кѣл схѣбеара лахъано шен корта. Цигахъ дог а
иккхина ца велла со, лийр а вац. Мохъ белира соьга. Схѣ-
хѣаддачу Знавдина ас хѣума алале хѣира хилларг. Хѣажѣхъ
цуьнга, со кхеравелла ши бѣаьрг хѣетѣа а баьлла лаьтта-
шехъ, цо тѣахѣа а ваьлла, лахъа куьйгашца схѣа ма ле-
цира.

— Жуьнид, хѣара-м вотангара яй, — цѣога а лаьчна и те-
кхарг бахъаш, вела а кѣежаш, тѣевогѣуш воллийца. — Гой хѣу-
на, кхуьнан гай можа ду. Хѣара дѣаьвше ма бац, — бохуш и
боьха хѣума а эчна схѣатѣеван дера воллурѣа, ас дов ца дине-
хѣара.

— Сан гѣуллакх дац лахъанца. Схѣа ма балахъ иза, ас,
тѣе гѣаж а йиттина, буьйр бу хѣуна иза. Суна мичар хѣара и
вотангар бу-бац? Гай тѣе а даьккхина, гѣуьллуш-х бацарий
иза? — элира ас, со и вотангар буйла хѣьнехъ кхералур воцу
сурт хѣоттош. Амма суна-м бен а ма дацара. Лахъанах кхѣо-
руш чуьра са схѣадала доллуш вай со-м. Знавдис дѣахийцира
вотангар.

Тхѣаьшиннен тѣоьрмигаш чуьра беркѣа кхача схѣабаьк-
кхира оха. Стеш-м вичѣа девллера. Царел дикачу хѣолехъ да-
цара важа долу стоьмаш а. Тхѣйша чѣогѣа мацвеллера. Схѣа-
вогѣуш хаддаза диинпера стоьмаш. Хѣинца уьш деза а ца деза-
ра. Сан дог керчара. Багара теза хѣиш ѣхура. Дависарг, жим-
ма кхалла шийла сискал елахѣара, аьлла хетара. Айса Барза-
на тахана кхѣссина Знавдин жижиг, бепиг дагахъ дара суна.
Хѣинцаа схѣаделира уьш.

— Даватѣарг, мала хѣ делира вайшинне, — элира ас.

— Бахѣахѣа-м дара. Кхѣин а тоьлашха хир дара, даа жи-
жиг, бепиг хилча, — соьга а хѣаьжна балдех мотт хѣаькхира
Знавдис. Тѣаккха шен тѣоьрмига чуьра цхѣа шиша схѣадаьк-
кхира. — Хѣѣокху чохъ шура ю. Ах дѣа а малий, схѣало соьга,
Робинзон, — цо шиша схѣакховдийча, хазахийтира суна. Ам-
ма шура ю бохург етта хиллера. И кхѣин а дика дара. Шиша
дассийначул тѣаьхѣа тхан гѣехѣа сакѣераделира.

— Робинзон, мичхѣа бу Лечанан корта? — хѣалагѣаьтти-
ра сан накѣост. Цо бегаш бо хир бу аьлла хетара суна. Кхѣин
тхѣаьшинь дѣагѣур ву аьлла хеташ вацара со. Ткѣа Знавдин
дагахъ кхѣин хилар хѣира суна, цуьнан кѣорзачу бѣаьргашка
хѣаьжча. Доттагѣчун кхѣин дѣа вахарх дог даьккхархѣама, ас
гуш болчу орцан баххѣех уггаре генарчунна тѣе пѣлг хѣа-
жийра.

— Цига дѣаваха веза вайшинь. Сѣх ца лахъ, кхуьур вац, —
ас пѣлг хѣажийначу агѣор дѣаволавелира Пятница. Гѣуллакх

52-чу агфонна

лартIера даьллера. Со Робинзон хилар ма-дарра гучу ца даьккхича дер дацара.

— Пятница, ас аьлча, юха цIа верзан декхарийлахь ву хьо. Со Робинзон хилар дидина ахь? — буьрса хила гIерташ тIечовхаран кеп хIоттийра ас.

— Чи... ичI, Робинзон, со айса юьхьарлаьцначу гIуллакхах юхавер волуш вац, — элира доттагIчо. — Хьо кхеравел-лехь цIа гIо, — тIетуьйхира цо.

— Водахь гIура ву-кх.

— ГIо делахь. Новкъахь тарсал духьал кхетахь, мохь ма хьакхалахь, — Юьттина дерIах урс чекхдаьккхича, кхин лазор вацара со. — Борз тIенислахь-м хьо кхералур воцийла хаьара суна, Робинзон.

— Хьо ма чIогIа къонаха а ву. Ахь хIун дийр дара барзана? — дуьхьалвелира со.

— Борз цIарах кхоьру. И латон соьгахь сирникаш а ю Ца хуьлчу далахь, жима жоммагIа а ду, — шен тIоьрмига чуьра сирникаш, жоммагIа схьагайтира цо. — Хьо дIагIо.

Ас цхьаьнгге аьлла дац. ХIинца шуьга боху, бераш. ДоттагIчух а къаьстина цIа ван со ца вахьарал совнаха, лаан а ца лиира. Цуьнца генна дIавахча, садовш бен дIа а кхочур вацара. Ас Зиавдига юхаверза бохуш дехча а, гIуллакх ца хи-лира.

— Делахь Робинзон ас хьо хуьлуьйту. Со Пятница хир ву. — Иштта хьаьстича иза тIеверзаре дог дохуш элира ас.

— Дика ду хIета. — резахилира иза. — Кхин гIовгIа а ца еш, Пятница, суна тIаьххье схьавогIур ву хьо, — хьалха чул а чехка болар ийцира цо.

Айса аьллачунна со дохко велира. Делахь а дан хIума дацара. Оцу генарчу метте дIагIур вара тхойшиь, нагахь дагахь а доцу цхьа хIума ца хиллехьара. Цхьана ирхенехула тхойшиь дIавовьдуш, цIеххьана ког тасабелла со охьавуьйжира. ТIаккха сихха чу шершира. Гена валале цхьана юькках а тасавелла со сецира. Ност хада а йина, суна ций деара. Цу тIе ког лазийра. Пха керчина хиллера. Зиавдина хиира суна хилларг. Кхин со дIавахалур вацара. Зиавди сан цхьа куьг шен белш тIе а диллина, со а валош, цIехьа вирзира. Ког сихха би-стира. Тхойшиь меллаша охьанехьа оьхура.

Ког лазош айса хьегна хало юьйцур яц ас. Амма суна санна боккха никць хилира Зиавдина а. Вайнехан цхьа кица ду: «ДоттагI арахь бен вевзар вац», — олуш. Зиавдис ша дика доттагI а, накьост а, къонаха а хилар гайтира. ЦIа вогIуш хьуьнхахь буьйса а йоьлла, тила а тилла ма лийлира тхой-

шиъ. Хіумма а кхоъруш а вацара хъуьнахула лелан сан
накъост.

Буйсанна хан яллера тхойшиъ ца кхаъчча. Тхо лаха
арабевлла хиллера гергарнаш а, лулахой а. Цул тлаъхъа
тхойшиннен доттагІалла кхин а чІагІделира. Оцу йоццачу
хенахъ суна дика девзира цуьнан ГІиллакхаш, цхъаъ доцург.
Цицигах лата а ца даъхъаш долчу тхан жимчу Барзех и
хІунда кхоъру хууш вац-кх со. Важа дерг дерриге а хаъа су-
на цунах.

— Хюккху дуьненчохь уггаре а хаза ловзар хIун ду? — аьлла сайга хаьттича, — тхан юьртан юккьерчу майданыхь футболах ловзар ду-кх, — эр дара ас. ЭхI! Ма хаза хуьлу сарахь урокаш йина а ваьлла, берашца буьрканах ловзуш.

Тхан командан капитан со ву. Массара а со хаьржир. Ловзош йолу тIаьрсиган буьрка сан ма ю.

Вуьшта и мара ирахьхьавзинна волчу Жамалдис чIогIа дог этIадора сан, шен команда тоьла бохуш. Да висарг, цуьнан санна кога юху мачаш елахьара-м, хоуйтур дара ас Жамалдина футболах муха ловза веза. Иза а ма ву тхочца ловзачу командин капитан.

Сан яра хаза шиблеташ, цIен а йолуш. Ма чIогIа кьегаш яра уьш. ХьастагIа и мачаш а юьйхина, со ловзуш ший буьрка чу туьйхира ас. Ха, ха, ха, ха! Жамалдин команда ийшира. Бакьду, сан хазахетар цIа веача мамас дохийра-кх.

— Ой, эцна а ялале мачаш хIунда йохий ахь, хьажахь айра схьадаьккхина-кх цо? — бохуш дов дира суна мамас. Сан хIун бехк бу, мачаш ледара хилча? Айра схьа ца дерриг ийнехь.

— Гой хьуна, мама! — элира ас нана ца кхетийла а хууш, — тахана цхьа чIогIа дика хIума дина ас. И хаахьара-м иштта оьглаз гIур яцара хьо.

— Шкоlexь пхиь даьккхина хир ду ахь? — хазахетарца елаелира иза.

Ма дика ю-кх и! Иштта хаза зуда кху дуьненахь а хир яц. Вуьшта пхиь ас цкьа а цIа даьккхина.

— Мама, кхин а дика гIуллакх дина оха, — сакьерадаларца элира ас. — Тахана, ас буьрка шозза чу а тоьхна, оцу кура дог долчу Жамалдин команда эшийна. Цкьа а хилла хIума дацара иза, — дозалла дира ас.

ЭхI, цунна-м ца хийтира иза хIумма а хаза. Цул тIаьхьа хилларг дагдеача, хIинца а дегIах гилдигаш дуьйлу суна. Оьглазяхана оцу сохьтан кхоьлира мама. ТIаккха дов дан елира суна. ЭхI, хIунда дуьйцу ас, цо сайга баьхнарг. Со ма-

лонча ву а, доьшур доцуш ву а, хьарцахьара лела а, кхин дук-
кха а вон хлуманаш бехира мамас. Малонча хилча Жамалдин
команда эша муха ялур яра? Иза-х тхан районехь а тоьлашха
лоруш ю. ХІан-хІа, ца кхийтира мама сох. Муха кхета иза,
футболах ловза хууш а ца хилча? Кхин сан шиблеташ буьр-
канах ца еттаелира. Мамас суна дихкира уьш когахь буьрка-
нах ловзар.

Со мамас хьийзор дийцира ас Грознехь Іаш волчу сайн
воккхах волчу веше. Иза футболист ма ву.

— Ваха, соьгахь хьан ши бутси хилча-м эшор яцара тхан
команда, — элира ас цкъа и волчу вахана волуш.

Цо вела а велла, жоп делира:

— Бутсеш ца оьшу, ас спортивни кІархаш оьцур бу хьуна,
цаьрца ловзур ву хьо. Футболах дика ловзар мачех доцуш,
хаарх дозуш ду.

ЭхІ, иза а ца кхийтира сох. Ас тхешан командерчу бераш-
ка ма аьллера, кестта сан бутсеш хир ю. Царна ма хаьара
шиблеташ юьйхнна со волуш, тхан команда тоьллийла. Бут-
сеш хилча-м дийца а ца оьшура. Те и безам боцу Жамалди
а вара Іиттарш еш.

— Аьчкан мачаш ахь юьйхича а тоьлур дац шу. Хьастта-
гІа а ларамаза тоьлла, — бохуш хабар дуьйцура цо.

ГІала вахар кест-кеста хуьлура сан.

Цхьана дийнахь со юха а гІала вахача, Ваха цІахь ваца-
ра. Ас цхьана денна цуьнан бутсеш йийхира вешин зудче. Цо
уьш къайллаха елира. ОхІо, хІинца-м хуур ду оцу Жамалди-
на, аьлла хеташ веара со цІа.

И мачаш суна яккхий яра, делахь а чимчаргІашца тІе-
къевлича, когахь дика латтаре сатуьйсура ас. ЧІогІа лаьара
суна уьш а когахь ловзан.

Оцу дийнахь бераш ловза майдана гулделира. Массар-
на а юххера бутсешка хьовса, куьг Іотта лаьара. Охьа а хин-
на церан кІомсарш гайта а дийзира. Массо а хьуьйсура, вукха
командера бераш а тІехь. Жамалди юххе а ца вогІура. ТІаьх-
хьара а иза а ца Іавелира мачашка ца хьаьжча.

— И ира зІакарш когахь кхетахь хадор ма ву, — цецвели-
ра, цхьаь, мачийн айрашна кІелахь йохку кІомсарш гича. Бе-
рашна юкьахь хабарш даьржира. Со-м дог курра Іара.

Матч дІайола ма еллинехь, буьрка соьга кхечира. Бутсеш
дукха яккхий йолуш со дика вада ца лора. Амма цхьа тама-
шийна хІума дара. Цхьа а бер суна тІеІорта ца даьхьара.

— Сан берзинчу когахь туху ахь мача! — мохь белира
цхьаьйга.

Тохара хьалха когаш берзина болуш цхаммо дIатоттуш, вукхо Iункар кхуссуш, кхозлагIчо хьалхара буьрка дIаядош ловзура со. Тахана массо а сох ларлуш вара. Сайна цхьаь юххе гIурттушехь ас ког ластабора. Ядийна буьрка ас тхьоца ловзучу командин кевнна юххе йигира. Сайн гIори-гIоддагIа ластийна ког ас буьрканах туьйхира. Кхузахь цIеххьана цхьа хIума хилира. Буьрка цхьана агIор яхара, бутсе вратара схьалецира. Ас чимчаргIица когашна тIейихкина йоллушехь, иза даста а делла, цхьа мача когара яьлла, дIаяхара. Берриш а бийлабелира.

Сайн мача кога дIа а нисйина, иза юха а дIа а йихкина, со буьрканна тIаьхьавелира. Амма иза соьга ца кхочуьйтура. Тхан командерачу бераша а ца лора соьга и. Цкьа а, юха шолгIа а соьгахьа буьрка тоьхча, и схьакхачале Жамалдис дIа-ядийра. Со мел чехка вадарх буьрканна тIаьхьа ца кхуьура. Яккхийчу бутсеша вада ца волуьйтура. Цхаммо а со тергал а ца вора. Тхан команда ийшира. ШолгIачу дийнахь Вахас шен мачаш дIайихьира.

ОБГІАЗАЛЛА

Біаьсте яьлчхьана хІора дийнахь, школера ціа даьхкича шайна гена йоццуш йолчу жимчу майданахь футболах ловзура бераш. Буьркканна тІаьхьа ида меттиг яра цигахь.

Даиманна а тоьлларг воккхаха ялх кІант волу цхьа коман-да'яра. Вуьш цхьайтта велахь а, ткьа кегийра бара. Цу тІе баккхийчара шайна луьбург а дора. Уьш ловзуш цаьрга хьобжуш хуьлура кегийра бераш а, ворхІалІачуй, борхІалІачуй классашкара зудабераш а.

Цхьана дийнахь кегийчеран командо чутюьхна буьрка, нийса ца тоьхна, аьлла ца лерира баккхийчеран капитана Хьумида.

— Иза ахь «офсайдера» тоьхна, кхетий хьо, Толя? Цундела лоруш яц, — даррехь харц люьра Хьумид. Кегийчийн командан капитана Толяс а, цуьнан накъосташа а нийса чу тоьхна бахарх а, гІуллакх ца хилира. Цхьаьнгге а ла ца дуьлуш, Хьумида буьрка дІахІоттийра, Толя «офсайд» хил ша бохучу меттера дІатохархьама. Хьобжуш долчу бераша маьхьарий деттара: «Нийса дац, Толяс буьрка бакъонца чу тоьхна», — бохуш. Царна обгІазваханчу Хьумида уьш лелхийра. Хаьара ша бакъ воцийла. Делахь а юха ца волура. Цунна тІе еара борхІалІачу классехь доьшуш йолу Зарган.

— Хьумид, хьо харц лоб. Айхьа дийриг дерриге а нийса хета хьуна. Кхечара динарг хьайна ца тайча, бакъонца ца дина а лору, — обгІазе элира Заргана.

— Туь! Хьуна хІун хаьа футболах? ГІуллакх доцург а ца дуьйцуш ІадІе, — йоІа бохург лере а ца уьйхьира кІанта.

— ДІавалахь, Хьумид, дитахь и хабар, буьрка ваьшна чу тоьхна лорур ю вай, — элира шен доттагІчуьнга Коляс. Шеца цхьаьна классехь доьшуш йолу Зарган харц луьйр йоцнийла хаьара цунна. Делахь а Хьумида цхьаммо а бохучуьнга ла да дуьйгІира. Дуккха а бара цунна реза боцурш.

...Аьхкенан каникулаш йолуш цхьана сарахь ловзуш дохкучу берашна тІе еара ураман комитетан председатель йолу Анна Ивановна. Лохочу дегІахь а, ерстина а йолу и зуда бе-

рашна езара. Кегийчеран самукъадаккхархъама, дай-нанош-кара ахча а гулдина, ловзо цхъацца спортивни гирсаш эцнера цо: бадминтон, тлехула кхиссало тийригаш, кхиерш.

— Кientий, схъагуллол, ас цхъа хаза хлума дуьйцур душуна, — цо аьлча, берриш а тлехахара, футболе хьевса баьхкинарш а тлехъ. Райнсполкомо массо а кварталнешка схъахайитина, Грознерчу урамашкарчу берийн футбольни командашна юкхъхъ кыйсадаларш хир ду аьхка, аьлла. Тоьллачунна «Терекан» футболистийн автографаш тлехъ а йолуш «таьрсиган» буьрка лур ю.

— Урре! Урре! — бохуш, маьхъарий детташ, самукъаде-лира кегийчийн.

— Шун тренер хир ву вайн школехъ физкультуран уро-каш луш волу хьехархо, — хайитира зудчо. Юха а «Урре!» «Урре!» дийкира. Царна дукха доккха хлума хетара иза. Футболах ловзар дезаш а, шавш баккхий хилча, футболистийн цхъана команде дIаязбала дагахъ а ма бара царех цхъаберш.

Сакъералуш цIа дахара бераш. Цу сарахъ и дийцар бен, кхин хлума дацара церан хьахош.

Тренер шолгIачу дийнахъ а, кхолгIачу дийнахъ а, я цу кIиранах а гуча ца велира. Ураман команда вовшахтохаран гIуллакх дIадижа доладелира.

Цхъана дийнахъ, дагахъ а доцуш тренер схъакхечира. Иза вехха хыйжира бераш муха ловзу. Цо цхъацца хIуманаш блокнота тIе дIаяздир. ТIаккха кхайкхина ший а команда тIе а ялийна, цаьрца къамел дира.

— Командаш нийса вовшах ца тоьхна, — дIахайитира цо. ТIаккха хIоранна мел хан ю а къастийна, керла ши команда йира. Ялх накъост кхоккха векъавелира. Тренера гайтира футболах ловзаран цхъайолу говзаллаш.

ХIора сарахъ вогIуш, цхъана кIирнах ихира иза кегийнаш болчу. Оцу хенахъ гIеххъа хIуманаш Iемира урамерачу ко-мандашна. Буьрка кога муха сацо еза, иза нийса муха тоха еза, кхийолу футболистийн «къайленаш» йовзийтира цо бе-рашна. ТIаьххъара ша дIавовдуш хьехархочо элира:

— Со кест-кеста вогIур ву шу долчу. Хаалаш, низам хила дезийла. Суьдхо Атабаева Зарган хир ю. Цо аьлларг закон хила деза. Футболах ловзаран бакъенаш тIехъ йолу книжка ас цуьнга елла. Кхийтин шу?

— Кхийти, кхийти! — маьхъарий хъаькхира къоначу фут-болисташа. къаьсттина кегийчара, ур-атталла буьрканах лов-зу хан йоцчара а тIехъ.

Шолглачу дийнахь дешархой шайн роҕерчу матче гулбелира. Хьумид а, Коля а шина командан капитанаш бара. Тренера елла шок а йолуш, тле бриджи олу хеча а юйхина, кечъелира суьдхо а. Заргана буса чоҕла ешнера футболах ловзаран бакъенаш. Комсомольски организацис тледилянера цунна дешархошца спортивни болх бар.

Матч дйайолаелира. Кхечу урамашкара бераш а даьхкинера кхуза хьовса. Хинцалц санна доцуш, бераш мелла а дика ловзура. Тренера хьехнарг схьаэцнера цара. Бакъду, ҕалаташ дукха дуьйлура. Делахь а хьалха санна баккхийчара ницкъ а ца беш, цхьабосса длабоьдура кьовсам.

Кест-кеста суьдхочуьнан шок екара, тлаккха ҕуданна буьрка тухура.

— Вася, ас куьг хьалаайбича, буьрка муха тоха еза хлунда ца хаьа хьуна? — аьлла ҕалат тоьхна буьрка юхатохийтира Заргана кланте. Кьона футболисташ кхийтира суьдхо шен ҕуллакх девзаш хиларх. Коля капитан волчу командо чу туьйхира хьалхара буьрка. Амма кестта Хьумида а изза дира. Хьалхара тайм кхин хийцамаш ца хуьлуш чекхъелира.

Шолглачу декъехь кьовсам члаҕбелира. Ший а команда толам баккха ҕертара. Амма хьалхарчу таймехь дукха иддарш кладбеллера. Царех вара Хьумид а. Цо дика длаелла кхин цхьа буьрка а чутуьйхира цуьнан накъоста Андрейс. Ткьа вукха командо йоккха хан юкьа ца юлуьйтуш ши буьрка чу а тоьхна, эшо йолийра Хьумид капитан волу команда.

Кхузахь дагахь а доцург хилира. Шайн кевнна уллохь ца хууш Колин буьрканах куьг кхийтира. «Куьг!», «Куьг!» маьхьарий девлира берийн. Оцу секундахь буьрка схьа а эцна, кевнна тлера дла цхьайтта ҕулч юста волавелира Хьумид.

— Ас тоьхна шок йоцуш, ловзар саца хлунда дина аш? — тлехьаьдира Зарган. Важа бераш а тлегулделира. Цхьаболу кегийнаш а тлебевдира. Царна а ма лаьара хьовса.

— Ой, Коляс буьрканах куьг тоьхна, цхьайтта метр генара ҕуданна буьрка тоха еза, — бохура пхьаьрса клелахь буьрка йоллучу Хьумида.

— Хьан хлун бакъо ю хьайггара и дан, бохий ас-м? Хьайна хуьушехь ахь тоьхна цунах куьг, ҕуда шуна тоха деза, — аьлла Зарган длахлюьттира Хьумида футбол схьаэцначу метте, — кхузара длатоха иза, — куьг хьалаайбира цо. Амма Хьумида цо бохург ца дора.

— Хаттал Коле, кхийтирий цуьнан буьрканах куьг, — кьар ца лора Хьумид.

— Ас кхин цкъа а юьйцу хьуна футболлах ловзаран бакъенаш. Цу тIехь аьлла ду, нагахь буьрканах ларамаза куьг кхетахь, гIуда ца тоха торлуш ду, — аьлла шок а тоьхна, ша лаьттаху метте куьг хьажийра цо, цига буьрка охьайилла езар гойтуш.

— Нийса дац иза. Куьг кхетча, гIуда туху, — юха ца вогура Хьумид.

— Охьайилла кхуза буьрка, — оьгIазе кIанте дIахьаьжирайоI.

— Ца юьллу ас. Хьо кIант велахьара ас дан деззарг дийр дара хьуна, — йоIана тIевирзира Хьумид.

— Ахь хIун дийр дара цунна? Хьо вахьахь дел, — ши буй а къевлина йишехьа гIо доккхуш, Хьумидана дуьхьалвелира Зарганан жимах волу ваша Дауд. Бакъду, летча а иза Хьумидал тоьлур вацара, дегIана а, ницкъана а эгIаз хиларна.

— ДIаваьл хIинца хьо а, — аьлла Хьумида дIатеттира Дауд.

— Хьо валахь, — Дауда важа а теттира дIа, амма Хьумид онда хиларна меттах а ца ваккхавелира. ХIинца вукху бешна юкьахь кьовсам болабелира. Оцу хенахь суьдхочо элира:

— Футболах ловзуш хьарцахьара леларна, Хьумид, Дауд ас командашна юккьера хIокху матчана дIавоккху.

Дауд меллаша вист а ца хуьлуш, юьстах велира. Хьумид вехха латта а лаьттина, цхьаммо а шехахьа гIо ца доккхийла хиича, дIавахара.

ШолгIачу дийнахь командаш юха а вовшахкхетча:

— Хьо ца хилча, тхо ловзалур дац, аьлла хеташ вара хьо, Хьумид? — аьлла Iоттар йира Дауда.

— И хIун ду цо дуьйцург? — шен вашас бохург а хиина, цунна тIе чевхира Зарган. — Хьумид, схьаюкьавала, хьо волуш саина, дика ца ловзу шун команда.

Хьумидан оьгIазалла дIаелира.

СО МА ВАХИЙТА

Хьасан, Хьусейн шалавина ши ваша вара. Вовших цхьатера а, даиманна цхьаьна а хуьлура и шиь. Кхозлагичу классехь доьшура. Бакьду, дерриге а дацара цаьршиннен цхьабосса. Цкъацкъа кьовсам болура, вовшах тасалуш меттиг а йогIура. Амма цхьанна тIехь цхьатера гIиллакх долуш вара ши кIант: берашца ловза чIогIа лаьара.

— Хьасан, валол эвлан йисте эса дIалалла гIол, — элира цхьана Iуьйранна кIанте нанас Марета.

— Мама, со ма вахийтахьа цига, — реза воцуш дийхира Хьасана.

— Со лулахошка шура машинах чекхъяккха яха езаш ю. Кхин мила гIур ву цига? — сикха араяла кечам беш йоллура Марет.

— ХьастагIа со вахара, тахана Хьусейн вахийта ахь. — хьаьжтIе шад а хIоттийна, корта охьа а бохуйтуш, дIахIоттира кIант.

— ХIинца и набарх а ваьккхина, юьхь-куьг а дилина валале, хьо сикха схьавогIур ву. Хьо дика а вай, Дака, валохьа, — хьоьстура нанас. Цо шен цхьа гIуллакх хилчий бен ца дохуйтура бераш Iуьйранна эса дIалалла.

— Гуттар а со хьежаво ахь массанхьа а, — аьлла, ца догIучу дагца тIе хIума а юьйхина, эса дIалалла вахара Хьасан. Амма лулара вевзаш волу кIант кхийтира цунах.

Иза а вара эса дIалалла воьдуш. Ши кIант ловзавелира, цхьаьна эвлан йисте вахара. ЦIа вогIуш а левзира, вовшашна тIаьхьа уьдуш. УьйтIа ма кхеччи хиира Хьасанна шегара яьлла ледарло. Хьусейн школе ваха араволуш воллура.

— Ой, хьо хIун деш Iара хIинцалц? Хьо кхин беже ваханах вацарий? Школе ваха везийла ца хаьара хьуна? — барт беттара нанас.

— Суна ца хаьара иштта хан яьллийла. Ахь ма вахийтинехь. — нана бехке йира кIанта. ТIаккха хIума кхоллуш, ца кхоьлуш сикха дIаиккхира школе ваха.

Даиманна а кьюйсуре вежарша шайга нанас де аьлларг вовшашна тлетуьттуш. Дукха хьолахь Марета ша дора цаьрга де аьлларг, и шиь кьовсаме а волий. Ткьа да балхахь вара. Цо аьлларг-м кхин дуьхьало йоцуш кхочушдора. Тлаьхьара Марета майрачуьнга дийцира бераша лелориг. Сарахь ша балхара цла веача, дас кхайкхина чу а валийна, шина кланте «буьрса» кьамел дира.

— Аш шиммо ша аьлларг ца до боху шун нанас. Бакь дуй иза? — обглазе ши бляьрг а бина, кленташка длаьхьажира да. Цунна хаьара и шиь шех ийзалоьла. Иштта обглазе цаьрца тховса кьамел дича, тоьлашха хир ду аьлла хетара цунна.

— Ас-м до, хлара Хьасан ца вахар-кх хьастагла мамас шеге эса длаалла гло аьлча, — сихха, ваша бехке а вина, ша диканиг а хуьлуш, клелхьара вала гюьртира Хьусейн. Цо бохучу дийнахь ша эса длаалла халла бен ца воьдуш дуьхьалвалар хьаха а ца дира.

— Цул хьалха ас лаьллира эса дла. Хьастагла хьайга мамас даде схьакхайкха гло аьлча, хьо длаlechьира, — вешина дуьхьалвелира Хьасан.

— Селхана хьайга аттана хьалха мамас буц йлла аьлча, хьо ведда длавахара.

— Хьо а вахара иза-м.

— Хьо ца вахара ткьа?

Вежарий хлора а ша диканиг а хуьлуш, важа клелвита гертара. Да кхийтира цара лелочух.

— Хла-хла, ши клант, — элира цо шен стомма аз декош.— Хюкхул тлаьхьа аш шайн нанас бохург ца дой, ас могуьтур дац шуна! Дийр дуй аш нанас бохург? — тлевирзира и берашна.

Дукха сихвеллачу шина вашас вистхила ца кхуьуш кортош охьателадора, шашн нанас бохург дийр дуйла хоуьйтуш. Боккьалла а цул тлаьхьа ши клант нанас де аьлларг дан волавелира. Амма цхьа хан яьлча, юха а хьалхалера амал дла-йолийра. Цкьа юьхьенца меллаша, тлаккха члогла кьюьйсуси вовшашна тле а хьежош, шайга де аьлларг ца дора. Юха а дов дега а даьлла, цо барт а биттина дладирзира. Амма цхьа мур длабаьлча, юха а тохарлерчу хорша хюьттира. Ша аьлча, берийн барт хир бу моьттуш волу да а саготта вара, кленташна хлун дийр ду ца хууш.

Цхьана дийнахь вежарий школера цла а баьхкина, хлума а йнина, урокаш йинчул тлаьхьа, арабевлла сарралц ловзуш

лийлира. Маретан дукха гIуллакхаш дара дан дезаш. Етт цIа бале хьалха эса дара схьадало дезаш. Нанас шина кIанте элира иза схьадало гIо. Ший а ца вахара. Берашца кетIах ловзуш бара уьш. Дерриге а ша дира Марета. Малх чубуь-зира.

— Хьасан, схьавовл цкъа, — кхайкхина валийра нанас кIант. — Гой хьуна, со шуьшинна кхана школе воьдуш тIе-юха хIуманаш юьттуш йоллу, вадий гIой, маминиг, туькана-ра бепиг эцахьа вайна, хьо дика а вай, — хьостуш элира Ма-рета.

— А... а, со-м ца воьду, Хьусейн вахийта ахь, — дуьхьало йира кIанта.

— Кхано шун да цIа веача ас дIа-м дуьйцур ду хьуна, — кхерам тесира нанас.

— Дийца, ахь цкъа а Хьусейн цхьанхьа а ца вохуьйту, аьлла ас хьуна а дера дуьйцур ду, — тергал а ца йира нана.

— Бепиг ца хилахь, вайгахь даан хIума а дац, — и кхето гIоьртира Марет.

— Со меца вац, — аьлла, цхьана кога тIехь кхийсалуш, ловза а лелхаш дIавахара кIант. Мохь а тоьхна, Хьусейн схьавалийча, иза а, туькана а ца воьдуш, дIавахара.

Кестта цIа кхаьчначу майрачуьнга дIадийцира Марета хилларг. Кхано хан яьллачу хенахь кIадвелла, мацвелла цIа кхечира ши кIант.

— Мама, тхо мацделла, яа хIума лохьа тхуна, — дийхира бераша.

— Аш бепиг а ца эцна, диси-кх вай даа хIума доцуш, — паргIат жоп делира нанас.

— Схьайта ахь, тхойша воьду, хьуна, — бепиг эца сихха дIахьаьдира и шиь туькана. Амма кестта ший а веса юхавеа-ра. Туька дIакъевлинера. Бераша чохь юург лехира. Ца ка-рийра. Дама а, даьтта а дара.

— Мама, ва мама, вайгахь дама-м ма ду, чIепалгаш дехьа вайна, — хьасталуш дийхира бераша.

— Нийса лов. Дел кхарна чIепалгаш, хIорш меца бу, — элира дас.

— Ахь де кхарна чIепалгаш, со кIадъелла, — цIеххьана элира Марета шен майрачуьнга, кьайлах бIаьрг а таIош.

— Ас-м ца до, ахь де, — ши ваша цецвоккхуш жоп делира церан дас. Царна цкъа а хезна дацара шайн нанас дега юург е олуш.

— Ас селхана дира, хIинца ахь де, — бохура Марета.

— Делахь со кхана балха гIур вац, сан меттина хьо гIо,—
дIахьедира дас.

— ХIета ас Iуыйранна етт а узур бац, иза дIа а лоллур
бац, юург а йийр яц, уыш ахь де, со зударшца ловза гIур ю.

— ТIаккха трактор дIа а тесна, со трактористашца ловза
гIур ву, иза ахь лелае. Со цунна тIехь волу хIара итт шо ду,—
бохура дас.

Шайн ден, ненан даьллачу «девне» лаьодгIуш лаьттинчу
шина вешина шаьшшиннех дукха тера хийтира цара лелориг.
Ши кIант вист а ца хуьлуш хьоьжура. ТIаккха кхин хIума а
ца олуш, шаьш мотт а биллина, меца, амма дикчу ойланех дог
дуьзна, дIавижира Хьасан, Хьусейн.

Зудчай, майрчай вовшашца барт а бина, оцу хIоттийначу
сурто ойла яйтира вежаршка. ШолгIачу дийнахь Iуыйрре
хьала а гIаьттина, хIораммо а нене хаьттира:

— Мама, со эса дIалалла гIо, я бепиг эца гIо?

Дуккха а хан ю и хилла.

Гуьйре хаза лаьттара. Нах аренашкара ялташ чу а дерзийна, лаьнна кечбеллера. Цхьана дийнахь йоккхах йолу йиша тхан ненан йиша йолчу яха тохаелира. И хича, сол жимах волчу вашас Манас ненаца боккха тлом глаттийра.

— Тхойшиь а вахийта Нани йолчу, — (ишта олура оха ненан йишех) дийхира Манас.

— Шуьшиь цигахь вон лелар ву, ца оьшу, — нанас тергал а ца дира чо бохург. Деха волавелира со а. Цкъа хьовха, уьт-тазза аьлча а, ладда лечарех вацара тхойшиь. Юха айта хлума а ца олуш, жимаха волу Мана чу хьохкура ас. Ткъа важа-м, векаш лелара. Нани йолчу вахийта бохуш. Тлаьххьара а нана къарьелира. Тхуна-м тхаьшшиь юха а ца ваьлла тлетайра моьттура иза. Амма бахьана кхин дара. Йоккхах йолчу йишас тхойшингахьа гло давккхира:

— Мама, вайтахь хлара шиь соьца, со хьожур ю хьуна кхаьрга. Хлорш вон а лелар бац, — тлаьххьара дешнаш шашех ца тешаш санна элира цо. Йишина а ма хаьара шен жимах волчу шина вешин амалш.

— Делахь, гло шайна. Кхана гуьйрре кхуйь а цла дуьйла-лаш. Ши клант, варе, варе хьарцахьара ма лелалаш, — къаьсттана тхойшинна хьехар дира нанас. Цунна дика вевзара тхойшиь.

— Лелар вац, мама. Са ма гатделахь. Члогла дика лелар ву, — нене а аьлла, тхо новкъа девлира.

Ценна гена валлалц мас-маликаш хилира тхойшиннах. Вовшийн куьйгаш а лаьцна, йишина хьалха а ваьлла, дукха члогла ши къонаха хеташ воглур соь, Маний. Ткъа къонахий-м цхьаннан пхий, вукхуьнан ялх шо сов эьккхаш бен дацара. Куьйгаш а лаьцна новкъа ван тхойшиь ши бер-х даций, дагадеара нанна ца гуччу ваьлча. Уьш сихха парглат де-хира.

— Мана, хьажал суна карийна шога тлуьлг. Хьан-м бац хьуна хлара саннарг. Хлуьссик, — сайна новкъахь карийна тлуьлг вешина жимма ган а гайтина, сихха кисана боьллира ас, и хьегорхьама.

— Суна мокхаза тлулг а дера карий, — дукха хан ялале цо а цхьа хлума кисана яхийтира.

— Хьажийтал, — цунна карийнарг сайчул тоьлла хиларна кхоьруш, вешина тлевыхара со.

— Ахь хьайчуьнга хьажийта, — реза ца хилира иза.

— Ас цкъа хьажийтина хьо. Хинца ахь хьажийта, — дуьхьал велира со.

— Жимма бен ца гайтира ахь.

— Хieta ма гайтира.

— Хieta ма ца гайтира.

Дов эkkхаш доллурa тхойшиннен. Амма йиша юкъя а йоьлла, цунах кхин хlумма а ца хилира. Тlаьххъара а тхaьш-на карийна тлулгаш вовшашна гайтира оха шимма. Сайниг шога тлулг а, цуьnnиг мокхаза а бацара.

— Хьажахь, Шахlнд, хьуьлла lуьллачу жlаьле, — цхъана нехан кетlахь сецира хьалха воьду Мана. Оцу хенахь тхан йиша цхъана гергарчу зудчуьнца къамел деш сецира.

— И майра дуйла хьажий вайшиь, — аьлла, дижина lуьл-лучу жlаьлина тлулг кхоьссира ас. Сан «шога» тлулг оцу коьртах кхийтира жlаьлина. Ерриге а юрт lадош санна, мохь оьхура цуьнга. Кхеравелла тхойшиь дlаиккхира. Оцу мино-техь арахъаьддачу хlусамдас цхъана маьlПаргона бишка узура тхойшинна, нагахь йиша юкъя ца гlоьртинехъара. Ара-ваьллaрг жима стаг а, тхан йиша хаза а хилар бахъанехь, тхойшиь хlума ца кхеташ висира. Йиша оьгlазъяхара тхуна.

— Вай Нани йолчу гlур дац, шу иштта лелахь. Шуьшиь ас хlокху сохъта юха цlа вохуьйтур ву, — аьлла хьaьвзира иза. Амма шен кхерам кхочуш ца бира. Даима а къинхетаме яра иза.

Ненан йиша йолчухъа урам дlахъавзичохь лaьттaш цхъа кlант гира тхуна. Тхойшиь цунна тlе вахара. Цуьнгахь хаза сирникийн ботт яра, ах юьзна а йолуш.

— Сирникаш юхкий ахь? — хаьттира ас, сайгахь цунах яла кепек а йоццушехь.

— Юхку, — сикха тlетайра важа.

— Хlун доьху ахь? — чу кхоссавелира Мана.

— Сом, — ша аьллaрг дукха я кlезиг ду ца хууш дlаса-хъаьжира сирникийн да. Иза пхи шо хир долуш кlант вара.

— Соьмах-м цхъа бlе ботт а лур яра, — велавелира со.

— Яра, мичlин чlуг, — ца вешира кьорза бlаьргаш долу и кlант.

Цехъана суна дагаеара сайн кисаныхъ йолу шекаран гѳорза. Иза гѳулгех хийцинера ас.

— Хѳокху шекаран гѳорзанах хуьйций ахъ? — кисанара ас схъа а яьккхина, берашна дѳаохънарѳ бос башха шекарх те-ра болуш яцара. Кисаныхъ гѳулгашций, овголашций цхъаьний Иллина йолу шекаран гѳорза бѳал санна ѳаржъеллера.

— Эш, им ма дац шекар, — шеквелира къорза бѳаьргаш дерг. — Хъажийтал, хѳара хѳун ю, — шекаре хъажа гѳѳрти-ра иза.

— Цкъа ботт схъало ахъ, — ас сирникаш схъаозийра кѳан-тера. Амма цо схъа ца хийцира.

— Делахъ, мотт а ѳоттий, хъажал, — шекаран бѳелиг дѳауьхъира ас кѳанте. Цо мотт ѳѳттира. Шекаран чам хаа-белира кѳантана.

— Шекар ду иза-м, — чѳагѳдира цо. Хѳетахъ шекар меха-на деза хиларал совнаха, шорта а дацара, юьртахъ-м мухха-ле а.

— Схъало ботт, — гѳорза дѳакховдийра ас. Оха шиммо мах бира.

— Хѳара муха цѳандийр ду? — батт гамъеш шекаре хъаь-жира соьца мах бинарг.

— Цѳахъ гѳайрах юй шун? — хъѳттира ас.

— Ю.

— Цу тѳе а хъокхуш, тѳехулара боьха чкъор дѳадаккха ахъ, — хъехар дира ас, и сайна дагадарах куралла а еш.

— Гѳайрахх хъаьккча, цунах схъаяьлла чан юкъагѳур ю, — дохко валла воллур важа.

— Делахъ тѳе ков хъакха, — Манас аьлча, нуьцкъала тѳетайра. Тхо кхин а къуьйсур долуш дара, йишас тхойшиь дѳа ца вигинехъара. Сирникийн ботт суна йисира.

Нани йолчу тхо дѳакхаьчча, тхо хъоме хъеший дина тѳеий-цира. Цуьнан зудабераш цѳахъ а хилла, йишин дика меттиг нисъелира. Ткъа кѳант ѳусман цхъанхъа вахана хилар бахъа-нехъ, тхойшиь накъост воцуш висира. Со-м башха халахе-таш а вацара и гома корта а, даккхий бѳаьргаш а долу ѳус-ман цѳахъ воцуш.

Кхуззахъ ала лаъа суна. Хаза-м сан ваша Мана а вацара: гѳунжара бѳаьргаш а, йоккха бага а йолуш вара. Ткъа суна массара а, къаьсттина Нанис, дика, хаза кѳант, хъарцахъара ца лела, олура. Мана хъарцахъара хетара. Со, суо хеста мел вин, чѳогѳа дика хила гѳертара. Нанина хъалха сурт хѳитта-дора, дика ву моттийта гѳерташ. Тидамна кѳелхъара

80-чу аглонна

ваьлча, со санна хьарцахьара бер карон хала дара, тхан ер-
риге а юьртахь а.

Гусман цаьхь ца хилча, кхин дан хлума а ца хилла, тхой-
шиь Нанин керта ловза вахара. Таьнна кечлуш шортта гю-
дамех такхораш динера бешахь. Тхойшиь цигахь ловзуш
воллур. Со дIалечкьина вара. ЦIеххьана суна дагадеара
сирникаш латон. Цхьаь схьа а яккхина, лата а йина, дIа-
кхоьссира. Иза нийсса такхорана тIе юьйжира. Якъаеллачу
луьйдигех сихха цIе кхерстира. Иза дIаяйъа гIюьртира со.
Амма сан ницкъах гIуллакх хир долуш дацара. Кхеравелла, со
дIанехъа велира. Со лобхуш лела Мана цIарна тIелоттаве-
лира.

— ШахИнд, кхузара дIавада вайшиь, цIе яьлла хьуна, —
элира Манас. Тхойшиь цхьангге а хлумма а ца олуш, сихха
цIехъа боьдучу новкъа велира. Оха шиммо Нанига и хайитине-
хъара, сихха орца а даьлла, дерриге а гIодамаш догучуьра
кIелхъара дохур дара. Синкхетам ца хилира. И ца деш тхой-
шиь дIахъаьдира. Генна тсхо девлча, орца доху хезира тхуна.
Адамаш кIудалш, ведарш, шалгуш, кхийолу хлуманаш карахь
орцах хъаьвдира.

— ХIей стаг, хIун ду цигахь хилларг? — хилларг сайна
хIун ду хуьушехь, хаьттира ас цхьана воккхачу стаге.

— ЦIе яьлла, бераш, цIе, — соьга а олуш, Iаса а луьйзуш
иза а вахара орцах. Бераш а дара цига дIауьдуш. ЦIарна гена
ваьлла хъаьдда воьдура вон болх бина волу со, сайца Мана а
волуш. Тхойшиь цIа кхавчча, мама цеьбелира:

— Шуьшиь цIа хIунда веана? — хаьттира цо.

— Гусман цаьхь ца хилча, НанигIаьргахь хаза а ца хетта
веана, — доца бахъана хIоттийра охациммо.

— Шуьшиь цIа воьлуш Нанина хирий? — резайоцуш
хаьттира юха а мамас.

— Ца хира, — ас жоп далале юкъанккхира Мана.

— Тамаша бу-кх цхьа хлума доцуш шуьшиь цIа веа-
нехь-м, — тхойшиь вевзаш йолу мама шекъелира оха лелочух.

— Хаза дацара цаьргахь, — ца доьлчу дагца элира ас.

Сихха шен йиша йолчу яханчу тхан нанна хира хилларг.
Таьнна гулдина долу дерриге а докъар даьгна хиллера цу дий-
нахь. Цунна бехке Мана вира Нанас. Цу тIехь вешин гуьнахь
доцийла хуьушехь, бехк сайн боллушехь, со хлумма а ца
олуш Iадда Iийра. Нансина а, мамина а хьалха бага боьल्लीна
пIелг а Iовшур боцуш со суо эсал ву моттийта гIертара. Ма-
нина тIе бахара берриге а бехк.

Холчу хIюьттинера ненаца цIа еана йиша а.

— Кхин шуьшнъ юххе а ваьккхина цкъа а цхъана а метте гIур яц со. Вай юьхьIаьржа хIиттий аш шиммо, — йоьлхура иза.

И цIе айса тесна ас ца олуш дикка хан елира. Школе ваханчул тIаьхъа пионер волуш даре дира ас цунна. Иза иштта хилира.

Хаза бIаьсте яра. Текхечира Ленин вина де. Школан уьй-тIарчу майданахь пионерийн могларшка дIаоьцуш дара тхо. Сох хьоьгуш гена воьцуш лаьтташ Мана а вара. Со кхозлагIчу классехь доьшуш вара хIетахь. Мана шолгIачу чохь бен вацара.

Оха, школьникаша, торжественни линейке а хIиттина, дуй бирира, Ленинан гIуллакхана данманна а муьтIахь хила, харцдерг ца дийца.

— Бераш, — элира пионервожатис, — тахана Владимир Ильич Ленин вина де ду. Тахана аш дош делла Ленинан вешеташ кхочушдан. Уьш кхочуш ца динарг пионер вац. Ленин санна хилалаш. Ткъа Володя данманна а массо а хIуманна тIехь хьалха хилла. Цо цкъа а харцдерг ца дийцина.

Пионервожатн сайга хьоьжуш санна хетара суна. Дагадаера айса такхорах цIе латор. Линейка чекх ма еллинехь, кочахь цIен галстук а йолуш, со Манина тIевахара.

— Мана, со хIинца пионер ву. Ас цхъа бакъдерг дуьйцуьр ду хьуна, — элира ас дечу къамеле ла а ца дугIуш, сан кочарчу галстук хьоьжуш волчу веше.

— Ма хаза ю хьан галстук, соьга екхийтахь и, — шениг дуьйцура Манас.

— Пионер ца хилча, хьан бакъо яц, — дIахъедира ас. — ЛадогIал ас бохучуьнга.

— ХIун ду и?

— МацагIа НанигIеран гIодамех цIе яьлла дагадогIий хьуна? — и юьстах а озийна дийцира ас.

— Дера догIу. Массара а со бехке вира цунна-м.

— Ас латийнера, хьуна, иза, — элира ас, цIеххъана и хезча Мана акъвер ву моьттуш.

Ткъа цец со суо велира. Манас батт а саттийна, цавашарца жоп делира:

— Суна-м хаьара иза. Докъазалла сан коча деара-кх и гIуллакх. Хьо сайл воккха хиларна, айкх ца волуш Ийра со-м. Сирникийн ботт хьоьгахь ма яра.

Воьхна, вешин бIаьра а ца хьажалуш, лаьттира со вехха.

— Тахана Ленин вина де ду. Ас дуй биина, харцдерг кхин

ца дийца, — йиш йоьхна, вашас хIун олу хьожуш ладуьйгира ас.

— Соьга а ца бохуш, Нанига ала ахь и цIе айхьа латийнера. ХIетахь сох тешам баррах, хIинца а дика тешаш яц иза, — хьехар дира суна жимах волчу вашас.

Цу дийнахь ас Нанина ма-дарра дийцира айса динарг.

Ишта бохам белира оцу шекаран гIорзанах хийцинчу сирникийн баттах.

ХІУНДА ВИЛХИРА ІМРАН?

Воккха стаг Наса дийнахь наггахь бен вистхуьлуш а вацара. Дукха хенахь дуьйна а иштта гиллакх дара цуьнан. Цкъа а мукъа ца Іара. ЦІахь цхьацца дезарш дора. Амма цкъа а цхьаьнгге а гІо ца доьхура. Шена оьшург дерриге а ша дора. Дуккха а хан яра зуда елла. КІантаца Іара. Дийнахь сарралц шен лекха дегІ а текхош, кога туьйдина тиша калош а йолуш, охьахецна коч а юьйхина кертахула цхьацца деш лелара иза. Шен кІентан ши кІант ШахІид, Іимран дукха везара Насина. Амма цу шиннах цо къаставора жимах волу Іимран. Иза ден дех тера вара. Наггахь бен вист ца хуьлура. Боккха корта а, къаьрзина даккхий бІаьргаш а долуш волчу цунах къахетара Насина. ШахІид дукха луьйш а, хІуьа а дина бехказавала хуьр долуш а вара.

Іимранан ша тайпа амал яра. ШолгІачу классе деша лелара, цигахь доттагІий бара. Ткъа цІахь дерриге а гергарло ден деца дара. Дешарх кхеташ а, сурт дилла дика хууш а вара кІант. Урокаш йинчул тІаьхьа цуьнан мукъа хан яьлча ден дас, дечигех цхьацца сурташ дора. Жимма дечигпхьола хууш вара Наса.

БІаьстенан цхьана дийнахь Іимрана ша бес-бесарчу къоламашца диллина говран сурт гайтира Насина. Воккха стаг, сурте а хьаьжна, велакъежира. ТІаккха Іимранна тІе бирзира цуьнан кІорга чукхетта ши бІаьрг.

— Ахь диллина хІара, Тхоб? — хаьттира цо, ба Іимранна тиллина цІе а йоккхуш.

Вукхо шена хилла там лачкъа а ца беш, шен екхна юьхь дІахьажийра воккхачу стаге. Наса кхин вист а ца хуьлуш, уьйтІахь Іуьллучу дечиган салана юкъара цхьа хьаьвзина дечиг а яьккхина, пхьола дан охьахира. Сарралц ваьлліра къадвелла ден да дукха везачу Іимранна цунах говр ян гІерташ. Говр йина елира. Ма сакъералора Іимранан! Там хиллера Насина а.

Берийн нана етт оза яхана а йолуш, чохь шина вешин къовсам белира. ШахІид вешера говр схьаяккха гІоьртира, вукхо

дуьхьало йира. ТIаьххьара а, ша тоьлачура гIуллакх дIадаьл-
лийла хинча, ШахIида, дIатеттира Имран. И тIекхеттачу
стоьла тIера охьайоьжна графин юьйхира. Чу кхечира нана,
хIетта балхара цIа веара да а.

— ХIара хьан йохийна? — цецъелира нана.

— Имрана йохийна-кх, — вешина тIе бехк бахийта кхнира
хIилла долу ШахIид. Цунна хьара, ша аьллачух дай, наний
атта тешийла.

— Кхо дIа а теттина, тIекхийтира со, — вешина тIе пIелг
хьажийра Имрана.

— Хьан теттира хьо дIа? Ша тIе а кхетта, бохург ма ду!—
юха а элира ШахIида.

Иза тоьира нанна. Нанас дов дира Имранна. Шена барт
тохарх, еттарх цкъа а воьлхуш вацара иза. Вист ца хуьлуш,
ненера вала гIертара кIант. «Кхин йохор юй ахь, графин?
Хьоьга ца хьотту ас? Вистхила», — тIевирзира кIантана да а.
ОьгIаздахана даьлла Имранан дог чIагIделира. Хиллачуна
ша бехке ца хетара цунна. ЦIеххьана неI схьайиллира. Кьола
деш тIекхьаьчча къуй санна дай, наний доьхна хьаьвзира. Тап
аьлла гIара-тата дIаяйра. Чоьхьа а ца волуш, неIаре хIоьт-
тира Наса. Цуьнан оьгIаьзьяхана юьхь кIантаний, несаний
тIейирзира. Кху чу цкъа а воьлуш воцу марда гича, нус йоьх-
нера. Наса вист а ца хуьлуш, лаьтгара. ТIаьххьара а метта-
еанчу несо элира:

— Дада, схьа чу волахьа. Охьахаахьа.

Насас цунна жоп а ца луш, шен цхьа кьорачу, дуьхьало
йича ловр доцчу озаца элира:

— КIантана аш кхин дов дахь, мегар дац шуна... Схьаво-
ла, Тхьоз.

Беран баккий бIаьргаш ден дега баркаллица дIахьаьвси-
ра. Имран а эцна шен ото чу дIавахара Наса. Воккхачу ста-
гана хьара Имран цкъа а шена вон болх хиларх воьлхур во-
цийла. Цунах тамаша а, дозалла а дора цо. Насина иза сто-
галла йолуш хирг хиларан билгало хетара. Цхьана дийнахь
хиллачо и ойла кхин а чIагIийра.

Малх хьаьжна хаза де дара. Наса бешахь хьаьжкIашна
асар дан хIоьттира. Нус юург ян тохаелира. Имран уьрсаца
гIаж цIанъеш воллура. ЦIеххьана ирачу уьрсо цуьнан пIелг
хадийра. Тийна, воьхна лаьтта кIант а, цIийша дуьзна куьг
а гина, схьахьаьдда нана кIантана тIе кхийтира:

— Хьуна хIун хилла, мичара хадий хьо? — кIанта тIехьа
дIалечкьочу куьйге хьажа гIертара нана. Мелчу цIийх дуьз-
нера куьг. ТIе нанна и ца гайта гIерташ, цо цIий дIаса а

хьекхна, гуттара дастаме гар долуш дара и. Ненан мохь обхура: «Вай, орца дала!» бохуш. Эххара цлеххана клентан цийш дуэзна куьг гича, цуьнан пелг баьккхина моьттуш, цкба хьалха шийла мохь а баьлла, тлаккха дог а гелделла, юьйжира иза.

Несо мохь хьокху а хезна, бешара Наса а схьахьаьдира. Лулахой а кхечира орцах. Царна уьйтлахь луьллуш зуда гира. Уьш иза меттаялон глертара. Имранна шен хадийна куьг дицделлера, нанна цхьаь хилла моьттуш. Иза куьг куча клел а лачкыйна, нанна гонах хыйзара. Ша метта йоглушшехь, нанас элира:

— Клентан пелг баьккхина..

Адамаш Имране хьаьвсира. Важа-м куьг дла а лачкыйна, шек а воцуш, лаьттара. Юьхь клайьеллера.

— Тхьоз, схьавоьл, хьажийтал хьайн куьйге, — олуш сихха клантана тле вахара Наса. Имрана вист а ца хуьлуш, лазийна шен пелг воккхачу стаге длагайтира. Иза вон хадийнера. Берриш а клантах кьахеташ бара, цецбевллера.

— Хлума а хир дац, Тхьоз. Велхахь мегар дац хьуна, — бохура Насас.

— Дада, со-м ма вац воьлхуш, — Имрана аьлчий бен ца хира Насина ша воьхнийла.

Имран сихха больнице вигира. Цигахь шен пелг длабоьхкуш а чикь ца баьккхира цо. Хлетохь дуьйна церан жимчу юьртахь воккхачунна а, жимчунна а везира и жима кьонаха.

Дахар тохара санна дладьдура. Амма доьзалехь Имран хьалхачул кхоавора. Насас дихкинчул тлаьхьа, цунна цкба а дов ца дора нанас.

Цхьана дийнахь Имрана базара йьодучу шен нене дийхира:

— Мама, сурташ дохку басарш эцахьа суна.

— Хинца и ма дара хьуна кху тле оьшуш. Ерриге а чьонаш бехъян воллу хир ву хьо, — тергал а ца вира и нанас. Клант кхоалгачу классе ваьллера. Цо хинццалц кьоламашца дохкура сурташ. Хьехархочо аьллера цуьнга, басаршца сурташ дахка лама веза. Уьш муха дахка деза хьеха а хьехнера.

Шолгачу кланан дийнахь а районе доьдучу нене а, дега а изза дехар дира кланта. Амма баккхийчарна хетара, шайн кланта лелориг оьшуш хлума дац аьлла. Цу тле сурташ дахтар дош хеташ а бацара уьш.

— Хюкху вайн клантана сурт дилла санна, кхидерг дан а хаахьара, дика дара, — олура дас, нанас. Уьш дахка марз-

велча, цо вон дешарна кхоьрура. Имрана бохург ца хуьлуш ши кIира а делира. КIант кхоьлина вара. Иза уггаре а хьалха Насина хааделира.

— Тхьоз, хIуна хIун цатам хилла? Етта-м ца йиттина хьуна? — ша хьалха несаний, кIантаний бина бехкам бохийна моьттуш, саготту а волуш, хаьттира цо.

— ХIан-хIа, — корта ластийра кIанта.

— ТIаккха ма кхоьлина ву хьо? Схьадийцал хьайна ца товш дерг, — пхьарс а лаяцна, шена тIе озийра жима кIант, хинна Iачу Насас.

— Тхан класс Советски Эскаран дезчу денна кечлуш ю. ХIораммо а цхьацца совгIаташ кечдо оцу денна. Со а воллура сурташ дахка. Мамас уьш дахка суна басарш ца оьцу-кх, — бIаьргаш а кхолийна бетан юьхьиг яхьеш элира кIанта.

— Мичхьа хуьлу уьш?

— Районерчу йоккхачу туьканахь.

— Валол, хьайн нене со кхойкху алал, — Насас аьлча, хьаьдда вахана нана а ялош веара Имран.

— Дада, хьо кхайкхарий соьга? — тIееара нус.

— Кхана районе гIур юй хьо? — ша Iаччура несе хьала-хьаьжира Наса.

— Ю те. ХIунда бохура ахь, дада?

— ХIокху кIанта боху и басарш-касарш эцалахь, — доц-ца элира мардас.

— Дика ду, — гIийла жоп делира несо.

— Сурт дуьллу чотка а, — тIетувийхира Имрана, шен лам кхочушхир буйла хууш.

— Эца дера, чотка ца хилча, муха дуьллур ду иза? — шена и гIуллакх девзаш санна, бохура Насас. Цунна хаьара шен дешнаша Имранна там бойла.

— Дада, ас цхьа хаза сурт дуьллур ду-кх! Гур ду хьуна. Суна тхан хьехархочо гайтина басаршца сурташ муха дахка деа, — хазахеттера кIантана.

ШолгIачу дийнахь Имранан лаам кхочушхилира. Сихха басарш а эцна, сов цIа чу вуьйлира Имран. Вешина ШахIидна хааделира иза. Цо чу а ваьлла, Имране хаьттира.

— Хьо хIун деш воллу?

— Сурт дуьллуш воллу-кх, — жоп делира вукхо.

— Хьажийтахь, хьенан ду иза? — ваша хьажа дагахь тIегIоьртича, вукхо тIе куьг а диллина, дIалачкьийра ша дийриг.

— Диллина валлалц гойтур а дац, дуьйцура а дац, — дуьхьал велира Имран.

Ткъа ШахИд а вацара шена дагадеанарг ца дича иштта атта Ийр волуш. И нуьцкъала хъажа гюьртира жимах волчу вашас дечуьнга.

— Хъуна сурт дилла а ца хаьа, — Юттар йира ШахИда, বেশин догдатюрхьама.

Хуьу дина а цунна цхьа цатам ца бича Ийр воцуш вара воккхah верг. Иза тлехъашхула хъажа тле глурттушехь, Имрана ша тлехъ болх бен кехат дlалачкъадора. Тlаккха вехха лара н юха дlа ца волалуш, ваша дlанехъа валлалц. Тlаьххъара а ШахИда хlилла дан сацийра.

— Со книга а йоьшуш, кхузахь Ийр ву, хъайн глудлакх де ахь, — вешеге а аьлла, кара книга а эцна, иза еша хиира кlант.

Цхьа хан дlаелира хlора шен-шен глудлакх деш lаш. Бакъду, ШахИд тебна лара, аьтто баларе сатуьйсущ. Кестта н белира. Имран сурт диллина волуш воллурa. Меллаша тлехъашхула тле а веана, ШахИд цо дечуьнга хъажа дагахь, чукхоссавелира. Цlеххъана Имранан аьтто куьйган гола дlа а теттина, басар тлехъ долчу чоткица кехата тлехъ хьоькх йира.

— Вай, дада! Вай, дада! — аьлла цхьа чlогlа мохь белира Имранан.

— Ой, хlун хилла, хlун хилла? — берзинчу когашца дехъачуьра схьакхечира, шен кlентан цхьа меже йойна моьртуш, сихъелла йогlу нана. Воьлхург Имран хилар дагахь а доцуш, воккхah волчу кlанте хаьттира цо: «Хъуна хlун дина, хlун лазийна?»

— Суна-м хlумма а ца хилла, — вешига дlахъаьжира ойла йоьхна ШахИд.

Имран стоьла хьалха воьлхуш лаьттара. Кхо шо кхаьчхъана шена цкъа а воьлхуш ца хезна Имран бlаьргех хиша оьхуш «ахl» дина воьлхуш гича, нана цецъелира. Стохка вон пlелг хадийча а, дитта тlера охъавоьжча а чlикъ ца баьккхина кlант велхош дерг доккха хlума дуйла хаьара цунна.

— Вай, нана яларг, хъуна хlун хилла, хьо хlунда воьлху? — кlантана тlеяхара нана. Имран са уьйзуш лаьттара, бlаьргех хин тlадамаш ца совцуш охъаоьхура.

Чохь гlовгlа хезна Наса а кхечира. Бlаьргех оьхучу хиша юьхь а яшийна, стоьла уллохь лаьтташ вара Имран.

— Ой, Тхьоз, хьо хlунда воьлху? — кlантах къахетта тlевахара Наса.

— Дада, оцу лаьттачу ШахИда, оцу сан Чапаевна тlаьхъа говрахь воглучу салтичун мекх агlор давккхи-кх, — цкъа хьалха ШахИдана, тlаккха стоьла тлехъ lуьллучу ша диллин-

чу суьртана тIе пIелг а хьажош, доьхначу дагца хилла цатам
дIабийцира Имрана.

Воккха стаг хьаьжира сурте. Имрана дукха лерина, безам-
ца дуьххьара басаршца диллина дара иза. Амма вашас куьг
дIататтар бахьана долуш эрча даьккхинера.

— Бехк а ца хилла кхуьнан вилхича а. Боккха бохам бу
кхунна хилларг, — элира кьеначу Насас. — Шен гIуллакх дан
вита хIара.

Вуьш чуьра ара а баьхна, Имран чохь ша витира Насас.

— Кхана, кИрандийнахь, шена экскурсе ван луург, Iуьй-ранна бархI сахьт даьлча школана хьалхха схьавогIур ву шух, — пионервожатис Себилас аьлча, берийн хазахетта гIов-гIа елира.

— Себила Хасановна, мичхьа гIур ду вай экскурсе? Цигахь хIун дийр ду? Буйьса йоккхур юй? — хеттарш дора дешархоша.

— Вай тогIе йолчу кхаччалац дIагIур ду. ХIорангахь а цхьана денна юург а, яйи бедарш а, мачаш а хила еза. Буйьса йоккхур яц. Амма цига вай дIакхаьчначул тIаьхьа гучу-даккха хIораммо, я масех доттагIчо цхьаьна цхьа кьайлах хIума кечдан деза. Тобллагунна совгIат лур ду, — дIахайитира Себилас.

— Уре! Уре! — хазахетта маьхьарий деттара бераша.

— ХIун совгIат ду дала кечдинарг? — хаьттира цхьаммо.

— Иза кьайле ю, — елакьежира пионервожати. ТIаккха тIетуйьхира. — Аш кечден долу совгIаташ а хила деза кьайлах.

ШолгIачу дийнахь дешархойн тоба экскурсе яха новкъа-елира. БIавстенан малхо хаздинера де. Дуккханнен а гихь рюкзакаш яра. Пионераш иллеш а бохуш дIаоьхура. Церан сакьералора гонахарчу Iаламах, гIаш бечу некъах, пионервожатис дечу къамелех. Дуьйлуш, гIовгIанаш еш, вовшашна тIаьхьа уьдуш, ловзуш дIаоьхура уьш.

Цхьа хан яьлча тогIе йолчу дIакхечира. Цара шайна совца хаза меттиг къастийра. Цига охьаехкира шайш еана хIуманаш.

— Вайн лагерь кхузахь хир ю, — дIахьедира Себилас. — Гена дIадаха мегар дац. Цхьана сохьтана дIасадовла бакьо ю шуна, цул тIаьхьа хIокху метте схьагулло. ТIаккха хIораммо а шен-шен кьайле гучуяккха мегар ду.

— Себила Хасановна, делкъехь гучуяккха мегар дуй Андрей, асий тхешан кьайле? — хаьттира Юсупа.

— Мегар ду, — тIетайра вожати.

Бераш тобанашка а декъаделла, сихха дласадаържира. Дукках долу зудабераш шайн пионервожатица дисира. Ткъа Юсуппий, цуьнан доттагI Андрей меллаша шавьшшинан тIоърмиг а эциа, хи долчу агIор дIавахара. Царшиммо сацийнера, мIерашца чIерий а лещна, царех йина чорпа пионерашна яла. И говзалла Андрейгахь яра, цуьнан дас Iамийна. Оцу Iалашонна цара наштара яй а беанера. И яра шина клентан къай-ле. Уьш мIерий догIа бахара.

Вожатис йиллина хан дIайоллушехь схьагулделира бераш. Божаберийн цхьана тобано зудаберашна а, Себилина а хазчу зезагех йина курсаш слира, хIоранна юкъахь цхьацца шоколадни конфета а йолуш. Шина йола тIергех бина ши бинжоллаг беанера. Юх-юххерчу шина диттах дIа а тесна, хехка чIогIа аьтту болуш хиллера уьш. Ловзон буьрка еанарш а бара.

Берриге а схьагулбеллера шайн лагере, Юсуп, Андрей воцург. ХIораммо а ша-ша деанарг гучудаьккхира.

— Юсуппий, Андрей стенга вахана? — дIасахьаьжира Себила.

— Хи йистте вахар-кх, — жоп делира цхьаммо.

— Сихха ас схьавола боху аллал цаьршинга, — кхайкха вахийтира Себилас вистхилларг.

Цу хенахь дешархошна говрахь тIевеара цхьа стаг. Иза кхузарчу дохнан фермин заведующи хиллера.

— Бераш, хIинца аш гIо ца дахь, хьелий меца дуьсу-кх тхан, — элира цо говрара охьа а ца вуссуш.

— ХIунда дуьсу уьш меца? Даже дIалахкахь-м дуьсур ма дац, — вистхилира цхьа клант.

— Тхан фермера даьхний ара дIа а ца лохкуш, докъар схьа тIе а кхоьхьуш, кхобуш ду, — школьниказ кхето гIерта-ра говрахь верг. — Докъар ферме дан лафеташ йогIу моьт-туш делккъалц цаьрга хьоьжуш Ийнера тхо. Делккъал тIаьхьа бен церан йогIийла хир дац аьлла хабар а кхаьчна, белхалой хIума яа цIа бахана. Ткъа лафеташ цIеххьана схьа-кхечи-кх. Механизаторш эриа латтон тарлур дац. Уьш сиха ма бу, хIинца шуьгара накъосталла оьшур-кх тху-на.

— ХIун дан деза? — тIеяхара цунна Себила.

— Гена йоццуш хьаькхна сийна буц ю, иза кхаа лафета тIе юттуш аш гIо дича, чIогIа доккха гIуллакх хуьлура тху-на. Даа хIума доцуш фермехь меца лаьтташ ду тхан бежа-наш, — дийцира заведующис.

— Тхо ца хиллехь хIун дан воллура хьо? — эькхийтира цхьаммо.

— Юьртара белхалой а балыйна гIуллакх дийр дара. Уьш маьI-маьIлера схьагулбан беза. Дукха хан йовр ю цу балхана. Со-м и дан дагахь юьрта вьодуш вара. Шу а гина, схьатIевеанера. Шайн йиш яцахь, ловза шу, — аьлла цо говр дIаерзошшехь, Себила йистхилира:

— ХIорш пионераш бу, оьшучунна гIо дан кийча а болуш. Схьадубло собца, гIо дийр ду вай, — говрахь волчунна тIаьхьахIоьттира Себила. Ши йоI лагерехь а йитина, пионераш дIабуйлабелира. Схьакхечира Юсуппий, Андрей.

Кхаанхьа бекъа а белла, дешархоша сихха алах йотта йолыйра лафеташ. Бакъду, и гIуллакх аттачех ца хиллера. Делахь а халонна бIо ца къажийра кегийчу къинхьегамхоша. Сахьт далале болх чекхбелира.

— Себила Хасановна, совгIат хьанна лур ду ахь? — хаьттира цхьаммо пионервожатига.

— Шуна хьанна делча бакъахьа хета? — шен рогIехь хаьттира Себилас.

Массеран а гIовгIанаш евлира. Цхьаболчара зезагаш деанчарна дала деза, вукхара бинжолгаш деанчарна хьакъ ду, бохуш маьхьарий деттара.

— Зезагаш деанчарел тоьлларг цхьа а вац, — гIовгIанаш сацон езийла хууш куьг хьаладахийтира Себилас. — Вуьшта Юсуппий, Андрейс шаьш деанарг хIинца а гучудаккхаза ду. Схьагайтал, шайн къайле.

Ши кIант вуьйхира, вовшашка хьаьжира. Царна дагахь дерг аьттехьа а ца хиллера. Цхьана сохьтехь эха сохьтехь хи чуьра цхьа чIеран кIорни ца яьккхинера чIерийлецархоша. Уьш жоп дала кхнале, тIевеара фермин заведующи. Цо массарна а баркалла элира, доккха накъосталла дарна. ТIаьхьара а хаьттира:

— ЧIерий льоцу мIерий дуй шуьгахь цхьаьнггехь а?

Дуккханна а тамашийна хийтира цо аьлларг. ЦIеххьана Юсупа мохь туьйхира.

— Ду.

— ХIета, хьуьлларчу Iома чуьра чIерий даха бакъо ю шуна, — гена боцчу совхозан Iомана тIе куьг хьажийра цо. — ХIинцалц цхьанна а елла яц, хIинца шуна лур ю. Стохка чу кIорнеш а хецна, чIерий кхуьуш ду цу чохь. Дика бераш хиллера шу.

...Шина доттагIчо Iома чуьра чIерий а лецна, цу дийнахь дика уха олу чорпа кечийра. Кхузза йира иза. Массарна а кхечира. Сарахь кIадделла цIа догIуш долу бераш сакъералуш дара. Цара хаза садаьIира, адамашна гIо дира. Массарна а

дагахь бара Юсупий, Андрейс кечбина кхача. Дукхах болча-
ра иза цу дийнахь дуьххьара биинера.

— СовгIат хьанна ло вай? — хавттира Себилас дешар-
хошка.

— Юсупний, Андрейний, — цхьабосса маьхьарий девли-
ра.

— Нийса лов, — гIетайра Себила.

Цо дIаделира совгIат. Иза чIернийлещархочун книга хил-
лера. И хинча, берриге а бийлабелира. СовгIатана шен дай
карийра.

ЛАГЕРЕХЪ ХИЛЛАРГ

Сезон йолалуш бераш далош хьалхара автобус сьхакхечи-
ра лагере. Локхуш эшарш а йолуш, сакьералуш, дуйлуш
догура бераш сада!а. Царна вовшийн хьалха ца девзинехъ а,
сьхакхачна а довлале, автобуса тлехъ гергарлонаш таса до-
лийра. Къамелана шера а, тлехъаьлла а дерш сихха доттаг!ий
хилира.

Орцарчу хазчу меттехъ, хьуьнна юккъехъ яра бераша зама
йоккху йолу меттиг. Юххехула охьадогуш хи а долуш, тамехъ
йинера лагерь. Сада!а баьркинарш безаш тлейцира пионер-
вожатиша.

— Ши доттаг! хир ву вайша, реза вуй хьо, Коля? — аьлла
автобуса т!ера охьавоссарца куьг кховдийра сьхавогуш нов-
къахъ шена вевзинчу кланте векъана, лекхачу лусмана.

— Со реза ву. Г!ала д!авахча цигахъ а з!е латтор ю вай-
шиммо, — элира т!едарчаша юьхъ къарзийнчу хьаьрсачу Ко-
ляс. Цунна везавеллера шен некъахо.

Д!атасаделира цхьаммо а хьехар дина а, х!ума аьлла а до-
цуш, кегийчу дегнийн лаамца кхолладелла долу доттаг!алла.

Пионераш отрядашка бийкьира. Ханна цхьабосса волу
Коляй, лусманний, царшиммо дехарца, цхьана отряде нисвели-
ра. Кестта кхидолу бераш а девзина, синкьераме садогура
пионераша. Амма ши доттаг! дукхах йолчу хенахъ цхьаьна
хуьлура. Цу шинна т!екхийтира царел жима волу лоха, бургат
санна, горга, верстина Леча а.

Кхо клант делкъанна х!ума йиничул т!аьхьа охьа а ца вуь-
жуш, кест-кестта хьуьнахула зезагаш локхуш лелара. Царна
хазахетара цигахъ. Цхьана дийнахъ кхаа клентан барт хилира.

— Бераш, вай делкъана х!ума йиничул т!аьхьа хьуьнах
даха деза. Реза вуй шуьшиь? — хаьттира лусмана, гена йоц-
цуш гуш йолчу орцан базе п!елг а хьажош.

— Ох!о! Со-м ву! — ч!огг!а элира Коляс. — Цигахъ юькъа
хьуьн йолчух тера ду, Индерчу джунглешкахъ санна.

— Со... со... Цигахъ ча хилахъ х!ун дийр ду вай? — ша кхе-
рар хаййтира Лечас.

— Эш, д'авала, хьо кхоьруш велахь лагерехь Iе, тхойшигь гIур ву цига-м, — воьлура цуьнан кхераваларх ца вешаш воьлу Iусман. — Хьо жима ву, чано дIакхаллахь дан хIума дац вайн.

— Ой! Стенна кхоьру хьо, кхузахь дийнахь я ча а, я борз а хир яц, — цецвелира Коля.

— Шуьшигь чох ца кхоьру ткъа? — Tевирэзина хаьттира жимчо. Вукхушиммо ца элира, шаьшшигь чох ца кхоьру. Иза хир яц, бохура. TIаьххъара цара цхъа сацам бира.

— Дуй байй вай цхъана а хIуманех ца кхера? — юкъядаьк-кхира Iусмана. — TIаккха вай майрра гIур ду цига. Чай, борз ийицича, кхералур ду вай.

Цунна реза а хилла, бераша дуй бинира шаьш хьуьнха даха-ча цхъана а хIуманех кхера ца дала.

Хьуьнахула дIаохуш дагахь наггахь кхерам хаалуш хил-лехь а, вовшашца йолчу яхъана иза накъосташка ца хоуйту-ра цара.

Тайп-тайпана зезагаш, акхачу стоьмийн дитташ, юкъя хьун йолчу тамехьчу меттехула сакъералуш лелара бераш. Аьхкенан бовха малх белахь а, амма хьаннийн IиндагIашкахь йовха яцара. Зезагийн, бецийн, хазчу хьожано, 'сийначу хьан-наша исбаьхъа тадинера гонахара Iалам. Кест-кеста бай бол-чу шерачу меттигашкахь охъа а ховшуш, тIекхаьчча шийла шовда а молуш дIаихира уьш.

Цкъа новкъахь садоIуш Iаш Iусмана элира:

— Со цкъа а цхъана а хIуманех кхералур вац-кх.

— ОхIо! Со а дера кхералур вац, — тIетайра Коля.

— Делахь со а вац-кх.. ча йоцчух, — тIаьххъара дешнаш меллаша багара довлийтира Лечас а.

— ОхIо! Ма чIогIа кхоьру хьо чох, и мичара дагаеана хьуна? — хаьттира Коляс.

— Ца хаьа суна-м, цунах кхоьру-кх со, — доккха садаьк-кхира Лечас.

— ХIа, тоьур ду кхузахь вайн Iер, хIинца хьуьлла Iинчу дисса деза, — тIедожжош элира Iусмана.

Бераш сихха охьадогIура Iин чухула. Уьш цхъаьна даца-ра. Хьалха Iусман, цунна гена воцуш Коля, цул дикка тIаьхъа Леча а воьлуш, богIура уьш. Iин чу охьабиссира. Уьш легIана йолчу меттехь ког ца шаршийта куллан генех тийсалора. Ле-ча тIаьхъакхиаре хьобжуш Iусман, Коляй охьаххира, бай бо-луш екьо меттиг а лехна.

Гена боццуш цIеххъана дукха ирча, шийла мохь белира Лечин.

— Вай мама! Вай мама! Ча ю шуна! — мохь-цlogla аьлла, хьетIе баьлла ши бIаьрг а болуш, коьллашна юккьера Леча схьаиккхичча, дукха кхеравелла Коляй, Iусман хьала-эккха ца кхуьуш, гола-бертал вьодуш дIаиккхира. Царшиннан обхуш долу маьхьарий Лечас хьобкхачул цlogla дара. Йоккхачу гIовгIанца и ерриге а хьун екош бевдда богIура уьш. Цара новкъахь дуьхьал Iоттаелла коьллаш а, баьIлаш а ца лорура. Кхераделлачу берийн бIаьргашна хIума ца гора.

Церан гIовгIа а хезна, дуьхьал ваьллачу хьуьннан хехочуна гира маьхьарца ведда воьIу кхо кIант.

— ХIун хилла шуна, собарде? — элира хехочо цlogla, бераш цхьана хIуманах кхераделла хилар гуш. Кхуьй а халла меттавеара стагана шаьш тIекхаьчча. Царна цlogla хаза-хийтира хехочуьнгахь топ гича.

— ДIогахь, дIогахь... — ала ца лора сиха садоIуш Лече а, я вукхаьрга а.

— ХIун ю дIогахь? Лаьхьа бу? — хаьттира стага.

— ХIан-хIа, — корта хьовзнийра Лечас.

— Борз ю? — юха а хаьттира стага.

— Ча, ча, — халла элира Iусмана.

Дера хир яц ча-м, шу хьера девлла? — элира хьун ларьеш волчо.

— Кхунна гина-кх иза, — Лечина тIе пIелг хьажийра Коляс.

— Сайн шина бIаьрга суна-м гира хьуьллахула схьайогIуш ча, — цIагIдира Лечас.

— Делахь, схьадуьлол, гайтал суна иза гина меттиг, — стага а аьлла, цунна тIаьхьахIиттира бераш. Дукха хан яла-ле уьш Лечина ча гинчу юххе дIакхечира.

— Шу кхузахь совцалаш, со хьожу цига, — хехочо аьлча, бераш шаьш Iен кхераделира. Ткъа шена тохара ча гинчу метте хьажа жимма дIанехьо ваьлла Леча мохь а болуш, схьахьаьдира:

— Эцца лахарчу басешкахь ю ча, — пIелг хьажийра цо.

ДIанехьа а бевлла цо бохучу метте хьаьвсича, Леча воцурт берриш а бийлабелира. Лечина ча ю моьттинарг месала яьлла йолу гомашан кIюрни хиллера. КIантана сурта тIехь бен цкъа а гина яцара ча а, я гомаш а, цундела моттаделла хиллера цунна иза ша даиманна кхоьруш волу ча ю. И гича, шаьш бишна дуй бицбеллера Лечина.

ТАЛЛАРХО

Массарна а хууш дара кьорза бѣаьргаш долу Занбек до-
заллаш деш вуйла. Тѣаьхьарчу хенахь гуттар тѣхтийса воьл-
лера иза, шегара толлуш девлла «хьуьнарш» дуьйцуш.

— Цкъа сой, дадий бедашна талла вахана волуш, — дуьй-
цура Занбека йоккхачу переменехь шена гуо бинчу дешар-
хошна, — Йома тѣхь нека деш лелачу цхьана ерстанчу бедана
тѣнисвелира тхойшиъ.

— И ерстана юйла муха ххира шуна? — цѣххьана хаьт-
тира башха цо дуьйцуцух боккьалла а тешаш воцчу Мусас.
Занбек цкъа соцуьгѣа ххира. Тѣаккха воха а ца вухуш, вела
а велла, курра жоп делира:

— Бад ерстана хилча, накха схьабеана ма хуьлу. — Шег
вукхара ладугѣлуш хилар хинча, цо кхидѣа а дуьйцура. — Да-
дигахь шалгу топ, соьгахь цкъаериг яра. Кулла тѣхьа дѣа
а леккъина, охашиммо цхьабосса тоьпаш кхоьссира. Амма бад
тѣап аьлла дѣайра. Тхойшиъ цец а ваьлла, вовшашка хьаь-
жира. Тѣаккха Йома тѣе дѣахьаьжча, тохарлерачу меттехь
яра важа-м, хѣумма а шек а йоцуш.

— Аш нийса кхоьссина хир яц, — элѣра цхьаммо.

— Ас ца кхоьссинехь а, дадас-м кхоьссира топ нийса, —
дегабаам бира кѣанта.

— Делахь дийцал, хѣун ххира цул тѣаьхьа? — дийхира
гулбеллачара.

— Охашиммо топ кхуссуш, п хи чу дѣалечкъаш пхийтта
патарма-м дера бассийра, — бохура Занбека.

— Эш, дѣаваьл! Эдѣлов Хас-Мохьмада язѣинчу книги тѣхь
дерг ду-кх ахь дуьйцуьрг, — йоттар йира Мусас. — Я хьуна
Йома тѣхь бад а ца гина.

Занбекан хабар бакь а ца хетта, Муса юьстах велира.
Тохара санна цунах тешаш бацахь а, амма муьлххачу хазчу
туьйране ладогѣа лууш берш севцира. Вукко сѣхха кѣамел
чекхдаьккхира. Цо схьабахарехь, тѣаьхьара а Занбека бад
йийра, оцу берстанчу некха тѣе топ а тоьхна.

Цул тIаьхьа а кест-кеста хьахадора Занбека толлуш шена «гинарш», тIеиттаделларш. Дуккханна а хьара, цо дозалаш дойла. Делахь а ладугIура кIанта чIогIа хаздой, тадой дийцарна. Амма цхьанна а ца хьара, шайн накъосто дуьйцу-чарех дукхах дерш таллархо волчу цуьнан дас лелийнарш дуйла. Дас чубаьхкинчаьрга дийцинарш дара уьш.

Жимчу таллархоcho бахарехь, цул майраниг цхьанхьа а хир вацара. Амма Занбекана даиманна дуьхьал хуьлура Муса. И ца тешара цо бечу хестамех. Ткьа вукхо-м ша бакъ хиларан тоьшалла деара школе. Ноябран цхьана дийнахь Занбека школе еара пхьагалан цIока. Массара а цунах тамаша бира. КIанта дийцира, ша пхьагал муха йпйра. Цо бахарехь, дукха генара нийса топ а тоьхна, охьайиллинера цо иза. ТIехь кIеда чо а болуш, кIай хаза цIока яра цо еанарг. Цхьана йобIан бIаьргех хиш а девлира, пхьагалх кьахетта. Ткьа Занбек чIогIа майра хийтира царна. Муса а хьаьжира цIокане.

— Шен дас йийначу пхьагална тIера схьаяьккхина цIока ю-кх кхо вайна гайта еанарг. — элира Мусас дог тешна.

Цу тIехула шина кIентан кьовсам хилира. Иза кхин гена ца баьлlexь а, амма ший а вовшашна реза вацара. Муса тешар вара Занбеках, нагахь цо билгало йоллуш ша таллархо хилар гайтинехьара. Иштта тоьшалла дацара Занбека.

Цхьана дийнахь Мусас школе еара кино йоккху шен аппарат. Готтачу пленки тIехь сурташ дохура цо. Школерчу кино-проекторца уьш гайта таро яра. Кинохь санна дерриге а гахь а, дуьйцург хезаш ца хуьлура. Мусас даьхна сурташ гойтуш чIогIа сакъералора берийн. Боккьалла а кино яккха луурш а бара. Амма цунах гIуллакх хила хIинца а таронаш яцара.

ТIехечира Iаьнан каникулаш. Оцу муьранна яккхий планаш яра Мусан. Цо сацийнера, шен аппаратаца тайп-тайпана сурташ даха, тIаккха кхано занятеш дIаюьйлаелча, уьш бешна гайта.

— Занбек, хьо хьайн деца талла вьдуш соьга а ханйтахь. Iай хуьнан сурташ дохур дара ас, — цIеххьана дагадеана элира Мусас жимчу таллархоchuьнга. Важа резакхилира.

Цхьана Iуьйранна Мусан лаам кхочушхилира. Хьалхарчу буса ло а деана, хаза де дара.

— Акхаройн лар дика кьаьсташ хир ю тахана, — элира шайш новкьа девлча Занбекан дас. КIанта цунна дийцинера Муса хIун Iалашо йолуш шайца воьгу. Дегахь шалгу топ, Занбекехь цкьа йолу топ яра. Орца кIелахь автобуса тIера охьа а воьссина, кхуьй а хуьнах вуьйлира.

Бамба санна к'едачу лайно шаръеш к'айиннера лаха охъа-хъаьжча гуш йолу шера аренаш. Юххера хъаьжча, жовх'ларш санна к'егара ло. Хъаннаш т'ехъ к'айин чалба хилла йуьллура иза. Цо даздина диттийн генаш ситтина лаьтта дийшша дохку-ра. Мусас шен аппаратаца резахилла сурташ дехира исбаьхъ-чу лаламан. Хъалха Занбеках ша вешаш ца хилар а, иза тал-лархо хиларх цатешар а дагадеача, а эхъ хийтира цунна. Зан-бека дечу к'ямелехъ а, цунна акхаройн лар йовзарх а хира цунна шен накъост хъалха шена ма хеттара цахилар.

— Дада, х'лара цхьогалан лар ю-кх, — элира Занбека цхьана акхарочун лоре а хъаьжина.

— Ю те, — т'етайра да. — И кхузашхула д'адахана дикка хан ю. Гой хъуна, цо когаш баьхначу меттигашкахъ ло ч'аг'л-делла.

Хъуьнан дикка к'орге д'абахара уьш. Акхаройн лорашка хьобжуш волчу Занбекан ден тидам т'ебахара царех цхьан-на.

— Ах'ла, х'инца цхьа х'ума хила мега вай лелочух, — элира цо дег'л нисдеш д'ла а х'овттина. — Кхузашхула дукха хан йонцуш пхьагал д'аяхана. Ас иза схъаэккхор ю шуна, т'ак-кха цуьнан сурт а доккхуш, лаахъ топ а кхуссуш, х'ума де.

— Кхузахула и схъа ца яг'лахъ х'ун дан деза? — цецве-лира Муса.

— Пхьагал ша д'аяханчу новкъа юхайог'луш ма хуьлу, — велакъежира, шена и хаарх дозалла а деш, Занбек.

Мусана хетаделира, шен накъост дика таллархо ву, аьлла. «Цунна-м акхаройн амалш а ма хаьа», — дагадеара к'ан-тана.

Занбекан дас ши к'ант охъахаа веза меттиг гайтира, мет-тах а ца волуш ладда тебна лар т'е а дуьллуш. Шина к'анта шайн-шайн меттигаш д'алецира. Аппарата чухула хъаьжча, Мусана шера гира дерсттина дег'л долу Занбек а, цунна хъал-хара майда а. Т'ейог'лу йолу пхьагал а, таллархо а чулоцуш гур дара Муса лачу меттигера. И дара к'антана оьшург. Ч'ог'ла лаьара едда йог'лчу пхьагалан сурташ даха.

Таллархо геннахула гуо баьккхина д'авахара, кхаьршинна т'еталла. Занбек цхьана кхуллана т'ехъа. Муса жимма цунна юьстаха йолчу вукху куллана т'ехъа а лечк'ина, вист а ца хуьлуш лара. Х'инций-х'инций пхьагал схъаэккха моьттуш теб-нера и шиъ. Занбекан карахъ юьйлина топ яра. Муса кино йок-кху аппарат кара а лаьцна, сурташ даха кийча вара. Ч'ог'ла вулавелла лачу паьршинне дукха хан д'аяьлча санна хийтира. Т'аьххъара а шитта садетта к'ордийра.

— Муса, сан сурташ дахахь, ас топ дIалоцу хьуна, — дийхира IаддаIаьш сагаттаделлачу Занбека.

Муса резахилира. Занбек гIеххьа Муса волчу агIорхьа схьа а вирзина, дика нис а велла, ичархочо санна топ а хьежош, охьахира. Мусас цунна тIе а ерзийна шен аппарат болх бан дIайолайолуьйттушехь, цIеххьана схьанккхира, ша Iода кхоьссина овгал санна, маса догIу цьогал. «Вай мама!» — мохь а болуш Занбека топ охьа а кхоьссина, шиня куьйга юьхь дIалачкьийра. Муса пленка чохь йолу касета ах яссон кхира. Цуьнан тидам ца хилира Занбека динчуьнан. Цьогал объективана хьалхара дIа ца далийта гIерташ воллура иза, лента хьийзош.

Кхин хIорш хIума дан кхиале цьогал-м дедда дIадахара. Сихха метта веанчу Занбека топ схьа а эцна, гуш а доццу цьогална тIаьхьакхоссар, цуьнан да гучувалар цхьаь хилира.

— Ой, ма кхетар волуш вац хьо, кIант. Чохь чаччамаш хиллехь а кхуссур яра-кх ахь иза иштта боьлла а йоцуш. Хьуьлла лаьтта говр ца го хьуна? Цундела цкьа а ца лой ас-м хьовга чохь даш долу патарма, — дов дира тIевеанчо.

«Аьшпийн кIур хилланий хIара — дагадеара Мусана. — Нагахь цо школехь кхин кура кьамел дахь, ас ма-варра гучувоккхур ву хIара. Молхий бен чохь кхин хIума доцуш хилла, не кхуьнга дас луш долу патармаш».

Талла баханарш сарахь цIа баьхкира, Занбекан дас дийна цхьа цьогал а дахьаш. Новкьахь хIумма а сакьералуш вацара Занбек. Муха хуьлу иза, шен сий лакхадаккха дагахь тахана хьуьнах вигинчу накьостана хьалха ша юьхьIаьржа хIовттича?

Каникулаш дIаевллачул тIаьхьа школехь берашна гайти-ра Мусас яьккхина фильм. Занбек цьогалх кхеравалар цигахь гойтуш массо а воьлуш вара. Цуьнан кьаьрзина бIаьргаш а тIехь цIена гора экрана тIехь. ОьгIаз а вахана Занбек дIавахара.

Амма цул тIаьхьа цо цкьа а дозалла ца дира, ша толлуш гайтинчу десачу «хьуьнарех» лаьцна. КIанта шен дас делийна бакьдерш бен ца дувьчура.

Цхъана юъртахъ бexаш бара бертахъ доъзал. Дас, нанас бe-
раш кѣинхъегам беа, хѣумнах пусар дан Іамадора. БархІ бер
дара цeран: ворхІ йоІий, цхъа кІанттий. Ваша цхъаъ бен ца
хиларе терра, йижарша иза карахъ-марахъ лелавора. Массарел
а жимах волчу вешин дуьхъа шайн дахар дІалур долуш
бара йижарий.

Школе даха хан хилла бер доьшуш а, дай, наний совхозехъ
белхаш беш а, хъанал бохкура уьш. Дас механизаторан болх
бора, нанас хІора шарахъ свеклаш лелайора. Берийн канику-
лаш йолчу а, мукъачу а хенахъ цара чІогІа гІо дора нан-
на свеклашна асарш дохуш, уьш нилхъеш, гурахъ чуер-
зош.

Ирсе доъзал бара иза. Цкъа а цуьнан барт ийГІина, вов-
шашна цатам болу дош олуш ца хезнера цхъанна а. Кегийча-
ра ладугІура воккхачо аьлчауьнга. Баккхийчара терго йора
кегийчеран. Массара а Іуналла дийриг доъзалан уггаре а хьоме
волу цхъаъ бен воцу кІант Ваха вара. Амма цхъана дий-
нахъ хиллачо...

Сих ца лур вай и дийца. Дика ладоГІалаш, бeраш. БІаь-
стенан цхъана хазчу, декхна деанчу дийнахъ Іуьйрре шен йок-
кхah йолу ялх йоІ а эчна, нана совхозан свеклашна асар дан
яхара. Цо цхъаъ-ах гектар лелон тІелаьцнера цу шарахъ.
Цундела белхаш дуккха а бара.

Свеклаш йолу майда цІенна дукха гена ца хиларна цу кІн-
рандийнахъ Ваха а, жимах йолу Санет а шеца дІа а ца дуь-
гуш, цІахъ дитинера нанас. Цаьрга цкъа наб а яйтина, кхано
де даьлча, йоккхаха йолу йоІ тІаьхъа а яйтина, уьш дІади-
гархъама. Іуьйранна мерзачу набарх шен кегий «КІорнеш»
яха ца лиира кѣинхетамечу нанна.

Ткъа наний, бeраш-м свеклийн арахъ сихделла асарш деш
дохкура, оцу хенахъ шайн цІахъ мел доккха ирча зулам хуь-
луш ду а ца хууш.

Санет, Вахий набарх зІовкх оьцуш, дижина Іуьллура.
Буьйсанна боданехъ самадевлча, бeраш кхоьруш хиларна,

уыш дуйшучу чуъра электрически лампа дIа ца йойъура. Ткъа царна дукха сирла ца хиллийтархъама, лампина гонаха сийсара кехат хъарчийнера нанас. Иза дага а даъгна, охъа-доъжча, тIенисделлера, чу бамба а биллина, тегначу юргIанна. Цунах цIе летира. Бамба боккха кIур а болуш, меллаша ма богy.

Уггаре а хъалха самаелира Санет. КIуъран докха юкъахъ ша юйла хинча, ялх шо бен доцчу бери нене мохъ-цIогIанца орца даъккхира. Амма важа-м хезар долчохъ яцара. Цу тIе доъзалан цIа, кхин лулахъ нах а боцуш, эвлана йисттехъ дара хIетахъ. Хинца-м цигахъ гонаха дехаш кхин адамаш а ду.

Санет сикха сехъа чу а иккхина, неI дIаелла гIоъртира. Амма цунна арахаула догIа тоъхнера. Оъхучу кIуърано йоъIан садукъдеш доллур. Йоълхуш, йовхарш етташ, бIаьргаш кIуъро Iийжош холчу хIоьттанера иза. Шен са дадон меттиг боцуш, гуро лавцна олхазар санна, цхъанхъа эккхаш, вукхазхъа эккхаш лелара.

ЦIеххъана дагадеара, кор а дохийна, цигашхула араяла. Цуьнан ирсана юххехъ диг а хилла, цуьнца ангали сикха этира. Боккхачу ницкъаца халла лекхачу кора тIе елира Санет. Иза цигашхула чу эккха аракхевддашехъ, цунна дехъа чура схъахезира воълхучу вешни мохъ. Цунна дагахъ а дацара ваша цигахъ хилар. Санет кхийтира ша араялахъ, Ваха хIаллак хирг хиларх. Корах ара а кхевдина, хIавахъ доккха са а даъккхина, юхакIегара охъаиккхира. Корехула кIур арабуыйлуш беллахъ а, садаIа аьтту хилира беран.

БIаьрга эшарехъ Вахин мотт болчу дIахIаьдира иза. КIуъро чохъ юкъийна, хIумма а гуш дацара. Вешин метта тIе кхийтира Санет, иза беса бара. БIаьргех оъхучу хиша бIарзыйнера. Ткъа Ваха шен меттахъ ца карийча, холчу хIоьттира жима йоI. ЦIеххъана юххехъ йовхарш туху хезира. ДIа куьг Iоьттича, Ваха карийра Санетана. Цо караэцча, цIубдар санна йишина тIелетира кхо шо кхаьчна ваша.

Иза марахъ а волуш, куыйга эшара сехъарчу коре кхечира Санет. Иза гIелъеллера, голаш тIе эгара, шиммо а чIогIа йовхарш йора, кIуъро садукъдира, амма марара шен ваша дIа ца хоьцура йишас. ТIаьххъара а шен бухабисина берриге а ницкъ тIебахийтина, цо Ваха корах арагесири. Амма ша кора тIе яла ницкъ боцуш юьйжира. Цунна хезара вашас велхарца цхъана чIогIа садоьIуш. И кIелхъара валаран билгало яра иза. Цо синтем бира йишина. Кестта и кхетамчуъра елира.

Гуьйранна базара боьлхачу нахана чоьхь кIур а гина, цара
неI а йохийна чу а дилхина, цIе яржале и дIаяйIина, гIуллакх
дира. Санет сIихха больнице йигира. Ша метта ноглушшехь, цо
доьрашка дина хаттар: «Ваша дийна вуй?» — хиллера. Хал-
къалахь олуш ду, йиша вешина чу са диллина хуьлу. Бакъ
хиллера иза.

ЧУЛАЦАМ

Къонахалла	5
Жима турпалхо	14
Къона механизаторш	19
Староста	23
ДоттагИй	27
Корреспондент	31
Археологийн гЮвнчий	35
Кхо накъост	40
Муха хилира сох Робинзон?	43
Вешин бутсеш	51
ОьГазалла	54
Со ма вахийта	58
Сирникийн ботт	62
ХIунда вилхира Имран?	68
Экскурсе	74
Лагерехь хилларг	78
Таллархо	81
Йиша	85

Ахмадов Умар Ахмадович

МУЖЕСТВО

(на чеченском языке)

Редактор Гайсултанов У. Э.

Художник Шевченко Ю.

Художественный редактор Магомаев М.

Технический редактор Юпаев Х.

Корректор Абзайлов И.

✱

Сдано в набор 3.VII 1972 г. Подписано к печати 11.X 1972 г.

Формат 60x84 1/16. Бумага типографская № 1

Объем 5,5 (5,11) п. л. Уч.-изд. л. 4,54

Тираж 3000. СФ02339

Чечено-Ингушское книжное издательство

Управления по делам издательств, полиграфии

и книжной торговли Совета Министров

Чечено-Ингушской АССР,

Грозный, улица Ленина, 14

✱

Заказ № 7503

Типография имени И. Н. Заболотного

Управления по делам издательства, полиграфии

и книжной торговли Совета Министров

Чечено-Ингушской АССР,

Грозный, улица Интернациональная, 12/33

Цена 18 коп.